

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE BÜTÇE DENGESİ VE CARİ İŞLEMLER
DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1998-2011 DÖNEMİNE AİT
AMPİRİK BİR UYGULAMA**

Mücahide KÜÇÜKSUCU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN

Konya,2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı:	MÜCAHİDE KÜÇÜKSUCU
	Numarası:	104226001012
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	İKTİSAT
	Programı:	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı:	Türkiye’de Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: 1998-2011 Dönemine Ait Ampirik Bir Uygulama	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mücohide KÜGÜKSÜCU		
	Numarası	104226001012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İKTİSADİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN		
Tezin Adı	Türkiye'de Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Araındaki İlişki: 1998-2011 Dönemine ait Ampirik Bir Yaklaşım			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma ..5..../..6..../2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Abdulkadir BUKUŞ	Üye	
Doç. Dr. Baki YILMAZ	"	
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	Danışman	

ÖNSÖZ

‘Türkiye’de Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: 1998-2011 Dönemine Ait Ampirik Bir Uygulama’ başlıklı Yüksek Lisans tezimin her aşamasında büyük emeği olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN’a şükranlarımı sunmayı borç bilirim. Bu çalışma sayesinde bilimsel bir çalışmanın geçtiği bütün zorlu aşamaları öğrenmiş bulunmaktayım. Uzun çalışma saatleriyle geçen günlerde güven duygusunun ve sabrın kıymetini bir kez daha anladım. Bu nedenle yazmış olduğum tezde, çalışmamın isimsiz kahramanlarına teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Sancılı ve yorucu olan bu süreçte benden desteğini esirgemeyen sevgili eşim Ahmet Sami KÜÇÜKSUCU’ya ve manevi destekleriyle hep yanımda olan, çalışma şevkim kırıldığında beni motive eden bütün aile bireylerime bilhassa anneme teşekkür ederim. Öğrendiğim ve aktardığım bilgilerde katkısı bulunan bütün hocalarıma da minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Mücahide KÜÇÜKSUCU

03.06.2012

TÜRKİYE’DE BÜTÇE DENGESİ VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: 1998-2011 DÖNEMİNE AİT AMPİRİK BİR UYGULAMA

ÖZET

Bir ekonomide genel anlamda cari işlemler açığı mal ve hizmet ithalatının mal ve hizmet ihracatını aşması durumunda ortaya çıkmakta iken, kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması sonucu oluşan fark ise bütçe açığı olarak ifade edilmektedir. Bu iki açığın kapatılması ülkeler için temel makroekonomik hedeflerden olmaktadır. İkiz Açıklar Hipotezi, bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Bu hipoteze göre bütçe açıkları cari işlemler açıklarına neden olmakla birlikte bu iki açık eşanlı olarak ortaya çıkmaktadır ve ortak bir trend izleme eğilimindedirler.

Ricardocu yaklaşım taraftarları Keynesyen bir bakış açısını yansıtan önermeyi eleştirmiş ve bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasında herhangi bir ilişkinin var olmadığını savunmuşlardır. Böylece, İkiz Açıklar Hipotezi’nin geçerliliği hakkındaki bu anlaşmazlık açık ekonomilerde önemli inceleme konularından biri olmuş ve hem teorik hem de ampirik olarak büyük bir tartışmaya yol açmıştır.

Bu çalışmada İkiz Açıklar Hipotezi’nin Türkiye ekonomisi için geçerliliği araştırılmıştır. 1998-2011 yılları arasında üçer aylık veriler kullanılmış, Eviews programında ekonometrik analizler yapılmıştır.

Araştırma, bütçe dengesi ile cari işlemler dengesinin birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermiştir. İlişkinin yönünü belirlemek amacıyla yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre bütçe açıklarından cari işlemler açığına yönelik anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç geleneksel yaklaşımı desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açığı, Cari İşlemler Açığı, İkiz Açıklar Hipotezi, Granger Nedensellik Testi, Engle-Granger Koentegrasyon Testi

THE RELATIONSHIP BETWEEN BUDGET BALANCE AND CURRENT ACCOUNT BALANCE IN TURKEY: AN EMPIRICAL APPLICATION FOR THE PERIOD 1998-2011

SUMMARY

While the current account deficit generally arises imports of goods and services exceed exports of goods and services in an economy, deficit between government expenditure and government income is represented as budget deficit. Closing this deficits is one of the main macroeconomics targets for the countries. Twin deficits hypothesis suggests that there is a positive relationship between budget deficits and current account deficits. According to twin deficits hypothesis, budget deficits causes current account deficits. This two deficits occur simultaneously and tend to follow a common trend.

Followers of the Ricardian approach have criticised this suggestion which reflects a Keynesian point of view and argued that such a relation between budget deficits and current account deficits does not exist at all. Thus, this controversy about the validation of the twin deficits hypothesis has become one of the major investigation issues in open economy and caused a big debate both in the oretical and empirical sense.

In this study, validity for Turkey economics twin deficit hypothesis has been ascertained. Qarterly datas period of 1998-2011 have been used. Econometric analyzes have been done by Eviews programe.

Investigation showed that budget deficits and current account deficits are cointegrated in the Turkish case for the study period. According to the Granger causality test in order to held the direction of relation, a relation from the budget deficits towards the current account deficits was found. The evidence seems to support the traditional approach.

Keywords: Budget Deficit, Current Account Deficit, Twin Deficits Hypothesis, Granger Causality Test, Engle- Granger Cointegration Test

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLOLAR VE ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: BÜTÇE VE BÜTÇE AÇIĞI KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ	5
1.1.Bütçe Kavramı	5
1.1.1.Bütçenin İşlevleri.....	7
1.1.2.Bütçe İlkeleri	8
1.2.Bütçe Açığı Kavramı.....	8
1.2.1.Farklı Bütçe Açığı Tanımları.....	9
1.2.1.1.Genel Amaçlı Bütçe Açıkları.....	9
1.2.1.1.1.Geleneksel Açık	9
1.2.1.1.2.Konsolide Bütçe Açığı	10
1.2.1.1.3.Birincil Açık.....	11
1.2.1.1.4.İşlemsel Açık.....	11
1.2.1.1.5.Yarı Mali Açık	12
1.2.1.1.6.Nakit Açığı- Tahakkuk Açığı.....	12
1.2.1.1.7.Nominal-Reel Bütçe Açığı.....	13
1.2.1.2.Özel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri.....	14
1.2.1.2.1.Cari Açık ve Sermaye Açığı	14
1.2.1.2.2.Yurtiçi Açık ve Yurtdışı Açık	15
1.2.1.2.3.Yapısal Açık – Konjonktürel Açık.....	15
1.2.1.2.4.Sürdürülebilir (Finanse Edilebilir) Bütçe Açığı	15
1.2.1.2.5.Optimal Bütçe Açığı	16

1.2.2.Bütçe Açıklarına İlişkin İktisadi Yaklaşımlar	16
1.2.2.1.Klasik Görüş Çerçevesinde Bütçe Açıkları	16
1.2.2.2.Keynesyen Yaklaşımda Bütçe Açıkları	19
1.2.2.3.Monetarist (Parasalıcı) Yaklaşımda Bütçe Açıkları	21
1.2.2.4.Neo-Klasik Yaklaşım Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Analizi	22
1.2.2.5.Ricardian Görüş Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Analizi	23
1.2.2.6.Kamu Tercihi Yaklaşımı Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Analizi	25
1.2.3.Bütçe Açıklarının Nedenleri	26
1.2.4.Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemleri	27
1.2.4.1.Merkez Bankası Kaynakları	28
1.2.4.2.İç ve Dış Borçlanma	31
1.2.4.3.Diğer Gelir Kaynakları	34
1.2.5.Bütçe Açıklarının Makroekonomik Etkileri	35
1.2.5.1.Bütçe Açıklarının Faiz Oranı Üzerindeki Etkileri	36
1.2.5.2.Bütçe Açıklarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkileri	37
1.2.5.3.Bütçe Açıklarının Ödemeler Bilançosu Üzerine Etkileri	38
1.2.5.4.Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri	38
1.2.5.5.Bütçe Açıklarının Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	39
1.2.6. Bütçe Açığının Sürdürülebilirliği	40
İKİNCİ BÖLÜM: ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ AÇIK	42
2.1.Ödemeler Bilançosu ve Kalemleri	42
2.1.1.Cari İşlemler Hesabı	46
2.1.2.Sermaye Hareketleri ve Finans Hesabı	47
2.1.3.Resmi Rezervler Hesabı	49
2.1.4.Net Hata ve Noksan Hesabı	51
2.2.Cari İşlemler Dengesi ve Ödemeler Bilançosuna İlişkin Diğer Denge Kavramları	51
2.3.Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar	52
2.4.Cari Açık Kavramı ve Cari Açığın Nedenleri	54
2.4.1.Cari Açığın Nedenleri	55
2.4.1.1.İhracatın Yetersiz Oluşu	55
2.4.1.2.Yurtiçi Yatırımların Artması	56

2.4.1.3.Yurtiçi Tasarrufların Azalması	56
2.4.1.4.İthal Mallara Olan Talebin Yüksekliği	57
2.4.1.5.Dış Borçların Artması	57
2.4.1.6.Sermaye Hareketleri	58
2.5. Cari İşlem Açıklarının Finansman Yöntemleri	59
2.6.Cari Açıkların Makroekonomik Etkileri	62
2.6.1.Cari Açıkların Milli Gelir Üzerine Etkileri	62
2.6.1.1.Gelir Açısından Etkiler	63
2.6.1.2.Harcama Açısından Etkiler	64
2.6.1.3.Yatırım-Tasarruf Dengesi Açısından Etkileri.....	65
2.6.2.Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi.....	66
2.6.3.Cari Açıklar ve Dış Ticaret İlişkisi.....	66
2.7.Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİ VE TÜRKİYE VERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	70
3.1.İkiz Açıklar Hipotezinin Kavramsal Çerçevesi.....	70
3.2.İkiz Açıklar Hipotezi İle İlgili Tartışmalar	72
3.2.1.Geleneksel Yaklaşımda İkiz Açıklar Hipotezi	72
3.2.1.1. Keynesyen Gelir-Harcama Modeli	72
3.2.1.2.Mundell-Fleming Modeli.....	73
3.2.1.3.Feldstein Zinciri Hipotezi	76
3.2.2.Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi.....	76
3.2.3.Parasalıcı Yaklaşım	77
3.3. İkiz Açıklar Hipotezine Yöneltilen Eleştiriler	78
3.4.Türkiye Verileri ile Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin Değerlendirilmesi.....	79
3.4.1.1984-1989 Yılları Arasında Türkiye’de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler.....	80
3.4.2.1990-1994 Yılları Arasında Türkiye’de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler.....	85
3.4.3.1995-2001 Yılları Arasında Türkiye’de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler.....	89

3.4.4.2002-2008 Yılları Arasında Türkiye’de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler.....	94
3.4.5.2009-2011 Yılları Arasında Türkiye’de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler.....	98
3.5. Cari İşlemler Dengesi ve Bütçe Dengesinin Birlikte Değerlendirilmesi	101
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE BÜTÇE DENGESİ İLE CARI İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: AMPİRİK UYGULAMA ...	106
4.1.İkiz Açıklar Hipotezi’ne İlişkin Literatür Taraması.....	106
4.1.1.Geleneksel Yaklaşımı Destekleyen Çalışmalar	106
4.1.2.Ricardian Görüşü Destekleyen Çalışmalar	113
4.1.3.Diğer Çalışmalar	116
4.2.Yöntem	120
4.2.1. Durağanlık Kavramı ve Birim Kök Testi	120
4.2.2.Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi	123
4.2.3.Granger Nedensellik Testi	132
4.3. Veriler	134
4.4.Ekonometrik Sonuçlar	134
4.4.1.Birim Kök Testi	134
4.4.2.Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testi	135
4.4.3.Granger Nedensellik Testi	138
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	143
ÖZGEÇMİŞ	155

TABLO VE ŞEKİLLER DİZİNİ

Tablo 1: Ödemeler Bilançosu Kalemlerine Genel Bakış.....	45
Tablo 2:1984-1989 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	82
Tablo 3:1984-1989 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	84
Tablo 4:1990-1994 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	87
Tablo 5:1990-1994 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	88
Tablo 6:1995-2001 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	91
Tablo 7:1995-2001 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	93
Tablo 8:2002-2008 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	95
Tablo 9:2002-2008 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	97
Tablo 10:2009-2011 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler...	99
Tablo 11:2009-2011 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler.....	100
Tablo 12:1984-2011 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH'ya Oranı.....	102
Tablo 13:Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Verilerine Ait Birim Kök Analizi.....	135
Tablo 14: Regresyon Sonuçları.....	136
Tablo 15: Modeldeki Hata Teriminin Durağanlık Testi.....	136
Tablo 16: Hata Düzeltme Modeline Ait Regresyon Analizi Sonuçları.....	138
Tablo 17: Değişkenler Arasındaki Nedensellik Testi Sonuçları.....	136

Şekil 1:IS-LM Modeli ve Ödemeler Dengesi.....	77
Şekil 2:Cari İşlemler Dengesi ve Bütçe Dengesinin GSMH'ya Oranı.....	105
Şekil 3: 38 Nolu Modele Ait Hata Terimi.....	137

Giriş

Bütçe açıkları ve cari işlemler hesabı açıkları bir ülkenin en önemli iç ve dış ekonomik göstergeleridir. Bütçe dengesi bir ekonominin iç dengesini temsil etmekte iken, cari işlemler hesabının dengede olması dış dengenin sağlanmış olduğuna işaret etmektedir. Ekonomilerin dışa açıklık derecesi arttıkça iç dengeyi temsil eden bütçe dengesi ile dış dengeyi temsil eden cari işlemler dengesinin birlikte hareket ediyor olduğu fark edilmiştir.

XX. yüzyılın başlarına kadar geçerli olan küçük hacimli ve denk bütçe sistemine sıkı sıkıya bağlı olan klasik mali teori, 1929 Büyük Buhran ile yerini ekonomik ve sosyal hayatta daha aktif rol alan Keynesyen ekonomi anlayışına bırakmıştır. Keynesyen iktisat düşüncesinin uygulama alanı bulması ile beraber kamu sektörünün ekonomi içindeki payı artmaya başlamıştır. Klasik mali teorisinin yerini alan Keynesyen ekonomi anlayışına göre devlet bütçeleri ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olma özelliğine sahiptir. Kamu harcamalarının hızla artması kamu gelirlerinin bu artışların gerisinde kalmasına yani ekonomilerde kamu kesimi açıklarının görülmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan, 1970'li yıllardan itibaren gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler hesabında dengesizlikler yaşanmıştır. Bu durum, özellikle dışa açılmanın hızlıca gerçekleştiği, kapalı ülke ekonomilerinden açık ekonomilere geçişin sağlandığı dönemlere denk gelmektedir. Hızlı kalkınma çabası içindeki gelişmekte olan ülkelerde iç tasarruf miktarının kalkınmanın gerektirdiği yatırımları finanse edecek kadar yeterli olmaması, gelişmekte olan ülkelerin sık sık dış tasarruflara başvurmasına dolayısıyla cari işlem açıklarına neden olmuştur.

Dışa açılma ve iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan cari işlem açıklarına dönemin ekonomik şartlarında hızla artan kamu kesimi açıklarının eşlik etmesi, ulusal gelir modelinin iki temel ögesi olan kamu kesimi ve cari işlemler arasındaki karşılıklı etkileşimi tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalardan en önemlisi ABD Ekonomik Danışmanlar Konseyi Başkanlığı'nı yapan Martin Feldstein tarafından ortaya atılan İkiz Açıklar Hipotezi'dir. 1980 sonrası ABD ekonomisinde

meydana gelen büyük çaplı bütçe ve cari işlem açıkları Feldstein tarafından ikiz açıklar olarak adlandırmıştır.

İkiz Açıklar Hipotezi hakkında ekonomi literatürüne bakıldığında iki karşıt görüşün olduğu göze çarpmaktadır. Bu görüşler, Ricardocu Denklik Hipotezi'ni savunan Ricardian görüş ve İkiz Açıklar Hipotezi'ni savunan Geleneksel Keynesyen görüştür.

Geleneksel görüş, IS-LM modelinden yola çıkarak kamu sektörünün bütçe açıklarının artması durumunda cari işlem açıklarının da artacağını ifade etmektedir. Genişletici mali politikalar nedeniyle artan bütçe açıkları toplam talebin ve ulusal faiz oranının yükselmesine neden olmaktadır. Yüksek faiz oranları ise yurt dışından ülkeye sermeye girişini arttırarak ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasına yol açmaktadır. Ulusal paranın değer kazanması yabancı ülkelerin ürettiği mallara yönelik talebi arttırması nedeniyle ithalatın artmasına ihracatın azalmasına neden olarak cari işlem açıklarının artmasına yol açmaktadır.

Ricardocu Denklik Hipotezi, bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki Keynesyen görüş doğrultusunda ifade edilen etkileşimi reddetmektedir. Ricardocu Denklik Hipotezi'nin temel önermesi ise şudur: Devletin kamu harcamalarını sabit tutarak vergileri indirmesi veya vergileri sabit bırakarak kamu harcamalarını arttırması sonucu oluşan bütçe açığının borçlanma ile finanse edilmesi özel kesim harcamalarını etkilemeyecektir. Çünkü kamu borçlanması nedeniyle gelecekte borcun anapara ve faiz ödemeleri için ortaya çıkacak olan vergiler bireyler tarafından tam olarak algılanmaktadır. Cari dönemdeki vergilerde azalma nedeniyle ileri görüşlü bireylerin cari harcanabilir gelirlerinin artmasına rağmen cari dönemdeki tüketimleri değişmez. Bu durumun nedeni ise rasyonel beklentilere sahip olan bireylerin, bugünkü harcanabilir gelirlerindeki artışı gelecekte vergilerde oluşacak artışı telafi etmek için tasarruf etmeleridir. Dolayısıyla tasarruftan kazanılan faiz, borç faiz ödemelerine eşit miktarda olacak ve cari vergilerin şimdiki değerinde bir değişme olmadığı için ulusal tasarruflar sabit kalacaktır. Toplam tasarrufların değişmemesi de ekonomideki faiz oranlarını ve yatırımları etkilememektedir.

Sonuçta, oluşan bütçe açığının borçlanma ile finanse edilmesi tüketimi, tasarrufu, yatırımı ve cari işlemler hesabını etkilememektedir.

Bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki 1980’li yılların başlarında ABD’de ortaya çıkan bütçe ve cari işlemler açıkları sonrasında önem kazanmış, daha sonra ABD dışındaki ülkeler için de önemli bir konu haline gelmiştir. Türk ekonomisi için ise durum şudur: Türk ekonomisinde kamu sektörü hem tüketici hem de üretici olarak 1930’lu yıllardan beri önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de kamu gelir ve gider dengesine bakıldığında 1970 yılından itibaren geçen sürede kamu sektörü gelir ve gider dengesinde sürekli olarak bir dengesizlik meydana gelmiştir. 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak İstikrar Kararları ile birlikte kamu sektörünün ekonomi içindeki payı azaltılmak istenmesine rağmen bu amaç kısa dönemli bir başarı dışında uzun soluklu olarak gerçekleştirilememiştir. Öte yandan, Türkiye’de sürekli hale gelen kamu açıklarının finansmanında en çok başvurulan finansman yönteminin iç borçlanma olması, borçların vadelerinin kısılmasına borçlanma gereğinin artmasına ve faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur.

Aynı dönem içerisinde dışa açık bir ekonomik kalkınma modelini benimseyen Türkiye’de söz konusu tarihten sonra başlayan dışa açılma ve ekonomik serbestleşme süreciyle beraber, dış ticaret hacminde önemli artışlar meydana gelmiştir. İhracat artmış fakat ithalat daha hızlı artmıştır. Söz konusu dönemde hammadde ve ara malı ithalatı azalırken, tüketim malları talebinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu dönemde, ihracatın artmasıyla beraber ithalatın da artması cari işlem açıklarının 1990 ve sonraki yıllarda da devam etmesine neden olmuştur. Cari işlemler açığı ve bütçe açığı, kalkınma yolunda olan Türkiye ekonomisinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olması ve bu açıkların eşzamanlı olarak ortaya çıkması ekonomistler arasında Türkiye ekonomisinin ikiz açıklar sorunu ile karşı karşıya kalıp kalmadığının tartışılmasına neden olmuştur. Böylece Türkiye verileri ikiz açık hipotezi için iyi bir test alanı sağlamaktadır.

Son yıllarda ekonomide kaydedilen gelişmelere bakılınca azalan bütçe açığı, düşen enflasyon, faiz oranlarının düşmesi daha az kamu borcu, işsizlik oranındaki

azalma gibi önemli gelişmelerin yanında, gittikçe artan cari açığın mevcudiyeti, hipotezin tekrar sorgulanmasını gündeme taşımıştır.

Bu çalışmada temel amaç İkiz Açıklar Hipotezi'nin geçerliliğini sınamaktır. Çalışmanın ilk bölümünde bütçe açığı kavramına yer verilmiş, farklı bütçe açığı kavramları tanımlanmış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının nedenleri sorgulanmış, bütçe açıklarının finansman yöntemlerine değinilmiş ve son olarak bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri ile sürdürülebilirliği analiz edilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında ikiz açıklar teorisinin ikinci ayağı olan cari işlemler açıkları irdelenmiştir. Ödemeler bilançosunun temel kalemleri değerlendirildikten sonra cari işlemler hesabında verilen açığın nedenleri, makro ekonomik etkileri ve finansman yöntemleri tartışılmıştır. Son olarak cari açıkların sürdürülebilirliği konusuna yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin 1984-2011 yılları arasında bütçe dengesine ve cari işlemler dengesine ilişkin verileri ekonominin belli süreçler baz alınarak tasnif edilmesiyle genel ekonomik konjonktürle beraber değerlendirilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise ikiz açıklar hipotezinin geçerliliği ampirik olarak test edilmiştir. 1998-2011 yıllarını kapsayan ve üçer aylık veriler kullanılarak, öncelikle birim kök testi yardımıyla verilerin durağanlıkları test edilmiş, Engle-Granger İki Aşamalı Koentegrasyon Testi ile bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir ilişkinin mevcut olduğu ve Granger nedensellik testi yardımıyla ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari işlem açıklarına doğru olduğu tespit edilmiştir.

1.BÜTÇE VE BÜTÇE AÇIĞI KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ

1.1.Bütçe Kavramı

Bütçe kavramı üzerinde ortak noktaları içerisinde barındıran pek çok tanım bulunmaktadır. Örneğin; Keleş ve Yavuz “İhtiyaçlar arasında tercih yapma, kaynaklar ve gelirlerle ihtiyaçları ve giderleri karşılaştırma ile denkleştirme konusu her bireyin, her kurumun çözmesi gereken ve genellikle gelecekteki bir zaman dilimi ile sınırlı olan bir sorundur. Öğrenci günlük harçlığı veya aile reisi aylık kazancı ya da özel ekonomi ve kamu ekonomisi üretici birimleri yıllık gelirleri ile ilgili sürelerdeki giderlerini karşılaştırıp hangi ihtiyaçları için ne kadar kaynak ayıracaklarını belirleyerek denkleştirirler.” demişlerdir. İşte bu denkleştirme ilkesi klasik mali görüşte bütçenin özüdür. Bir başka tanıma göre bütçe, kamu harcamaları ile gelirlerinin tahmini tutarlarının yer aldığı bir belgedir (Altuğ, 1999:63). Muhasebe-i Umumiye Kanunu ise bütçeyi şöyle tanımlamaktadır: “bütçe geleceğe yönelik olması sebebiyle bir idare planıdır ve yöneticilere emir vermesinin yanı sıra vekalet de vermektedir.”

Ülkemiz dışındaki bütçe tanımlamalarına da göz atıldığında benzer ortak noktalar üzerinde durulduğu göze çarpmaktadır. Edgar Allix bütçeyi, “devletin belirli bir süre içindeki gelir ve harcamalarını tahmini olarak belirleyen, gelirlerin toplanmasına, harcamaların yapılmasına izin veren bir kanundur” şeklinde tanımlarken, Paul Leray-Beaulieu; “gelecekteki belli bir döneme ilişkin olarak, devletin yada başka bir kurumun, gelir ve gider tahminlerinin ne olacağını saptanıp biçimi, niteliği, belli cetveller haline getirilmesi, ardından gelirlerin toplanıp masrafların yapılması için yetkili makamlara bunların tasdik ettirilmesiyle ortaya çıkan mali dokümana verilen addır” şeklinde ifade etmiştir. Samuelson ve Nordhaus ise bütçeyi şu şekilde tanımlamıştır: “Hükümetler yapacak olduğu mali işleri kayıt altına almak ve kontrol etmek için bütçe yaparlar. Belirli bir yıldaki bir bütçe hükümetin programladığı harcamaların ve vergi sisteminden beklediği gelirlerin planını göstermektedir. Genellikle bütçe eğitim, sağlık, güvenlik gibi harcamaların yanı sıra bireysel gelir vergisi, sosyal güvenlik vergisi gibi vergi kaynaklarını göstermektedir.” (Aktaran:Tüğen, 1999:3)

Bütün bu bütçe ifadelerinde bütçenin şu özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır:

- Belli bir mali dönemi kapsama (genellikle bir yıl)
- Gelir ve giderleri tahminlerini içermesi
- Kanun niteliğinde olma
- Hükümet plan ve programını barındırma
- Kamusal nitelikli mali işleri kayıt altında tutma
- Geleceğe yönelik olma

Herhangi bir hizmetin neden kamu birimlerince sunulması gerektiği, hangi tür ve miktarda bir kamu hizmetinin üstlenileceği; finansmana kimin ne ölçüde katılacağı; finansman yolları bulma ve hizmet üretme yetkisinin kime verileceği soruları, hizmet götürülecek toplum kesitinin kamusal tercihlerinin belirlenmesi ve sıralanmasını gerektirir. Dolayısıyla bütçenin siyasi niteliği vardır. Öte yandan, kamu ekonomisi piyasa ekonomisinden farklı bir yasal çerçevede çalışır; kamu hizmetlerini sunma yetkisini kuruluş yasalarından alan kamu hizmet birimleri, başta anayasa olmak üzere çeşitli gider ve gelir mevzuatı ile çalışmaktadır; özetle kamu bütçelerinin hukuki niteliğinden söz edilmelidir. Kamu bütçeleri kamu kesiminde mal-hizmet üretici birimlerin gelecek bir dönem içinde üstlenecekleri hizmetleri üretilir kılmak için yapılacak kamu harcamaları ile bu harcamaların finansmanını sağlayacak kamu gelirlerinin tahmini tutarlarının yer aldığı bir listedir. Bu nedenle bütçenin iktisadi niteliği vardır (Altuğ, a.g.e:3).

Devlet bütçeleri eskiden devletin başka devletlere karşı gücünü göstermek için askeri harcamalar üzerinde yoğunlaşır. Demokrasi kültürünün kökleşmesi ile hükümetler vatandaşlarına hizmet vermeye daha çok önem verdiler, devlet hizmetleri hem arttı hem de farklılaştı. Devlet aldığı vergileri askeri harcamalarda, ulusal sanayinin altyapı yatırımlarında kullanırken, toplum zenginleştikçe gelirden geriye kalanların beslenme, eğitim, sağlık, iş sahibi olma gereksinimleri için gittikçe daha fazla para harcamayı programına alan hükümetler iktidara gelmeye başladılar (Bulutoğlu, 2004:13). 1700'lü yıllardan 1929 Büyük Buhran'a kadar geçen süreçte hakim olan 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' görüşü devleti sadece asker

devlet boyutlarında tutmakta ve devletin görevini güvenlik ile sınırlamaktaydı. Bu tarihten sonra ortaya çıkan ekonomik konjonktür devletin mali sistem içerisinde gerekli olduğunu vurgulamaktaydı. Kamusal sektörün gelişmesi işte bu dönem sonrasına tekabül etmektedir.

1.1.1.Bütçenin İşlevleri

Bütçenin geleneksel işlevleri daha önce değinilen niteliklerine paralel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir: siyasi, hukuki, iktisadi ve denetim işlevleri. Bu geleneksel işlevlerinin yanı sıra bütçenin günümüz yönetim anlayışları ile öne çıkmış yeni işlevleri de söz konusudur. Denklik prensibi klasik maliyecilerin kamu maliyesinde her zaman gerçekleştirilmesini istedikleri temel prensiplerden biri olmuştur. Aile bütçelerine yakın benzerliği dolayısıyla klasiklerin savundukları bu prensip kamuoyu nazarında da önemli bir yer tutmuştur.1930'larda Fransa'da başbakanlık yapmış olan Gaston Doumergue bütçe denkliğine vurgu yaparak şunları söylemiştir: “nasıl pazara giden vekilharç cüzdanındaki paradan daha fazlasını harcayamazsa, tıpkı bunun gibi devletler de gelirlerinden daha fazla harcamalarda bulunamaz.” (Türk, 2005:350).

Zamanımız modern maliye teorileri bütçe dengesini böylesine kutsal bir düzeyde görmemektedir. Hatta bütçe açıklarını izah etme konumundadırlar. Fakat modern maliye anlayışının da denge olgusundan tamamen uzaklaştığını söylemek mümkün değildir. Artık önem kazanan yaklaşım ekonomik dengeye ulaşmaktır. Klasik maliye anlayışının savunduğu bütçe denkliği günümüz maliye anlayışında etkinliğini adeta kaybetmiştir. Bütçenin açık ya da fazla vermesi olağandır bunun yerine ekonomik denklik anlayışı ön plana çıkmaktadır. Kaynakların tam kullanımı, adil gelir dağılımı, ekonomik istikrar ve büyüme, ekonomik kalkınma gibi yeni maliye politikası hedefleri doğrultusunda bütçe yönetimi de farklılaşmıştır. Bütçenin diğer çağdaş işlevi de yönetim ve planlama aracı konumunda bulunuyor olmasıdır. Bütçeler mali yetkilerin hukuki açıdan denetlenmesinin yanı sıra yönetimin verimliliği ve etkinliğini ölçme açısından önemlidir.

1.1.2.Bütçe İlkeleri

Bütçeler klasik ve çağdaş işlevleri yerine getirirken bir takım ilkelere uyumlu olarak hazırlanmalıdır.

Bütçe ile ilgili tüm belgeler bütçe süreci boyunca kamuoyuna açık olmalıdır. Bütçe ile ilgili tahminler ve gerçekleştirmeler hem halk hem de özellikle milletvekilleri tarafından anlaşılır olmalıdır. Bütçeye dahil edilen gelir ve tahminleri ekonomik koşullara uygun, gerçekçi ve doğru olmalıdır. Bütçe kanunu bir yılı kapsmalıdır. Bütçe ilgili mali yıla girmeden onanmalıdır. Bütçe geleneksel görüşe göre denk olmalıdır. Minimum harcama ile en yüksek fayda sağlanmalıdır. Bütçelerde genellik ilkesi hakim olmalıdır. Devletin tüm gelir ve giderleri tek bir bütçede toplanmalıdır (Altuğ, a.g.e:29).

1.2.Bütçe Açığı Kavramı

Bütçeler bir devletin gelir ve giderlerinin takip edildiği cetvellerdir ve bu cetvellerde giderler lehine olan fazlalık sonucu ortaya çıkan negatif değer bütçe açığı olarak ifade edilmektedir. Yani bütçe açığı söz konusu olduğunda gelirler giderleri karşılayamıyor demektir. Daha önce de değinildiği üzere günümüz demokratik devletlerinde güç kazanan sosyal devlet olgusu ve daha fazla halka hizmet edenin seçimle iş başına getiriliyor oluşu kamu kesiminde gider kalemlerini hızla artırmaktadır. Kamu gelir seviyesinde bir azalış göze çarpmazken gider kalemlerinin artışı bütçe açığının ana sebebi olarak anlaşılmaktadır.

Bütçe açıkları şu şekilde formüle edilmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2002:134):

$$\text{Bütçe Dengesi} = \text{Bütçe Gelirleri} - \text{Bütçe Giderleri} \quad (1)$$

(1) Numaralı denklemde yer alan bütçe gelir ve gider kalemlerini açacak olursak:

$$\text{Bütçe Gelirleri} = \text{Vergi gelirleri} + \text{Vergi dışı gelirler} \quad (2)$$

$$\text{Bütçe Giderleri} = \text{Personel giderleri} + \text{Diğer cari giderler} + \text{Yatırım giderleri} + \text{Transfer giderleri} \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı denklemleri (1) numaralı denklemin içine yazarsak:

$$\text{Bütçe Dengesi} = (\text{Vergi gelirleri} + \text{Vergi dışı gelirler}) - (\text{Personel giderleri} + \text{Diğer cari giderler} + \text{Yatırım giderleri} + \text{Transfer giderleri})(4)$$

Bilindiği üzere aslında devlet bütçeleri denk olarak hazırlanmaktadır. Bütçede denklik ilkesi gereği giderlerle gelirler birbirine eşittir. Ancak bu denklik yalnız görünüşte bir denklidir. Gelirler sadece bütçe uygulama döneminde yapılması öngörülen borçlanmalarla uygun bir büyüklüğe ulaşmaktadır. Bütçede yer alan bütün gelir ve gider rakamları tahmine dayalı olduğundan bütçe uygulama dönemi sonunda gider ve gelir gerçekleştirmelerine göre bütçe açık ya da fazlaları net bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Tüğen, a.g.e: 6).

1.2.1.Farklı Bütçe Açığı Tanımları

Devlet bütçesinde oluşan açıklar değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bütçe açıklarının farklı düzeyde tanımlarını yaparken genel amaçlı bütçe açıkları ve özel amaçlı bütçe açıkları başlıkları altında incelendiği göze çarpmaktadır.

1.2.1.1.Genel Amaçlı Bütçe Açıkları

Genel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemleri; geleneksel açık, konsolide açık, birincil açık, işlemsel açık, nakit-tahakkuk açığı, yarı mali açık ve reel- nominal açık şeklinde sınıflandırılmaktadır.

1.2.1.1.1.Geleneksel Açık

Bütçe açığı ifadesi kullanıldığında ilk akla gelen açık ölçüm yöntemi geleneksel açıktır. Geleneksel açık borçlardaki değişimler dikkate alınmaksızın, toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ölçer (Erdem ve Sivrekli, 2001:68). Geleneksel bütçe açığı bir anlamda kamu kesimi borçlanma gereği ile ortak tanımı paylaşmaktadır.

Geleneksel açık yalnızca merkezi hükümetin açık ve fazlasını vermekte merkez dışındaki teşkilatın gelir-gider dengesini yansıtmamaktadır. Diğer birimlerin bütçe durumları göz ardı edildiğinden sağlıklı bir bilgi kaynağı olamamaktadır. Şen ve Sağbaş (2004) geleneksel açığa ilişkin bir takım eleştiriler sıralamışlardır:

“geleneksel açık bütçenin yurtiçi harcamalara yaptığı katkıyı ölçmede uygun bir yöntem değildir. Ekonomideki konjonktürel dalgalanmaların bütçe üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmada yetersiz kalmaktadır. Ülkenin orta ve uzun vadedeki hedefleri ışığında maliye politikası eğilimini değerlendirmede başarısız olmaktadır. Tekrarlanan bütçe açıkları ile sermaye bütçesi gereksinimini ayıt etmede yetersiz kalmaktadır. Merkezi hükümet bütçesi ile kamu girişimleri arasında kredi ve sermaye transferleri yoluyla ortaya çıkan bütçe dışı ilişkiyi dikkate almamaktadır.” (Şen ve Sağbaş, 2004:2). Bahsedilen tüm bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için geleneksel açık yerine bir ölçüm yöntemi olarak kamu kesimi borçlanma gereğinin kullanılması gerekmektedir.

KKBG en kapsamlı açık ölçüm yöntemi olup; kamu kesimini oluşturan birimlerin tamamının açıklarını ihtiva etmektedir. Türkiye uygulamasında KKBG, kamu kesimini oluşturan merkezi hükümet, KİT’ler, yerel yönetimler, sosyal güvenlik kuruluşları, döner sermayeli kuruluşlar, fonların açıkları ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşların açıklarından oluşmaktadır (Şen ve Sağbaş, a.g.e:3).

Kamu kesimi borçlanma gereğinin büyümesi, kamu kesiminin toplam harcamalarının toplam gelirden daha hızlı arttığına işaret eder. Kamu kesiminin fazla verdiği yıllarda KKBG yerine, kamu borç sektörü geri ödemesi tanımı yerini alır (Önder vd. 1996:36).

1.2.1.1.2.Konsolide Bütçe Açığı

Ülkemizde kamu kurum ve kuruluşlarının genel ve özel bütçeler olmak üzere sınıflandırıldığı görülmektedir. Merkezi yönetime dahil olan kurum ve kuruluşlar genel bütçe içerisinde yer almaktadırlar. Özerk bir bütçeye sahip olan üniversiteler gibi kuruluşlar ise özel bütçe içerisinde yer almaktadırlar. Genel ve özel bütçeli idarelerin toplam bütçe gelirlerinin giderlerini karşılayamaması sonucu ortaya çıkan açık konsolide bütçe açığı olarak ifade edilmektedir. Ancak 2003 yılında yapılan değişiklikle konsolide bütçe açığı kavramı yerine merkezi yönetim bütçesi kavramı kullanılmaktadır.

1.2.1.1.3. Birincil Açık

Faiz dışı fazla olarak maliye literatüründe kendisine yer bulan birincil açık, borç faiz ödemelerinin kamu giderleri dışında tutulmasıyla oluşturulmuş bütçe açığıdır. Birincil açık geleneksel açığın politika yürütücülere sağlıklı bilgiler vermemesi sonucunda tercih edilen bir açık ölçüm yöntemi olmuştur. Bir anlamda bu açık hesaplama yöntemi, hükümetin kendi dönemi içerisinde kontrol edebileceği bütçe sahasını göstermektedir. Birincil açığı formüle etmek gerekirse:

$$\text{Birincil Açık} = \text{KKBG} - \text{Borç Faiz Ödemeleri}$$

Birincil açık, genel olarak kamu kesiminin borçluluğunu ölçmekte ve maliye politikasının uzun dönemde sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesine imkan sağlamaktadır. Bilindiği gibi para politikasında meydana gelen değişmelere bağlı olarak faiz oranları da değişmektedir. Örneğin para arzı artırılınca faiz oranları düşme eğilimi göstermektedir. Değişen faiz oranları ise iç ve dış borç miktarının büyüklüğüne bağlı olarak bütçe açığını etkilemektedir. Para politikasının etkilerinden arındırılmış, yalnızca maliye politikasının sonuçlarını yansıtan bir bütçe açığına ulaşmak isteniyorsa birincil açığa bakmak daha anlamlı olacaktır (Erdem ve Siverekli, 2001:71).

Birincil açık mali açıklarda sürekliliğin olduğunu göstermekle birlikte hiçbir ülkede devlet bütçesinin uzun süreli birincil açık vermesi mümkün değildir. Çünkü faiz ödemelerini karşılamak için bütçenin fazla vermesi gerekmektedir. Öte yandan faiz ödemelerinin etkilerinden arındırılmış bir bütçe açığı ölçüm yöntemi olarak benimseniyorsa birincil bütçe açığına yönelmek anlamlı olacaktır (Tanzi, 1993:657).

1.2.1.1.4. İşlemsel Açık

İşlemsel açığın literatürdeki diğer ismi operasyonel açıktır. Kamu kesimi borçlanma gereği ve birincil açık arasında yer almaktadır. Geleneksel açık borç faiz ödemelerini içermekte iken, birincil açık faizden arındırılmıştır. İşlemsel açık ise borç faiz ödemelerinin reel kısmını içermektedir. Yani faiz ödemelerinin enflasyon nedeniyle aşınan kısmı işlemsel açık yönteminde göz ardı edilir. Bu da enflasyonun

yüksek olduğu ülkelerde açık hesaplama yöntemi olarak daha sağlıklı sonuçlara işaret etmektedir. İşlemsel açık şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{İşlemsel Açık} = \text{Birincil Açık} + \text{Reel Faiz Ödemeleri}$$

1.2.1.1.5.Yarı Mali Açık

Bütçe açığının daha doğru olarak ölçülebilmesi için yarı mali faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşların kar ve zararlarının da bütçe açıklarına dahil edilmesi gerekmektedir. Bir çok ülkede yarı mali faaliyetler olarak bilinen sübvansiyonların yönetimi, çoklu döviz kuru uygulaması, transferler ile borç servisinin yerine getirilmesi, en son borç veren mercii olma gibi işlemler, kamuya ait finansal aracı kurumlar ve çoğunlukla da merkez bankası eliyle gerçekleştirilmektedir (Şen ve Sağbaş, a.g.e:12).

Finansal aracı kurumların gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetler, kamu kaynakları üzerine ek bir yük getirmektedir. Dolayısıyla bütçe açığının gerçek boyutunu ortaya koyabilmek için bu kurumların gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetlerin kamu kaynakları üzerinde oluşturduğu ek yükün, bütçe açığı ya da fazlasının ölçümünde dikkate alınması gerekmektedir (Şen ve Sağbaş, 2004:13).

1.2.1.1.6.Nakit Açığı- Tahakkuk Açığı

Nakit açığı hazine sistemi içerisinde ortaya çıkmaktadır. Hazine sistemi içerisindeki saymanlıklar ödeme ve tahsilat işlemleri sonrasında açık ya da fazla vermektedirler. Ortaya çıkan nakit fazlası bankalar tarafından merkeze transfer edilmektedir, nakit açığı olması durumunda ise merkez bankası devreye girmekte ve nakit dengesini sağlamaktadır.

Nakit açığı şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{Nakit Açığı} = \text{Bütçe Açığı} - \text{Bütçe Emanetleri} + \text{Avanslar}$$

Nakit açığı devlet muhasebesini kapsayan bir açık kavramı olup, yapılan işlemlerde dengeyi sağlamak amacıyla merkez bankasının devreye girerek avans açmasıyla işleyen bir sistemdir (Çınar, 2005:16).

Formülden de anlaşılacağı üzere bu hesaplama yönteminde bütçe emanetleri ve avanslar söz konusu olmaktadır. Bütçe emanetleri mali yıl sonuna kadar verile emrine bağlanmış ancak henüz alacaklılara ödenmemiş tutarları yansıtmaktadır. Bütçe avansları ise üçüncü kişilerle yapılan taahhüt işlemlerinde iş bedelinin belli bir kısmının peşin olarak önceden ödenmesini ifade etmektedir.

Türk bütçe uygulamasında üç tür avans bulunmaktadır. Bunlar; mutemet avansı, müteahhit avansı ve yolluk avansıdır. Ancak nakit açığı hesaplanırken bu avanslardan müteahhit avansları hesaba katılmaktadır. Bütçe avansları nakit dengesini bozucu bir işlev görmektedir (Berksoy, 1994:151).

Emanet hesapları şişkin olduğu sürece, nakit dengesi ile bütçe dengesi arasında gelir yönünden nakit dengesi lehinde bir fark ortaya çıkmaktadır. Ancak emanete alınan paralar ödendiği zaman bu fark borç ödeme etkisi yarattığı için ortadan kalkmaktadır. Avans hesapları ise, nakit dengesini bozucu bir işleve sahip olduğundan aslında bütçe açığının bir unsuru sayılmalıdır (Egeli, 2002:39).

Tahakkuk açığı ise kamu kesimi işlemlerinin bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediğini dikkate almaksızın mali yıl içinde devletin kullanması gereken gerçek kaynakları tespit etmeye çalışır. Tahakkuk açığı nakit açığından daha kapsamlı bir kavram olup, kamu kesimi taahhütleri, sabit sermaye amortismanı, normal muhasebe dönemini aşan nakdi ödemelerdeki gecikmeleri ihtiva etmektedir (Şen ve Sağbaş, a.g.e:14).

1.2.1.1.7.Nominal-Reel Bütçe Açığı

Nominal bütçe açığı, kamu gelirleri ile kamu giderlerinin nominal değerleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Kamu gelir ve giderlerinin reel değerleri arasındaki fark ise reel bütçe açığını ifade etmektedir. Tanımlarımızı formüle edersek:

$$\text{Nominal Bütçe Açığı} = \text{Nominal Kamu Gelirleri} - \text{Nominal Kamu Giderleri}$$

$$\text{Reel Bütçe Açığı} = \text{Reel Kamu Gelirleri} - \text{Reel Kamu Giderleri}$$

Nominal açık özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde bütçe açığının gerçek boyutunu yansıtmaktan uzaktır. Enflasyonun bütçe açığı üzerindeki olumsuzluğunu gidermek için reel bütçe açığı kullanılmaktadır (Şen ve Sağbaş, a.g.e:14).

Reel açık nominal açıktan faiz oranları etkisi ve fiyat etkisinin çıkarılması sonucu elde edilmektedir ve bu sebeple net kamu borçlanmasının gerçek değerinde meydana gelen değişiklikler olarak tanımlanabilmektedir (Egeli, a.g.e:37).

1.2.1.2.Özel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri

Özel amaçlı bütçe açıkları ölçüm yöntemleri; cari açık-sermaye açığı, yurt içi ve yurt dışı açık, yapısal- konjonktürel açık, finanse edilebilir bütçe açığı ve optimal bütçe açığı şeklinde sınıflandırılmaktadır.

1.2.1.2.1.Cari Açık ve Sermaye Açığı

Cari bütçede yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri hesaba katılmadan meydana gelen açık olarak belirtilebilen cari açık, geleneksel açıktan sermaye gelirleri ile yatırım harcamaları arasındaki farkın düşülmesi sonucu bulunan negatif değer cari açık değerini vermektedir. Cari açığı formüle edersek:

$$\text{Cari Açık} = \text{Geleneksel Açık} - (\text{Sermaye Gelirleri} - \text{Yatırım Harcamaları})$$

Sermaye açığı ise, yatırım harcamalarını finanse etmek amacıyla yapılan borçlanmalara ödenen reel faizlerin, yatırımdan elde edilen reel getiriden yüksek olması durumunda ortaya çıkan açık olarak tanımlanmaktadır (Ejder, 2002:190).

Sermaye açığı yalnızca sermaye harcamaları ve sermaye gelirleri arasındaki harcamalar lehine olan farkı belirtirken, cari harcama ve gelirler sermaye açığının ölçümünün kapsamı dışındadır. Sermaye açığı şöyle formüle edilebilir:

$$\text{Sermaye Açığı} = \text{Sermaye Gelirleri} - \text{Sermaye Harcamaları}$$

1.2.1.2.2.Yurtiçi Açık ve Yurtdışı Açık

Yurtiçi açık, geleneksel açığın yalnızca yurtiçi ekonomiye ilişkin işlemlerden doğan faaliyetleri kapsarken ödemeler dengesini doğrudan etkileyen işlemleri ihmal etmektedir (Blejer ve Cheasty, 2002:41). Yurtdışı açık ise bütçenin sadece dış alemlerle doğrudan ilişkisi olan kalemleri dikkate alarak hesaplanmaktadır.

Bu şekilde bir ayrıma gidilmesinin nedeni kamu kesiminin özel kesime oranla dış alemlerle daha fazla ticari ilişkiye girmesi sonucunda, geleneksel açığın bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmasının yaratacağı sakıncalarını ortadan kaldırmaktır (Şen ve Sağbaş, a.g.e:17).

1.2.1.2.3.Yapısal Açık – Konjonktürel Açık

Ekonomi tam istihdam düzeyinde iken var olan açığa yapısal açık denmektedir. Ekonominin çeşitli faaliyet düzeylerinde bütçe açığına nasıl etki edeceğini gösteren bir açık ölçüm yöntemidir. Maliye politikalarının başarısı konusunda daha sağlıklı bilgiler vermektedir.

Konjonktürel açık diğer bir deyişle dönemsel açık, iktisadi dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan bir açık olup, bu dalgalanmaların bütçe üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

1.2.1.2.4.Sürdürülebilir (Finanse Edilebilir) Bütçe Açığı

Maliye politikası kapsamı içerisinde gerçekleştirilen uygulamalar, etkisini yalnızca ilgili dönemde değil orta ve uzun vadede de hissettirmektedir. Maliye politikalarının orta vadede sürdürülebilirliğinin göstergelerinden biri de finanse edilebilir bütçe açığıdır. Bu açık ölçüm yöntemi bütçe açıkları ile enflasyon oranı, büyüme hızı gibi makroekonomik hedefler arasında tutarlılığı ortaya koymayı amaçlayan bir açık ölçüm yöntemidir (Şen ve Sağbaş, a.g.e:19).

1.2.1.2.5.Optimal Bütçe Açığı

Optimal bütçe açığı bir açık ölçüm yöntemi olarak tartışmalara neden olmuş bir yöntemdir. Çünkü bütçe açıkları söz konusu olduğu zaman optimallik mevzuundan söz etmek oldukça zordur.

Yapılan her ilave kamu harcamasının topluma sağlayacağı fayda (kamu harcamasının marjinal sosyal faydası), bu harcamanın finansman maliyetinden daha büyük ise o zaman ekonomik anlamda yeni harcamalara girişmek daha anlamlı olacaktır (Şen ve Sağbaş, a.g.e:20).

1.2.2.Bütçe Açıklarına İlişkin İktisadi Yaklaşımlar

Çalışmanın bu bölümünde farklı iktisadi akımları bütçe açığına ilişkin görüşleri üzerinde durulacaktır. Bütçe açığı kavramı neredeyse her ekonomik akımın ilgi odağı konumunda bulunmuştur. Bütçe açıklarının oluşumunu inceleyen farklı görüşlere sahip iktisatçılar genel olarak önce devlet kavramını irdelemiş ve devleti işleyişi ile bütçe açıkları arasında ilişki kurmaya çalışmışlardır. Kronolojik sıra takip edilerek; önce Klasik İktisadi Görüşe yer verilecek ve Keynesyen Karşı Devrime kadar geçen süreçte hüküm süren klasik düşüncenin bütçe açığına ilişkin görüşleri irdelenecektir. Keynesyen görüşün etkilerini yavaş yavaş yitirmeye başladığı 1960'lı yıllarda gücünü göstermeye başlayan Monetarist Yaklaşımın bütçe açıklarına bakışı değerlendirilecektir. 20. yüzyılın sonunda Klasik akımın yeniden değerlendirilmesi ile ortaya çıkmış olan Neo-Klasik Yaklaşımın konuya ilişkin görüşlerine yer verilecek ve Robert Barro tarafından sistematize edilmiş Ricardian görüş ve konuya ilişkin en yeni görüşlerin yer aldığı Kamu Tercihleri Teorisi analiz edilecektir.

1.2.2.1.Klasik Görüş Çerçevesinde Bütçe Açıkları

Klasik iktisat geleneği Adam Smith'in 1789 yılında yazdığı Ulusların Zenginliği isimli esere dayandırılmaktadır. Bu nedenle Adam Smith iktisat biliminin öncüsü başka bir deyişle babası sayılmaktadır.

İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin ardından güç kazan klasik iktisadi görüşün önde gelen isimleri Adam Smith, Thomas Robert Malthus, David Ricardo, John

Stuart Mill'dir. 'Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' söyleminin mihenk taşı olduğu klasik iktisadi yaklaşım, ekonominin düzgün işleyen bir piyasa mekanizması sayesinde dengeye geldiğini ve bu çerçevede devletin ekonomiye müdahalesini olabildiğince sınırlı olmasını ve devletin yalnızca adalet ve güvenlik gibi temel görevleri yerine getirmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Devletin olabildiğince küçük olması anlamına gelen bu durum aynı zamanda kamu giderlerinin de az ve bu giderleri karşılayacak gelirlerin de mümkün olduğunca minimum düzeylerde olması anlamına gelmektedir. Tam rekabet varsayımı altında piyasa mekanizmasının optimum tam kullanımının, optimum gelir dağılımını ve optimum büyümeyi sağlayacağı kabul edilmektedir.

Klasik iktisadi görüşe göre, ekonomi mekanizması içinde 'görünmez bir el vardır (invisible hand)' ve bu el devletin görünür elinden daha etkin şekilde ekonomiyi dengeye ulaştırmaktadır. Ekonomi kısa süreli ve geçici dengesizlik durumları dışında piyasa aktörlerinin devreye girmesi sonucu daima dengededir.

Klasikler devleti 'zaruri bir fena' olarak görmüşler, fonksiyonlarının artmamasını istemişler ve devlet faaliyetlerini iç ve dış güvenliğin sağlanması, adalet ve diplomasi hizmetleri ile sınırlandırmışlardır (Türk, a.g.e:6).

Devletin bir icraatta bulunması, belirli kanunları uygulaması, çeşitli projeleri gerçekleştirilmesi, bazı çevrelerin yararlandığı bir imtiyaz tartışmasını ortaya çıkarmaktadır. Bu da ekonomide devletin yeriyle ilgili tartışmalara neden olmaktadır. Bu tartışmalara cevap olarak da önemli olan noktanın bireyin devlet faaliyetlerini daha önceden görebilmesi ve özel projelerini ona göre düzenleyebilmesi ilkesinin varlığından söz edilmektedir. Böylece devlet vatandaşlarının yaptığı hizmetten ne şekilde yararlandığını kontrol edemezken, vatandaşlar herhangi bir müdahaleye karşı ne kadar korunabileceğini, devletin faaliyetlerinden ne ölçüde etkileneceğini bilecektir. Yani devlet sınırlı icraatını yaparken bunun neticelerinin ne olduğunu bilecektir (Hayek, 1999:110).

Klasik iktisatçıların görüşlerini analiz ettiğimiz zaman denk bütçe esasını benimsedikleri görülmektedir. Klasik bütçe mali denge anlayışında bütçenin gelir ve giderlerinin birbirini karşılamaması, bütçe açık ya da fazlalarının olması kabul

edilecek durumlar değildir. Bir Maliye Bakanı için en iyi tutum ünlü bir deneyimle ‘açığın yanından geçmek’ olup, öte yandan mali kurallarda bir katılık, ekonomik hareketlere karşı muhteşem bir kayıtsızlıktan hoşlandığından bütçe her durumda dengede olmak zorundadır. Bunun için bütçe açığını karşılamak üzere ya harcamalar kısılr ya da vergiler artırılır. Bütçe fazlası olduğu takdirde ise mevcut fazlaları kullanma isteği yöneticileri ve politikacıyı tahrik eder ve başlanan harcama eğilimini durdurmak olanaksız veya güç olur. Bütçenin sıkışık zamanlarında bu eğilim durdurulamayınca bütçe çok büyük olasılıkla açık verir (Coşkun, 1997:31).

Klasik görüşe hakim olan bütçe denkliğinin temel nedenlerinden biri, kamu harcamalarının en düşük düzeyde tutulmasını ve dolaylı vergilerle finanse edilmesini, borçların olağanüstü bir kamu geliri olması nedeniyle ancak verimli yatırımlarda kullanılması şartıyla alınmasıdır. Klasik yaklaşıma göre bütçe açıkları parasal ve mali dengeyi bozmaktadır. Devletin bütçesinin sürekli bir şekilde açık vermesi, istisnai ve olağanüstü bir gelir niteliğinde olan borçlanmanın normal bir gelir gibi algılanmasına neden olur ve kamu maliyesini zor duruma sokar. Bütçe açıklarının borçlanmayla veya vergilerle finanse edilmesi durumunda ise kamu harcamalarındaki artış kadar özel harcamalarda bir azalış olacaktır. Bu durum, dışlama etkisi olarak adlandırılmaktadır (Özgüç, 2010:16).

Klasiklerin denk bütçe ilkesine bağlı olmasının bir diğer nedeni de devletin kredi piyasasında özel firmalara rakip olmasıdır (Görgün, 1998:30).

Bütçe açıkları para arzının sabit olduğu varsayımı altında ya borçlanma yoluyla ya da vergi artırımı yoluyla finanse edilmektedir. Vergilerin artırılması hem tüketim hem tasarruf kararlarını etkilemektedir. Devlet borçlanması ise elde edilen kaynaklar cari harcamalara yöneliyorsa tehlike arz etmektedir. Franko Modigliani kamu borçlanması için şunları söylemiştir: “ kamu borçlanması nesiller arası bir yüküdür ve gelecek nesiller açısından daha az sermaye birikimine yol açmaktadır.” (Modigliani, 1986:1163). Kamu borçlarının bir süre sonra ödenmesi gerekmektedir. Borcun sağlandığı dönemde bu kaynaktan istifade etmiş olan nesil ödemeler döneminde yükü yeni nesile devretmiş olacaktır bu da yeni nesil açısından ek bir fedakarlık anlamına gelmektedir. Gelecek nesillerin vergi yükü de artmış olacaktır.

Gerek ilave vergi koymak gerekse borçlanma yöntemine başvurmak tam istihdam varsayımı altında özel kesimin kullanılabilir fonlarının kamuya aktarılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle özel tüketim harcamaları ve yatırımları azalacaktır. Bu da faiz oranlarını artırıp dışlama etkisinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Klasik görüşte devlet harcamalarındaki reel artışın tam bir dışlama etkisi meydana getirdiği iddia edilmektedir (Çelen, 1999:104). Klasik maliyecilerin bütçe dengesine ilişkin bu fikirleri onların liberal ekonomi düşünceleri çerçevesinde devletin ekonomik faaliyete karışmaması gerektiğinin savunan tezlerinin bir sonucudur.

1.2.2.2. Keynesyen Yaklaşımında Bütçe Açıkları

Keynesyen Karşı Devrim, ‘bütçe açığı’ kavramının miladı olarak ifade edilmektedir. 1929 yılında neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan buhranda, ekonominin bütün birimlerinde Klasik İktisadi sisteme karşı bir güven problemi ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren uygulamalarda etkisini göstermiş pek çok ekonomik ilke sorgulanmaya başlamıştır. Keynesçi iktisadi görüşe göre sanayileşmiş ülkelerde eksik istihdam durumu söz konusudur. Ekonomilerin eksik istihdamda olmasının temel nedeni Keynesyen yaklaşıma göre toplam talepteki yetersizliktir. Bu nedenle Keynes’e göre eksik istihdam durumundan uzaklaşmanın yolu toplam talebi artırmaktır. Dolayısıyla ekonomik buhran öncesinde hakim olan bütçe denkliği ilkesi değişmiştir. İktisat politikalarına talep artırıcı önlemler dahil olmuştur. Bu da durgunluk içindeki ekonomiyi canlandırmak için kamu harcamalarının artırılması anlamına gelmektedir. Çünkü özel sektörün harcamalarında bir yetersizlik mevcuttur, kamu harcamalarının artırılması yoluyla bu yetersizlik bertaraf edilecek ve ekonomi eksik istihdamdan tam istihdama doğru yönelecektir.

Devletin talebi artırmak için uygulayacağı maliye politikası bir anlamda açık bütçe politikasıdır. Yani kamu harcamaları kamu gelirlerinden daha fazla oranda artırılmalıdır. Bu şekilde meydana getirilen fazladan talep, tam istihdam seviyesine ulaşmaya kadar atıl duran üretim faktörleri üretim sürecine dahil olacağından dolayı fiyatlar genel seviyesini artırmaktan (enflasyona sebep olmaktan) ziyade üretim seviyesini ve buna bağlı olarak milli gelir denge düzeyini artıracaktır. Bu artış tüm

üretim faktörlerinin kullanıldığı tam istihdam durumuna kadar sürecektir. Tam istihdam düzeyine ulaşıldıktan sonra talebin artmaya devam edilmesi ise üretim düzeyini artırmayıp talep enflasyonu şeklinde fiyatlar genel seviyesini artıracaktır (Çelen, a.g.e:107).

Klasikler borç yükünün gelecek nesillere yansımından söz etmişlerdir. Keynesyen iktisatçılara göre ise borçlanmanın gerçek yükü geleceğe yansımamaktadır. Toplumun ihtiyaçları borç alınarak önceden karşılandığı için gelecek kuşaklar daha iyi bir hayat sürecektir ve karşılığında da faiz miktarı kadar ek yük taşıyacaklardır (Tural, 1992:27).

Keynesyen düşüncenin en önemli yenilikleri ekonomide eksik istihdamın bulunduğu varsayımı ve kamu kesimi ile özel kesimin rekabet içinde bulunmadığı düşüncesidir. Kamu kesimi ve özel kesim rekabet halinde olmadığından kamu harcamalarının artması dışlama etkisini doğurmamaktadır. Devlet çeşitli hedeflerine ulaşabilmek için kamu harcamalarını bir araç olarak kullanmaktadır.

John Maynard Keynes'in ünlü bir deyişi vardır: "uzun dönemde nasılsa hepimiz öleceğiz." Bu deyişin çerçevesinde Keynesyen iktisadi düşüncede yalnızca kısa dönemli dalgalanmalarla ilgilenilmiştir. Mevcut teknoloji ve diğer etkenler veri alınarak toplam talep düzeyi ve istihdam düzeyi arasında ilişki kurulmaktadır. Devlet maliye politikası araçlarıyla ekonomik genel dengeyi sağlamaktadır.

Keynes, insanların eksik istihdam ve enflasyonun sosyo-ekonomik maliyetlerine katlanmak mecburiyetinde olmadığını, devletin uygulayacağı harcama ve vergi politikaları ile ekonomide enflasyonsuz, deflasyonsuz bir refah ortamı sağlamaya muktedir olduğunu söylemiştir (Parasız, 1998:67).

Keynesyen görüşte ekonomide dengeyi sağlamaya yönelik iki tür bütçe teorisi bulunmaktadır. Bunlar, telefi edici bütçe teorisi ve devri bütçe teorisi. Telafi edici bütçe teorisinin özü belirli durumlarda belli sınırlar çerçevesinde, iktisadi hayatı buhrandan kurtarmak ve ekonomiyi yeniden canlanma safhasına sokabilmek için bütçe açığını devletin mali araç olarak kullanmasıdır (Türk, 1998:340). Telafi edici bütçe teorisine göre bütçe denkliliği istisnai bir durum olarak görülmektedir (Aksoy,

1998:45). Bu teori temelinde, toplam talep eksikliğinin özel sektörden kaynaklandığını ve devletin özel kesimin milli gelirden aldığı paya göre eksik olan harcamalarını telafi etmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır.

Kamu maliyesinin ülkenin ekonomik durumunu etkilemesi, maliye politikası yolu ile makroekonomik dengelerin değiştirilebileceği fikrinin yayılması, vergi ve bütçe ile ilgili olarak alınacak önlemlerinde gittikçe artan bir önem kazanmasına neden olmuştur. Ancak bütçede her yıl denklik hedefleyen bir mali politika izlenen ekonomide, konjonktürün düşüş yani depresyon dönemlerinde, vergilerin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması depresyonu daha da artırmış olacaktır, konjonktürün yükselme yani refah dönemlerinde ise vergilerin azaltılması ve kamu harcamalarının artırılması toplam talebi iyice fazlalaştırmak suretiyle enflasyona sebep olabilecektir. İşte devri bütçe teorisi bu olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkmıştır (Aksoy, 1998:42). Ekonominin refah dönemlerinde oluşturduğu bütçe fazlaları ile depresyon dönemlerinde meydana gelen bütçe açıklarını finanse ederek bütçede denge bir yıllık dönemde değil, bir iktisadi dönemi kapsayan geniş bir zamanda gerçekleştirilir. Sonuç olarak devri bütçeye ulaşmanın yolu konjonktürel açık ve fazlaların birbirini karşılamaıdır.

1.2.2.3.Monetarist (Parasalıcı) Yaklaşımında Bütçe Açıkları

Özellikle Dünya Savaşları sonrasında ülke ekonomilerinde hakim olan durgun konjonktür Keynesyen politikaların genişletici maliye politikaları sayesinde başarılı bir şekilde yönetilmiştir. Fakat bu politikalar da 1960'lı yıllardan sonra baş gösteren arz kaynaklı krizler ve stagflasyon karşısında etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Dünya ekonomilerinde görülen farklı istikrarsızlıklar karşısında Keynesyen ekonomi anlayışının başarısızlığı sonucunda ortaya çıkan görüşlerden birisi Monetarist Yaklaşım'dır (Parasız, a.g.e:12).

Monetaristlere göre maliye politikalarının toplam talep üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu görüşe hakim olan düşünce toplam talebi etkileyen en önemli değişkenin para politikası olmasıdır. Friedman ve takipçileri, para arzı veriyken kamu harcamalarındaki artışın yatırımları ve diğer harcamaları azaltacağını, yani dışlama etkisinin ortaya çıkacağını varsaymaktadır.

Kamu kesiminin etkinliği düşük olduğu için, kamu harcamaları özel harcamalar aleyhine genişledikçe bütün ekonominin etkinlik düzeyi düşer. Yani, kamu harcamalarının uzun dönemli etkisi yararlı olmayıp, olumsuzdur (Kazgan, 1997:243).

Monetaristler bütçe açığı konusuna Klasik iktisatçılar kadar katı yaklaşmamakta, açığın finansman biçimi konusuna önem vermektedirler. Devleti kapitalizmin varlığını sürdürmesi için gerekli bir araç olarak görürken, ekonomide dengeyi sağlamada önceliği piyasa mekanizmasına vererek devletin ekonomi içindeki rolünü para politikası ile sınırlandırmışlardır (Coşar, 1991:22).

1.2.2.4.Neo-Klasik Yaklaşım Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Analizi

Neo-klasik akımın içerisinde yer alan iktisatçılar para ve maliye politikalarının her ikisinin de gereksiz olduğunu düşünmektedirler. Neo-klasiklerin bütçe açıklarına klasiklere benzer şekilde karşı olduklarını ifade etmek mümkündür.

Neo-klasik iktisatçıların Keynesyen teoriye yönelik eleştirilerinin temel nedenini 1960'lı yıllarda baş gösteren ve şiddeti gittikçe artan enflasyon ve işsizlik oluşturmuştur. Bu problemler modası geçmiş sayılan sıkı para ve dengeli bütçe gibi klasik ilkelerin bir sonucu olarak doğmamıştır. Aksine modern Keynesçi doktrinin, enflasyon riski taşımaya rağmen reel büyümeyi ve artan istihdamı taahhüt eden geniş bütçe açıklarını ve yüksek oranlı parasal genişlemeyi gerektiren politikaları sonucunda ortaya çıkmıştır (Lucas ve Sargent, 1982:295).

Neo-klasik model üç temel özellik çerçevesinde bütçe açıklarını irdelemektedir. Birincisi tam istihdam varsayıdır, ikincisi sonlu yaşam varsayımı ve üçüncüsü de dönemler arası tüketim optimizasyonudur (Özgen, 1968:23). Yani neo-klasik yaklaşım, sınırlı yaşam süresini göz önünde bulunduran, buna göre tüketim harcamalarını planlayan ve ileriye gören bireylerin varlığına dayanmaktadır. Bu varsayımlar altında bütçe açıkları vergi indirimlerinden kaynaklanmış ve borçlanma yoluyla finanse edilmişse, söz konusu açıkların yaşayan nesiller ve gelecek nesiller üzerinde etkileri farklı olacaktır (Şen ve Sağbaşı, a.g.e:52).

Yaşamakta olan nesiller yaşam sürelerinin sınırlı olduğunun farkındadırlar ve bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesi durumunda bunun gelecek nesillere vergi yükü olarak yansıtacağını bilmektedirler. Kamu harcamalarının artmasından ve vergi indirimlerinden yaşayan nesillerin bu nedenle etkilenmediği ve geleceğe yönelik endişe taşımadıklarından cari tüketimlerini artırdıkları görülmektedir.

Neo-klasik yaklaşımın diğer varsayımı olan tam istihdam denge düzeyinden dolayı, üretim artışı sağlanmayacaktır. Bu nedenle artan talebe arz cevap veremeyecek ve enflasyon olgusu ortaya çıkacaktır. Enflasyonun artması tasarrufların azalması anlamına geleceğinden faiz oranları da tasarruf azalışı nedeniyle artacaktır. Faiz oranlarının artışı da özel yatırımların dışlanmasına sebep olacaktır.

Neo-klasik yaklaşım bütçe açıklarını sürekli ve geçici bütçe açıkları olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutmaktadır. Sürekli bütçe açıkları sürekli borçlanma gereğini de beraberinde getirecektir, bu da faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesine sebep olacaktır. Geçici bütçe açıklarının etkilerinin ise ekonomi açısından olumlu olduğu ifade edilmektedir. Borçlanma yoluyla finanse edilmiş geçici açıkların servet etkisinin tüketim etkisinden daha fazla olacağı savunulmaktadır. Yani artan gelir cari dönem tüketimini artırmaktan ziyade tasarruf oranını yükseltecektir. Ayrıca eğer kamu harcamaları sabit tutulursa, geçici bütçe açıkları vergilerin azalmasına, bu da daha düşük marjinal vergi oranları anlamına gelmektedir. Bu durumda sermaye geliri üzerindeki vergi oranlarının azaltılması vergi sonrası getiri oranını artırarak tasarrufu teşvik ederken, emek geliri üzerindeki daha düşük vergi oranı da cari geliri ve tasarrufu artıracaktır. Görüldüğü üzere bu etkiler servet etkisine hakim olmaktadır (Ataç vd, 1997:157).

1.2.2.5.Ricardian Görüş Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Analizi

Ricardian görüş klasik iktisatçılardan David Ricardo'nun bütçe açıklarının vergi artışları ya da borçlanma yoluyla finansmanı arasında bir fark olmadığını ifade eden düşüncesine dayanmaktadır. Ricardian görüş sonraları Robert Barro tarafından sistematize edilmiştir. Kamu harcamalarının vergi artışı yerine borçlanma ile finanse

edilmesi bireyler açısından servet algısında herhangi bir değişikliğe neden olmayacağı iddia edilmektedir.

Ricardian görüşün arka planında Rasyonel Beklentiler Teorisi yatmaktadır. Muth, Lucas, Sargent, Wallace ve Barro ile sağlam bir temel bulan ve klasik iktisadın temel prensiplerine sadık kalan bu teori Keynesyen iktisada ilişkin eleştirileri içermektedir. Onlara göre modern makroekonomik modeller politikaya yön vermek bakımından değersizdir ve halen kullanılan bu yöntemlerle de eksiklikleri gidermek mümkün değildir. Rasyonel Beklentiler Teorisi Keynesyen yaklaşımı üç başlık altında eleştirmektedir: (Savaş, 1984:192)

- Rasyonel beklentiler teorisinin Keynesyen görüşe yönelttiği en büyük eleştiri uyumcu beklentiler teorisidir. Uyumcu beklentiler teorisine göre beklentiler geçmiş dönem değerlerine göre belirlenmektedir. Rasyonel beklentiler teorisine göre ise bireyler geleceğe dönük tahminler yaparken sadece geçmiş verileri dikkate alıyorsa bu bireyler rasyonel değil irrasyoneldir. Tam bilgiye sahip bireyler politika değişmelerini dikkate alarak bu değişikliğin karlı ya da zararlı etkilerini göz önüne almakta ve politika değişikliklerine karşı pozisyon almaktadırlar. Keynesyenler ise bireylerin tam bilgiye hiçbir zaman sahip olmayacağını ileri sürmektedirler.

- Keynesyen modeller tutarsız olarak değerlendirilmektedir çünkü Keynesyen modellerde bireylere ilişkin çelişkili görüşler bulunmaktadır. Çünkü kimi fonksiyonlar için bireylerin kararlarını sadece bugünkü verilere dayandırdıklarını, geleceğe ait verileri hiç dikkate almadıklarını, kimi fonksiyonlar ise bireylerin ileri görüşlü olduğunu varsaymaktadır (Savaş, a.g.e:195).

- Keynesyen modeller politika başarılarını işsizlik ve enflasyon oranı gibi yanıtıcı kıstaslarla ölçmektedirler. Rasyonel beklentiler teorisine göre ise enflasyon ve işsizlik gibi kıstasların yerine bireylerin refahındaki artış gibi kıstaslar dikkate alınmalıdır. Yani iktisat politikaları etkisizdir bu yüzden hükümetler iktisat politikalarını uygulamaktan vazgeçmelidirler (Savaş, a.g.e:195).

Ricardocu Denklik Teoremi'nin arka planında yer alan Rasyonel Beklentiler Teorisi'ne kısaca değindikten sonra Ricardocu Denklik Teoremi'nin dayandığı temel

varsayımlara yer verilecektir. Bu teoreme göre bireyler sonsuz bir planlama ufkuna sahiptirler ve yalnız kendilerini değil gelecek kuşakları da dikkate almaktadırlar. Rasyonel bireyler sadece kendi ödeyecekleri vergileri değil, çocukları ve torunlarının da ödeyeceği vergileri düşünmektedirler (Barro, 1989:42). Bireyler bu teoriye göre tam bilgiye sahiptirler ve piyasada tam istihdam şartları hakimdir. Ayrıca kamu harcamaları sabit kabul edilmektedir.

Ricardian yaklaşımı anlaşılır kılan iki temel argümandan bahsetmek mümkündür. Bunlar kamu harcamalarının kısıtlı olması ve sürekli gelir hipotezinin geçerliliğidir. Bir ekonomide, kişilerin mal ve hizmet talebinin vergilerin beklenen bugünkü değerine bağlı olduğunu varsayalım. Bu her bir kişinin net servet durumunu belirlemek için gelirlerinin beklenen bugünkü değerinden, vergilerin beklenen bugünkü değerinin düşürülmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle maliye politikası vergilerin bugünkü değerini değiştirirse toplam tüketici talebini etkileyebilir. Fakat vergilerin bugünkü değeri, harcamaların bugünkü değeri değişmediği sürece değişmeyecektir. Bu nedenle, cari vergileri artırma yerine borçlanma yöntemine başvurma toplam talep üzerinde herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktır. Konunun başında işaret edildiği üzere bütçe açığı durumunda borçlanma ve vergilendirmenin herhangi bir farkı yoktur.

1.2.2.6.Kamu Tercihi Yaklaşımı Çerçevesinde Bütçe Açıklarının Analizi

1980'lerden günümüze kamu kesimi finansman açıklarında görülen büyük artışlar ve iktisat teorisinde yeni yaklaşımların oluşmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımların en önemlilerinden ve en yenilerinden biri Kurumsal İktisat Yaklaşımı'dır. J. Buchanan, R. Tollison ve G. Tullock gibi iktisatçılar tarafından geliştirilen bu görüş, temelde seçmen ve politikacı davranışlarının analizine dayanmaktadır. Buchanan kamu tercihi teorisini kısaca şöyle tanımlamıştır: "ekonominin araç ve metotlarıyla politik karar alma sürecinin analizidir."

Keynesyen iktisatçılar piyasa mekanizmasının doğru işlediğini öne sürerken kamu tercihi teorisinde ise devletin yanlış işlediği iddia edilmektedir. Keynesyen anlayış kamu kesiminin aşırı büyümesine yol açmış ve devletçi bir müdahale yaklaşımını benimsemiştir. Kamu tercihi iktisatçılarına göre devletin aşırı büyümesi

politik yozlaşmalara neden olmaktadır. Çünkü kamu sektörünün yeni işlevler yüklenmesi, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha fazla artması anlamına gelmektedir. Bu da bütçe açığı demektir ve bütçe açığı da açığın finansmanını gündeme getirecektir. Bütçe açığının finansman yöntemleri bir dizi ekonomik ve siyasal sonuçlar doğuracaktır. Kamu tercihi teorisyenleri bu ekonomik ve siyasal sorunları gidermenin yolunun devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılması olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Bu çerçevede devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılmasını öngörenler Anayasal İktisat akımının oluşmasına öncülük etmişlerdir. Temel kaynağını Kamu Tercihi Teorisi'nden alan Anayasal İktisat, ekonomik ve politik birimlerin tercihlerini ve faaliyetlerini sınırlayan alternatif yasal-kurumsal ve anayasal kurumlar bütününe işleyişini, özelliklerini açıklamaya çalışır (Buchanan, 2002:269).

1.2.3.Bütçe Açıklarının Nedenleri

Bütçe açıklarının gelişmiş ve gelişmekte olan nedenleri birbirinden farklı bir durum arz etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde son yıllarda bütçe açıklarına neden olan faktörler şu şekilde sıralanabilir: (Şen ve Sağbaş, a.g.e:23)

- i. Sosyal güvenlik harcamaları
- ii. Kamu hizmetlerinden yararlananların sayısındaki artış ve kamu hizmetinin devlet için bir zorunluluk olarak algılanması yani sosyal devlet anlayışının güç kazanması
- iii. Ekonomide yapısal işsizliğin mevcut olması
- iv. Verimlilikte görülen azalmalar

Gelişmekte olan ülkelere ise bütçe açıklarının nedenleri farklıdır. Genel olarak bu ülkelere açıklar; yapısal, siyasi ve askeri sebeplere dayanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere özgü açık nedenleri:

- i. Düşük ekonomik kalkınma düzeyi
- ii. Yavaş artan kamu gelirleri
- iii. Kamu gelirlerindeki istikrarsızlık

- iv. Harcamaların hızlı artışı
- v. Devletin ekonomideki payının büyüklüğü
- vi. Askeri giderlerin yüksekliği

şeklinde ifade etmek mümkündür (Şen ve Sağbaşı, a.g.e:24).

1.2.4.Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemleri

Bütçe finansman ihtiyacı, bütçe nakit dengesi ile bütçe dengesi arasında mevcut açık durumuna göre belirlenmektedir. Hazinesinin finanse etmek zorunda olduğu miktar bize, finansman ihtiyacını ve bu ihtiyacın şiddetini vermektedir. Bir ekonominin bütçe açıklarına muhatap olmasının nedeni bütçenin gelir kaleminden kaynaklanan yetersizlikler ve/veya giderlerde görülen fazlalıklardır. Bütçe açıklarının azaltılması denilince akla genellikle kamu gelirlerinin artırılması daha doğru bir ifadeyle vergi gelirlerinin artırılması gelmektedir.

Sorun sadece kamu vergi gelirlerinin yetersizliği olarak algılanınca, kamu açıklarının azaltılmasında harcamalar yönü pek önemsenmemiş, enflasyonist yada (en azından kısa vadede) enflasyonist olmayan yöntemlerle kamu kesimi ne kadar daha fazla harcanabilir gelir elde ediyorsa, harcamaları da o ölçüde artış göstermiştir (Meriç, 2006:10).

Bütçe açıklarının finansmanında:

- 1- Merkez Bankası kaynakları,
- 2- Borçlanma (İç ve Dış Borçlanma)
- 3- Diğer Gelir Kaynakları

kullanılmaktadır.

Bu yöntemlerden Merkez Bankası kaynaklarına başvurma yöntemi, emisyon hacminin artırılması anlamına gelmektedir. Para basma yetkisi, hemen hemen bütün ülkelerde Merkez Bankasının elinde bulunduğundan, kamu kesiminin bu kaynaktan faydalanması borçlanma (avans) şeklinde olmaktadır. Ancak Merkez Bankası kaynaklarından istifade etmenin bir faiz yükümlülüğü içermemesi bu kaynağı iç

borçlardan ayıran temel özelliğidir. Diğer yöntem olan borçlanma kaynağının alt kolu iç borçlanma, kamu kesiminin uzun veya kısa vadeli araçlarla (tahvil ve bono) gibi araçlarla iç piyasadan borçlanmasıdır. Dış borçlanma ise, gerekli kaynakların dış alemden belli bir faiz karşılığı elde edilmesidir. Bu üç kaynağın yanı sıra, ülkemizde başka bir fondan da bahsetmek mümkündür. 1989 sonrası sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesi ve TL'nin konvertibl olması ile gündeme gelen bu çok riskli fon “sıcak para” olarak adlandırılmaktadır (Güneş, 2006:3).

Her birine kısaca değindiğimiz bu yöntemleri ele alalım:

1.2.4.1. Merkez Bankası Kaynakları

Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması neticesinde vergilerin artırılması veya kamu harcamalarının kısılması tepki uyandırdığından, bütçe açıklarının finansmanında Merkez Bankası kaynaklarına sıklıkla başvurulmaktadır (Dileyici ve Özkıvrak, 2001:12).

Bir ülkedeki mali sistem, kredi ekonomisi ve finansal piyasalardan oluşur. Kredi ekonomisinde Merkez Bankası kaynakları kullanılırken, finansal piyasalar sisteminde çeşitli kurumlardan kaynak temini mümkündür. Bir ülkede mali piyasalar yeterince gelişmemiş ise, kaynakların temini zorunlu olarak kredi ekonomisi, yani Merkez Bankası kaynaklarından gerçekleşecektir. Böyle bir yapı; Merkez Bankasının özerkliğine gölge düşürmekte ve siyasi iktidara bağımlı olduğunu göstermektedir (Güneş, a.g.e:3).

Bütçe açıklarındaki artışın parasal genişleme sorununu beraberinde getirdiği konusunda yaygın bir görüş birliği vardır. Bu konuda yapılan çalışmalarda ortak nokta, bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesi durumunda enflasyonist eğilimlerin hızlanacağı saptamasıdır (Orhan ve Erdoğan, 2005:234). Bu açıklamaya bakarak enflasyonun tek nedeninin para arzındaki artış olduğu çıkarımında bulunmak doğru değildir. Ancak para arzındaki artışın üretim artışından daha hızlı gerçekleşmesi nedeniyle ülkelerin kronik enflasyon sorunu ile karşılaştığı pek çok çalışmada ortaya konmuştur.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen kamu harcamalarındaki artışlar ve bu harcamaları karşılamayan, genellikle mali disiplinsizlikten kaynaklanan yetersiz gelirler bütçe açıklarını ve finansman gereğini gündeme taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler etkin bir şekilde işleyen sermaye piyasalarından mahrumdurlar ve dış borçlanma imkanları da kısıtlıdır. Böylelikle bu ülkelerde Merkez Bankası kaynaklarına başvurmak kaçınılmaz olmaktadır. Merkez Bankası kaynaklarına başvurulduğu takdirde para arzı üzerinde artış yönünde baskı meydana gelmekte ve kaçınılmaz bir şekilde enflasyon sorununa neden olmaktadır (Orhan ve Erdoğan, a.g.e:234).

Monetizasyon, bütçe açıklarının finansmanı amacıyla kamu borç kağıtlarının Merkez Bankasınca satın alınması anlamına gelmektedir. Zaman zaman iç borçtan kurtulma çaresi olarak sunulan monetizasyon, para basılarak iç borçların ödenmesidir. Monetizasyonun bir zorunluluk haline gelmesi, öncelikle ülkelerin kamu mali sistemlerinin zayıflığına işaret etmektedir.

Birçok gelişmekte olan ülkede kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, vergi tabanının genişletilememesi, vergi toplama maliyetinin yüksekliği, etkin olmayan vergi idaresi, mevcut kaynaklar üzerindeki vergi yükünün yüksekliği gibi unsurlar kamu gelirlerinin harcamaları karşılamada yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bir taraftan sürekli düşük seyreden kamu gelirleri, diğer taraftan önlenemeyen kamu harcamaları, bütçe açıklarının her geçen gün büyümesine ve kronik hal almasına neden olmaktadır. Buna bir de gelişmemiş sermaye piyasası ve düşük özel tasarruf ile yetersiz dış finansman eklenince, bütçe açıklarının kısmen yada tamamen monetizasyonla karşılanması ister istemez olağan bir hal almaktadır (Şen ve Sağbaş, a.g.e:58).

Enflasyonist ortamlarda Merkez Bankası kaynakları ile mali açığın giderilmesi yani parasallaştırılması yoluyla hükümetler iki tür gelir elde etmektedirler. Bu gelirler, senyoraj ve enflasyon vergisidir.

Parasallaştırma kanalıyla devletin elde ettiği ilk gelir türü senyorajdır. Hükümet para arzını artırmak ya da para basmak suretiyle senyoraj geliri elde eder. Hükümetin para basması, ekonomide enflasyona neden olacağı için halkın reel geliri

yani satın alma gücü azalmaktadır. Böylece halk satın alma gücünün bir kısmını zorunlu olarak hükümete aktarmış olacaktır. Yani enflasyon, vergi şeklinde işlev görmüş olmaktadır. Böylece hükümet ek harcamalarını finanse etmek için sanki vergi gelirlerini yükseltmiş gibi daha fazla harcama yaparken, halkın harcama gücü azalacaktır. Hükümetler açıklarını para basarak finanse ettiklerinde, bu para, parasal dengelerin reel değerini sabit tutabilmek için halkın elindeki nominal değerlere ilave edilmiş olmaktadır (Timur, 2006:42). Ancak bütçe açığını finanse etmek için kullanılan senyorajın da bir sınırı vardır. Yüksek enflasyon durumunda hane halkı ellerinde bulunan yerli paranın satın alma gücünün eridiğini gördüklerinde, bu parayı döviz ile değiştirmeye başlayacaklardır ve böylece, artık senyoraj geliri elde edilemeyecektir (Vyshnyak, 2000:8). Üstelik bu yolla ülkede resmi olmayan bir dolarizyon başlayacak ve yerli paraya olan itibar azalacaktır.

Bütçe açıklarının kapatılması amacıyla Merkez Bankası kaynaklarına başvurarak para bastırılması halinde para arzındaki bu artışın enflasyona neden olacağını daha evvel izah etmiştik. Bu enflasyon kişilerin satın alma gücünü azaltarak bir çeşit vergi işlevi görür. Buna enflasyon vergisi denmektedir.

Bütçe açıklarının emisyonla finansmanı sonucunda toplam gelirden gözlenen artışın vergi hasılatını da arttırması ve bir süre sonra bütçenin dengeye gelmesi beklenebilir. Ancak, Türkiye’de durum böyle değildir. Nitekim 1980 öncesinde aşırı parasal finansmana rağmen bütçe açıklarında bu mekanizma nedeniyle bir azalma çıkmamakta tersine açığı artırıcı etkiler doğurmaktadır. Bu durum vergi sistemleri ile ilgili yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır (Şen, 2007:38). Vergi gelirleri milli gelire göre fazla esnek değildir. Ayrıca vergiyi doğuran olayla verginin tahsili arasında oldukça uzun bir süre bulunmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan birçok ülkede ve Türkiye’de kamu harcamalarının fiyat artışlarından doğan nominal milli gelire uyumu kısa bir zamanda gerçekleşmekte, vergi gelirinin nominal gelire uyumu ise daha uzun bir süreye yayılmaktadır. Uyum sürelerindeki farklılık giderek kamu açıklarının artmasına neden olmaktadır (Güneş, a.g.e:4).

1.2.4.2.İç ve Dış Borçlanma

Devlet borçları, devletin itibarını kullanarak, zora dayanmadan belirli bir vadenin sonunda ödemek üzere, birtakım menfaatler karşılığında aldığı paralar şeklinde tanımlanmaktadır (Orhan ve Erdoğan, a.g.e:240).

Borçlanmayı iç borçlanma ve dış borçlanma olarak ikiye ayırmak mümkündür. İç borçlanma, bütçe açıklarının finansmanında en çok başvurulan kaynaktır. Dış borçlanma ise yabancı rezervlerin kullanımında olduğu gibi döviz kurunu yükseltme eğilimi gösterir. Borçlanma yurtiçi veya yurtdışı piyasalardan yapılmaktadır. Devletin kimlere, ne şekilde, ne miktar borçlanacağı hem ekonomik yapının, hem devletin finansman ihtiyacının, hem de yurt dışındaki gelişmelerin etkisiyle belirlenmektedir.

Türkiye’de borçlanma, kamu gelirlerindeki yetersizliklerin giderilmesinde çok sık kullanılan bir kamu geliri haline dönüşmüştür. Bunun sonucunda gerek iç gerekse dış borçlanma kolay bir kamu geliri olarak görülerek, çok sık başvurulan bir kaynak haline gelmiştir (Meriç, a.g.e:9).

Bütçe açıklarının finansmanının en çok başvurulan şekli iç borçlanmadır. İç borçlar, dış borçlara göre daha kolay ulaşılan bir finansman kaynağıdır.İç borçlar, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın elde edilmektedir. Bu nedenle bu borçların kullanılması kolaydır. Çünkü iç borçlarda devlet ile alacaklılar arasındaki ilişkileri düzenleyen mevzuat milli mevzuattır.

İç borçlarda başvurulan kaynak ülkenin kendi kaynakları olduğu için alacaklı ve borçlu aynı toplumdur. Kaynakların transferi ülke içinde gerçekleştiğinden ülke ekonomisinin kendi kendine borçlanması söz konusudur. Hükümetler iç borçlanmaya hem enflasyondan korunmak hem de dış borç krizinden kurtulmak için başvururlar.

İç borçlanma tercih edilen bir yöntem olsa da bazı sakıncaları bulunmaktadır. İç borçlanmanın ağırlıklı finansman aracı olarak kullanılması durumunda reel faiz oranları hızla yükselebilmekte ve bu da enflasyonist baskılara neden olabilmektedir.

İç borçlanmanın ağırlıkta olduğu bir finansman modelinde, reel faiz haddinin hızla artması, borçlanmanın parasallaşmasına yol açarak enflasyonist baskıya neden olmakta ve reel faiz haddinin büyüme oranının üzerinde seyretmesi durumunda, birincil bütçe fazla vermiyorsa, iç borç stoku artmaktadır (Ejder, a.g.e:192).

İç borç reel faiz oranlarının, büyüme oranının altında olması ve iç borçlanmanın devamlılık göstermemesi iç borçlanma açısından önemli hususlardır. Bu hususlara dikkat edilmediğinde, iç borçların tekrar iç borçlarla karşılanması söz konusu olacak, bu ise iç borçlanma ihtiyacını daha da artıracaktır. Bir önceki dönemin veya aynı dönemin iç borçları cari yılda kapatılmaya çalışılırsa, faiz yükü nedeniyle, iç borçlar kartopu gibi büyüyecektir. Bu ise her yıl hem bütçenin hem de GSMH'nın daha büyük bir yüzdesinin borç ve faiz ödemesi için ayrılmasına neden olacaktır (Aykın, 2006:18).

Borçların yeni borçlarla ödenmesi şeklindeki uygulama sonunda, borçların uzun vadede parasallaşması kaçınılmaz hale gelecektir. Bu durum, literatürde "Nahoş Parasal Aritmetik" olarak bilinmektedir. Söz konusu görüşe göre, bütçe açığının iç borçlanma ile finansmanı uzun dönemde para ile finansmana göre daha fazla enflasyonist etkiler yaratmaktadır (Aklan, 1999:15).

Bütçe açıklarının iç borçlanmayla finanse edilmesi durumunda, iç borçlanma yurtiçi faiz oranlarına baskı yaparak, özel sektörün kullanacağı kredileri azaltır. Başka bir deyişle, bütçe açıklarının ihraç edilen tahviller aracılığıyla finansmanı, özel sektörün davranışlarını değiştirir ve servet etkisiyle birlikte tüketim artışına neden olur ve faiz oranları artar (Dibooğlu, 1997:297).

Dışa açık bir ekonomide, kamunun bütçe açıklarını finanse etmek için iç borçlanmaya daha sık ve yüksek oranda başvurması sonucu yükselen faizler ülkeye sıcak para girişini hızlandırabilir. Bu durum ülkenin dış borç yükünün artması pahasına da olsa ihracat yoluyla ödemeler dengesini sağlayamayan ülkeler için kısa vadeli ve geçici bir rahatlama sağlayabilir. Ülkeye giren sıcak para nihai bir döviz geliri olmadığından ileride faiz geliri ile birlikte beklenmedik bir anda ülkeyi terk etme riski vardır. Arbitraj peşinde koşan ve özellikle spekülasyon alanlara yönelen sıcak para, ülkemizde dahil birçok gelişmekte olan ülke için potansiyel bir finansal

kriz riski taşımaktadır. Krizin dövize yapmış olduğu baskılar sonucu, kurlarda yukarı doğru bir baskı olmaktadır. Kurlardaki yukarı doğru olan baskılar sonucunda daha çok ithalat girdili hammadde ile üretim yapan gelişmekte olan ülkelerde firmalar maliyetlerini artırmaktadırlar. Artan maliyetlerde fiyatlara yansımakta ve sonucunda enflasyona neden olmaktadır. 1994-1995 Meksika Krizi ile 1997-1998 Asya Krizi ve ülkemizde yaşanan 2001 krizi verilecek en somut örneklerdir (Şen ve Sağbaş, a.g.e:68).

İç borçlanma gelir dağılımındaki adaleti de sarsmaktadır. Borçlanma sonucu elde edilen kaynakların geri ödemesi söz konusudur. Üstelik bu geri ödemeye faizler de eklenecektir. Borçlar halktan toplanan vergilerle kapatılacaktır. Kamunun iç borçlanma kağıtlarını satın alanlar ile vergiyi ödeyenler aynı kesim olmadığı sürece iç borçlanma, farklı gelir grupları arasında kaynak transferine neden olacak ve dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yapacaktır (Şen ve Sağbaş, a.g.e:69).

Dış borçlanma tanım olarak, bir devletin yada devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali yada reel gelir sağlamasıdır. Diğer bir deyişle, ülke içinde yerleşik kişi ve kuruluşların, ülke dışındaki yerleşik kişi ve kuruluşlardan dış kredi sağlamasıdır. Bunlar; yabancı ülkelere, yabancı bankalardan, uluslararası piyasalardan Dünya Bankası, IMF gibi mali kuruluşlardan dış finansman sağlayabilirler. Ülkeler dış borçlanmaya şu nedenlerden dolayı başvurumaktadırlar (Şen, a.g.e:39):

- Kaynak ve tasarruf açığı,
- Dış ticaret ve ödemeler dengesi açığı,
- Bütçe açıklarının giderilmesi,
- Savunma giderleri için finansman sağlanması,
- Ekonomik dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkiler,
- Büyük yatırım ve reformların finanse edilmesi,
- Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinlik sağlayıcı etkiler yaratılması,
- Tasarrufların belirli yatırımlara kanalize edilmesinin amaçlanması,
- Vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması,
- Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, savaş vb. gibi) karşılanması,

- Devletin milli paranın değerini korumak için gerekli rezerv ihtiyacı içinde olması,
- Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri borçlanmaya zorlamaları.

Dış borçlar temin edildiklerinde milli gelire bir katkı sağlamakta, fakat ödenme aşamasında ise milli gelirden azalmaya neden olmaktadır. Geri ödeme aşamasında milli gelir üzerinde dış borç alınması sırasında ortaya çıkan olumlu etkiden daha büyük olumsuz etki yapmaktadır. Çünkü bugün alınan dış borçlar ileride anapara ve bunların faizleriyle birlikte ödenmek durumundadır. Ödenme sırasında dış borçların anapara ve faiz ödemesi kadar yurtiçi kaynak karşılıksız olarak yurtdışına transfer edileceğinden milli gelir, ödemenin büyüklüğü ölçüsünde azalacaktır. Borçların vadesinde ödenmemesi durumunda ülkenin dış borç stoku artacak dolayısıyla ilerisi için ekonomiye bir mali yük getirecektir. Bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanma yolunun tercih edilmesi döviz kurunu yükseltir, yani ulusal para yabancı paralar karşısında değerlenmiş olur. Sözün özü, ihracat azalırken, ithalat artar. Bütçe açıklarını finanse etmek için dış borçlara başvurmak, tehlikeli bir yoldur.

Bütçe açıkları dış borçlanma yolu ile finanse edilirken, özellikle ülkenin dış borç yapısına, ödemeler bilançosunun orta vadeli pozisyonuna, borçlanmanın gerçekleştirildiği dönemler ile dış borçların kullanım yerlerine dikkat edilmelidir.

1.2.4.3. Diğer Gelir Kaynakları

Bütçe açıklarının finansmanında kullanılabilecek yukarıda sayılan yöntemler dışında bir takım yöntemler de mevcuttur. Bunlardan biri, ülkenin sahip olduğu döviz rezervlerinin kullanımıdır. Döviz rezervlerinin kullanımı ile devlet, bütçe açıklarının enflasyonist etkilerini bir süre durdurabilir. Ancak bu yöntem, kısa vadeli bir önlem olmaktan öteye geçemez. Diğer taraftan, birçok gelişmekte olan ülkenin yeterli döviz rezervine sahip olmadığı düşünülürse bu yöntemin uzun dönemde başarılı olamayacağını söylemek mümkündür. Bütçe açıklarının finanse edilmesinde döviz rezervlerinin kullanımı nihayetinde ülkenin rezervleriyle sınırlıdır.

Döviz rezervlerinin azalması ülkede kurları düşürecek ve yerli paranın değer kazanmasına neden olacaktır. Bu durumda, ülkenin dış ticareti rekabetçi gücünü

kaybedecek ihracat azalırken, ithalat artacaktır. Yani cari işlemler hesabı açık verecek ve/veya mevcut açık büyüyecektir.

Bütçe açıklarının bir başka finansman aracı yabancı rezerv kullanımınıdır. Para basma yerine yabancı rezerv kullanarak, hükümet bütçe açıklarının enflasyonist etkisini azaltmayı ümit etmektedir. Bu politikanın güdüldüğü durumda ülkenin karşılaşacağı durum döviz kurunun hızla yükselmesidir. Değerini kaybetmiş yerli para enflasyonu beraberinde getirecektir. Enflasyonist bir ekonomik konjonktürde maliye politikası da etkinliğini yitirmiş olacaktır. Bütçe açıklarının finansmanında uluslararası rezerv kullanımının bir sınırın olması gereklidir.

Günümüzde bütçe açıklarının azaltılması gerektiği üzerinde iktisatçılar arasında bir görüş birliği bulunduğu halde, bunun nasıl yapılacağı konusunda aynı birliğin olduğunu söylemek zor görünmektedir. Çünkü, bazıları bütçe açıklarını azaltmak için optimal çözüm olarak kamu harcamalarının azaltılmasını savunurken, bazıları ise vergilerin artırılmasını istemektedirler (Günaydın, 2004:169).

Bütçe açıklarının finansmanı için başvurulan bir diğer finansman aracı da özelleştirme. Özelleştirme, giderek artan iç ve dış borçlarının kapatılmasında, kamu açıklarının düşürülmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Özelleştirmenin bu amaçla kullanılması, özelleştirme kuramcıları ve taraftarlarınca da eleştirilmektedir. Özelleştirmeden elde gelirler yapısal önlemlerden alınmadıkça, kısa süreli bir gelir kaynağı olmaktadır. Diğer taraftan, kamu açığını gidermek için temel mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi, gelir dağılımı bozukluğuna yol açar, fırsat eşitliğini kaldırır. Özelleştirme geliri yalnızca yeni yatırım alanlarına ve üretim kapasitesini artırmaya yönelik alanlara yönlendirilirse verimli olacaktır.

1.2.5.Bütçe Açıklarının Makroekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının artması makroekonomik anlamda ekonomiye etki etmektedir. Bu etkiler iktisat ve maliye politikalarının çözüm arayışı içine girdiği alanlardır. Bütçe açıklarının finansmanında kullanılan yöntemlerin farklılığı makroekonomik olarak farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Genel olarak literatürde, bütçe açıkları monetizasyonla finanse edilirse bir parasal genişleme olacağı ve

enflasyonun artacağı, iç borçlanma yoluyla finanse edilirse faiz oranları üzerinde etkili olacağı, dış borçlanma yoluyla finanse edilirse döviz kurunu etkilediği öne sürülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde bütçe açıklarının; faiz oranları, ekonomik istikrar, ödemeler bilançosu, gelir dağılımı, ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

1.2.5.1.Bütçe Açıklarının Faiz Oranı Üzerindeki Etkileri

Bütçenin açık vermesi ve verdiği açığın büyüklüğü, bu açığın finansmanına bağlı olarak ekonominin önemli göstergelerinden biri olan faiz oranları üzerinde etkisini göstermektedir. Bütçe açığının finansman yöntemlerinden biri olan iç borçlanma yoluna gidilmesi bir ekonomide faiz oranlarının yükselmesi ile sonuçlanacaktır. Faiz oranlarının yükselmesi özel kesim yatırımlarının daralması ve kredi maliyetlerinin özel kesim aleyhine yükselmesi anlamına gelmektedir. Yani özel kesim yatırımları faiz oranının yükselmesi sonucu dışlanmış olacaktır. Özel kesim yatırımları dışlanırsa bu durumda borçlanma yoluyla devletin elde ettiği kaynaklar da yatırım harcamalarına değil cari harcamalara ve transfer harcamalarına yönelecektir. Kaynakların bu alanlara yönelmesi de ekonominin büyüme hızını kesecektir. Devletin sınırlı olan fonlara borçlanma yoluyla ulaşması bir ekonomide kaynak kıtlığına sebep olmakta ve bu nedenle yine faiz oranları artış eğilimi içerisine girmektedir.

Devlet bütçe açığını iç borçlanma yerine monetizasyon yani para basma yoluyla finanse ederse bu durumda, parasal bir genişleme görülür ve enflasyon yükselir. Uzun dönemli yüksek enflasyon rakamları da bir ekonomide faiz seviyesini yukarıya doğru itecektir.

Devlet açıkları finanse edebilmek için iç borçlanma yerine dış borçlanma yöntemini de benimseyebilmektedir. Dış borçlanma durumunda kısa dönemde ülke içine doğru net bir sermaye akımı gerçekleşecektir. Ancak uzun dönemde bu borçların faiz ve anapara ödemeleri söz konusu olacağından ülke içinden dışarıya bir kaynak aktarımı olacaktır. Yabancılar devlet tahvili alabilmek için yerli para cinsinden nakde ihtiyaç duyacaklardır bu da, yerli paranın değer kazanmasına neden olacaktır. Değerli yerli para dış ticaret dengesini bozmaktadır ve ödemeler

bilançosunda dengesizliklere neden olmaktadır. Bu durumda da faiz oranları yükselme eğilimi içerisine girecektir.

1.2.5.2.Bütçe Açıklarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkileri

Bütçe açığının birçok makroekonomik soruna neden olduğuna konuya girerken yer vermiştik. Ekonomik istikrar denilince ekonomide tam istihdam şartlarının sağlanmış olduğu ve fiyat istikrarının sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bütçe açığının ekonomik istikrarı sarsacak en büyük sonuçlarından biri enflasyondur.

Bütçe açığı durumunda devletin bu açıkları kapatmak için merkez bankasının kaynaklarına başvurması, monetizasyon yolunu tercih etmesi ülkede parasal bir genişlemenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu parasal genişleme fiyatlar genel seviyesinin artmasına neden olacaktır. Yani ülkede enflasyon baş gösterecektir. Gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanma olanaklarının sınırlı olması ve sermaye piyasalarının yetersizliği, devletin açıklar karşısında doğrudan merkez bankası kaynaklarına başvurmasına neden olmaktadır (Eker ve Meriç,1999:251). Enflasyon, ülke parasının değer ve itibar kaybetmesi anlamına gelmektedir. Paranın enflasyon nedeniyle uğradığı bu değer kaybı enflasyon vergisi adıyla anılmaktadır. Paranın değer kaybı da ülke içerisinde başka sorunları da beraberinde getirecektir. Bireyler yerli paradan kaçacak ve resmi olmayan bir dolarizasyon ortaya çıkacaktır.

İç borçlanma yoluna gidilmesi de enflasyon olgusunun belirmesine neden olmaktadır. Eğer devlet, borçlanmak için merkez bankasına ya da özel bankalara başvurur ve bunların kaynaklarını kullanırsa bu da parasal genişleme anlamına gelecek ve enflasyon yine ortaya çıkmış olacaktır.

Faizlerin artması ekonomide bir başka enflasyon türünün oluşmasına neden olmaktadır. Faizler artınca, üretken kesimler için girdi maliyetleri de artacaktır. Girdi maliyetlerinin artması nihai ürünlerin de fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. İşte bu duruma maliyet enflasyonu denilmektedir. Ürün maliyetlerinin yükselmesi ülke dışında rekabet gücünü kırarak ve ihracat oranlarının düşmesine neden olacaktır. İhracatın azalması ödemeler bilançosunda yine dengesizlikler doğuracaktır.

1.2.5.3.Bütçe Açıklarının Ödemeler Bilançosu Üzerine Etkileri

Bütçe açıklarının iç borçlanma ile finansmanı söz konusu olduğunda ödemeler bilançosu üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı ifade edilmektedir. Ancak doğrudan bir etki bulunmasa da, kamunun bütçe açıklarını kapatmak için içeriden borçlanması faiz oranlarını artıracaktır. Faizlerde görülen bu yükselme üretken alanlarda girdi maliyetlerini artıracak ve böylece ürün fiyatları yükselecektir. Bu durumda ülkenin ihracatçı rekabet gücü azalacaktır bu da ödemeler bilançosu dengesizliklerini meydana getirecektir.

Diğer taraftan kamu kesimine borç veren finans kurumları yüksek faizden istifade etmek için dış alemden de borçlanma yoluna gidebilmektedirler. Üstelik yüksek faiz oranları yabancı yatırımcıları da devlet kağıtlarını alma yönünde teşvik etmektedir. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu ülkelerde iç ve dış borç ayırımı bu nedenlerle zor olmaktadır (Egeli, 1997:48).

İç borçlanmanın dolaylı olarak dış kaynaklarla sağlanması sonucu döviz arzı artacaktır. Artan döviz arzı döviz kurlarının düşmesine neden olmaktadır. Döviz kurunun düşmesi yerli paranın değer kazanması anlamına geldiğinden ihracat kan kaybedecek ve ithalat teşvik edilmiş olacaktır. Böylelikle dış ticaret dengesi bozulacaktır. Dış kaynak kullanılırsa da faiz ve anapara ödemeleri cari işlemler dengesini sarsabilecektir.

1.2.5.4.Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Bütçe açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesi sonucu faiz oranının yükselmesinin maliyetleri artıracığından daha önce bahsetmiştik. Tüketim eğilimi yüksek olan alt gelir grupları artan maliyetlerin fiyatlara yansımından, üst gelir grubuna göre daha fazla etkilenecektir. Diğer taraftan iç kaynaklara başvuran devletin faiz ödemeleri, yüksek gelir grubuna aktarılmış olacaktır. Faiz ödemeleri vergiler yoluyla sağlanmakta olduğundan düşük gelir grubundan alınan vergilerle bu faiz ödemeleri sağlanıyorsa yüksek gelir grubuna düşük gelir grubundan bir kaynak aktarması olacaktır. Dış borçlanma yoluna gidilmesi durumunda toplanan vergilerin çoğu faiz ve anapara ödemelerine aktarılmış olacaktır. Vergilerin halka hizmet ve

düşük gelir kesimine kaynak aktarımı yerine yüksek borç ödemelerine aktarılması gelir dağılımındaki adaleti bozacaktır.

Bütçe açığının sürekli hale gelmesi devletin sosyal harcamalarını azaltacaktır. Yine bu durum düşük gelirli kesimlerin daha fazla faydalandığı kamusal harcamaların azalması anlamına gelmektedir. Yani sosyal devlet anlayışı etkisini kaybetmeye başlamış olacaktır.

1.2.5.5.Bütçe Açıklarının Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

Bütçe büyüklüğü ve yapısı ile milli gelir arasında belirgin bir ilişki bulunmaktadır. Bir ülkede milli gelir seviyesi arttıkça bütçe açığı azalacak, milli gelir seviyesinde bir azalma olduğunda ise bütçe açığı artacaktır. Yani yüksek gelir seviyesinde bütçe fazlası, düşük gelir seviyesinde ise bütçe açığı görülecektir.

Hükümetler bütçeye ilişkin politikaları ile milli gelir düzeyini artırıcı ya da azaltıcı yönde hareket kabiliyeti kazanmaktadırlar. Yani bir ekonomide üretimin artırılması ve tam istihdam şartlarının sağlanması gibi amaçlar bulunuyorsa bütçenin açık vermesine göz yumulacaktır. Eğer ekonomik istikrar sağlanmak isteniyorsa, enflasyon önlenilmek isteniyorsa ve dış ticaret dengesi oluşturulmak isteniyorsa bu durumda bütçe dengesi konusunda daha titiz davranılacaktır.

Kamu harcamalarında görülen artışlar bütçe açıklarının büyümesine ve çarpan etkisiyle milli gelir düzeyinin artmasına sebep olmaktadır. Milli gelir düzeyi arttığında vergi gelirleri de artacaktır. Kamu gelirlerinin en önemli kalemi olan vergilerin artması ise bütçe açıklarını azaltacaktır. Bütçe açığı devletin savurganlığının değil devlet gelirinin düşüklüğünü işaret etmektedir.

Harcama ve vergi bileşimleri değişirse de milli gelir düzeyinin değişmesi bütçenin denk, açık veya fazla vermesine neden olmaktadır (Savaş, a.g.e:232). Bir ekonominin ulaşabileceği en yüksek gelir seviyesi olan tam istihdam milli gelir düzeyi önemli bir eşik değer olarak değerlendirilmektedir. Bütçenin alacağı değer bu yolla belirlenmektedir. Milli gelir seviyesi tam istihdam düzeyinin altında ise bütçe açığı artırılmalı ve ekonomik canlılık sağlanmalıdır. Milli gelir seviyesi tam istihdam

düzeyinde ise ekonomik canlılığı sağlamaya artık ihtiyaç bulunmadığından bütçe fazlası sağlanmalıdır, bütçe açığı politikasından kaçınılmalıdır.

1.2.6. Bütçe Açığının Sürdürülebilirliği

Maliye politikası kapsamında gerçekleştirilen uygulamaların etkileri, sadece içinde bulunulan dönemle sınırlı olmamaktadır. Uygulanan maliye politikaları orta ve uzun dönemde de etkilerini hissettirmektedir.

Maliye politikasının orta vadede sürdürülebilirliğinin göstergelerinden biri de bütçe açığıdır. Modern maliye anlayışı çerçevesinde devletlere yüklenen yeni sorumluluklar ve sosyal devlet anlayışının güçlenmesi hükümetlerin bütçe açığı sorunuyla yüzleşmesine neden olmaktadır. Yukarıda izah ettiğimiz üzere bütçe açığının pek çok makroekonomik değişken üzerinde olumsuz etkileri söz konusudur. Bu yüzden açıkların sürdürülebilir düzeye çekilmesi günümüzdeki hükümetlerin öncelikli ekonomik hedefleri arasında yer almaktadır.

Bütçe açığının sürdürülebilir olup olmadığının göstergesi Toplam Kamu Borcu/GSYH oranıdır. Bu borç oranının artması sonucunda orta vadede büyüme oranı düşmekte, enflasyon artmakta, dış borç artmakta ve ülkenin dış rezervleri azalmaktadır. İşte tüm bu olumsuzluklar borcun sürdürülebilir olup olmadığı konusunda değerlendirme yapılmasına imkan tanımaktadır (Timur, 2005:34).

Bütçe açıklarının sürdürülebilirliği, kullandığımız oranı da göz önünde bulundurduğumuzda bütçe açığının boyutu ve ekonominin büyüme oranına bağlıdır. Bütçede bir açık olması halinde, borç arttıkça bütçe açıklarının daha da artmasına yol açmaktadır. Borçlanma gereği arttığı için de faizler yükselecektir. Kamu vergi gelirlerinin bir kısmı faiz ödemelerinde kullanılacağından ve faiz ödemeleri de kamu harcamaları sayılacağından bütçe açıkları arttıkça kamunun bu açıkları finansman ihtiyacı da artacaktır. Vergi gelirlerinin büyük bir kısmının borçlanma faizlerinin ödemesi için ayrılmaya başlandığında bütçe açıkları ve borçlanma sürdürülemez hale gelmektedir.

Bir ekonomide kamunun yükümlülükleri varlıklarından yüksek ise, hükümetler borçlarını ödeyemez hale düşerler. Bu durumda kamu geliri artmadan borçların ödenemeyeceği bir gerçektir.

Bir ülkede ekonomik büyüme gerçekleşmiyorsa, ya da daha doğru bir ifadeyle ekonomide daralma mevcutsa, ekonomide büyümeyi sağlamak ve sürdürmek için borçlanmaya neden olacak politika uygulanamaz. Çünkü sonuçta borçların boyutu, ekonominin boyutuna oranla kontrol edilemez büyüklüğe ulaşacaktır. Ancak bu durum, yüksek büyüme oranına sahip olan ekonomilerdeki bütçe açıklarının önemli olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu ülkelerde ekonomik büyüme devam ettikçe, bütçe açıkları bir süre daha sürdürülebilmektedir. Ekonomik büyüme oranı ne kadar yüksek olursa, vergilerin ve harcamaların düzeyi de o kadar yükselmekte ve daha yüksek düzeydeki bütçe açıkları da sürdürülebilmektedir.

Borçların faiz oranının, ekonomik büyüme oranını aşması halinde, borç sürekli olarak ekonomiden daha hızlı büyüyecektir. Belirli bir noktaya gelindiğinde hükümetin kendi borç senetlerini satması imkansız hale gelecektir. Böyle bir durumda hükümetin senyorajla elde edebileceği gelir miktarını aşan bir açığı sürdürülebilirlik imkanı ortadan kalkacaktır. Ekonomik büyüme oranının, reel faiz oranından daha büyük olduğu durumda ise, devlet borçları, ekonomik büyüme sayesinde zaman içinde küçülür ve senyoraj gelirinden daha fazla olan açıklar sürdürülebilir (Şimşek, 2000:66).

Sürdürülebilir olsun ya da olmasın, maliye politikaları, Borç/GSYH oranının hangi yönde değişeceği göz önüne alınarak kontrol edilmek zorundadır. Belirli bir açık, GSYH'nın büyüme oranının yüksekliği ölçüsünde, yani GSYH'nın büyüme hızına bağlı olarak daha uzun süre kullanılabilir.

Bu bölümde ikiz açıkların iki unsurundan biri olan bütçe açığı konusu irdelenmiştir. İkinci bölümde ise cari açık olgusuna değinilecektir.

2.ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ AÇIK

2.1.Ödemeler Bilançosu ve Kalemleri

Bir ülkenin ödemeler dengesi o ülkede yerleşmiş olanlarla diğer ülkelerde yerleşmiş kimseler arasında belli bir dönemde meydana gelen ekonomik işlemlerin sistematik kayıdır (Akman, 1990:152). Ödemeler bilançosu kavramı ülkelerin dışa kapalı politikaları terk etmeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde IMF tarafından ortaya atılmış bir kavramdır.

Tanımından da anlaşılacağı üzere ödemeler bilançosu bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin bir göstergesidir. Ülkenin dış dünyadan sağladığı gelirlerin yaptığı ödemelere olan oranını gösteren önemli bir ölçüttür. Dış ödemeler dengesi uygulanan ekonomik ve mali işlemlerin bir sonucudur. O bakımdan hükümetlerin politika uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak değerlendirilmeleri doğaldır (Seyidoğlu, 2007:395).

Merkez Bankası'nın tanımıyla ödemeler bilançosu, geniş anlamıyla, bir ekonomide yerleşik kişilerin (Merkezi hükümet, parasal otorite, bankalar, gerçek ve tüzel kişiler), diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurtdışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur.

Ödemeler bilançosu bir ülkenin belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl), dış alemden sağladığı gelirlerle, dış aleme yaptığı ödemelerin yer aldığı bir tablodur. Dış ödemeler bilançosunun açık vermesi, söz konusu ülkelerin uluslar arası ödeme gücündeki bozulmayı gösterir. Dış açık veren ülkelerin parası yabancı paralar karşısında değer kaybeder. Ödemeler bilançosu, bir ülkede izlenecek para, maliye ve dış ticaret politikalarında belirleyici olduğu gibi aynı zamanda bu politikaların değerlendirilmesinde ve dolayısıyla biçimlendirilmesinde yardımcı olmaktadır (Dinler, 2000:485).

Ödemeler bilançosuna ilişkin farklı tanımlarda ön plana çıkan iki tane kavram vardır. Bunlar 'yerleşiklik' ve 'ekonomik işlem' kavramlarıdır. Burada sözü geçen ekonomik işlem uluslararası bir nitelik taşımaktadır ve mal ve hizmet ile teknoloji,

sermaye, emek faktörlerinin akımını kapsamaktadır. Yerleşik kavramı ise bir ekonomide bir yıldan fazla süredir devamlı ve düzenli olarak ikamet eden, o ekonomide faaliyet gösteren kişi ve kurumları ifade etmektedir. Elçilik, konsolosluk ve resmi misyonlardaki görevliler, dış ülkelerde görev üstlenmiş silahlı kuvvet mensupları, tedavi gören veya eğitim alan insanlar, buldukları ülkenin değil, yerlisi oldukları ülkenin vatandaşı sayılmaktadırlar (Akman, a.g.e:153). Burada vatandaşlık kavramı önemini yitirmektedir.

Her bilançoda olduğu gibi, ödemeler bilançosunda varlıklar ve yükümlülükler birbirine eşittir. Ödemeler bilançosunun normal bir kurum bilançosundan farkı, ödemeler bilançosuna giren rakamların belli bir zaman diliminde gerçekleşen akımları göstermesidir. Normal bilanço ise kar/zarar kalemi hariç stok verileri gösteren bir tablodur (Eğilmez ve Kumcu, a.g.e:241).

Bütün bilanço kayıtlarında olduğu gibi ödemeler bilançosunda da borç ve alacak kayıtları vardır ve aynı muhasebe mantığı içerisinde işlemektedir. Örneğin, ülkenin ihracatı, yabancıların yaptıkları dolaysız yatırımlar alacaklı işlemler iken, ülkenin ithalatı, yerleşiklerin yabancı ülkelerdeki yatırımları ise borç olarak kaydedilmektedir. Ödemeler dengesinde işlemler çift kayıt muhasebe sistemine uygun olarak kaydedilmektedir. Yani herhangi bir işleme ait bir kayıt hesaba artı işareti ile girerken, diğer bir hesaba da eksi işaretli olarak girmektedir. Bu sayede matematiksel denge sağlanmış olmaktadır. Çift kayıt prensibi çerçevesinde ekonomik işlemlerin alacak ve borç kayıtları mülkiyet değişiminin gerçekleştiği anda yapılmaktadır.

Ödemeler dengesini oluşturan başlıca kalemler, mal ve hizmet hareketliliğinin izlendiği cari işlemler hesabı, sermaye hareketlerinin kayıt altına alındığı sermaye hareketleri hesabı ve merkez bankasının döviz piyasalarına yaptığı müdahaleler sonrası ülkenin uluslar arası resmi rezervlerinde ortaya çıkan hareketliliğin izlendiği resmi rezervler hesabıdır. Her ne kadar bilançonun denk olduğunu ifade etmiş olsak da cari işlemler hesabı, sermaye hareketleri hesabı ve resmi rezerv hesabı denk olmak zorunda değildir. Ancak bu üçünden oluşan ödemeler bilançosu denk olmak zorundadır. Eğer cari işlemler hesabında açık verildiyse, bu sermaye hareketleri

hesabında verilen fazla ile kapatılabilmektedir. Genellikle çeşitli kaynaklardan alınan bilgiler eksik veya yetersiz olmakta veya aynı işleme ait bilgiler birbirinden farklı olabilmektedir. Net hata ve noksan kalemi ödemeler dengesine bu farklılığı ortadan kaldırmak ve genel dengeyi sağlamak için konulmuştur.

Ödemeler bilançosu başlıca iki kalemden oluşmaktadır. Öne çıkan bu iki grup, cari işlemler hesabı ve sermaye hareketleri hesabıdır. Cari denge şu şekilde formüle edilmektedir: (Eğilmez, 2006:12)

$$\text{Cari denge} = \text{Mal dengesi} + \text{Hizmetler Dengesi} + \text{Yatırım Gelirleri Dengesi} + \text{Cari Transferler} \quad (5)$$

Ödemeler dengesinin ikinci önemli hesabı sermaye hareketleri hesabıdır. Sermaye hareketleri hesabı, yabancıların ülkeye aktardıkları doğrudan sermaye yatırımları veya yabancıların ülkeye aktardıkları portföy yatırımlarını içermektedir. Sermaye hesabı, cari dengenin finansmanını sağlayan bir kalemdir. Eğer cari denge açık veriyorsa sermaye hesabı bunu dengelemek üzere fazla verir, cari denge fazla veriyorsa sermaye hesabı açık vermektedir. Bir anlamda cari dengede verilen açığın sermaye hesabında meydana gelen fazlalıklarla kapatılması gerekmektedir. Ödemeler bilançosu sadece belli bir dönemde meydana gelen değişimleri içermektedir. Birikimli olarak oluşmamaktadır, sadece ait olduğu dönem verilerini barındırmaktadır. Yani ödemeler bilançosunun kalemleri stok değişkenler değildir, akım değişkenlerdir.

Tablo 1: Ödemeler Bilançosu Kalemlerine Genel Bakış

ÖDEMELER BİLANÇOSU KALEMLERİ	
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI
A.Dış Ticaret Dengesi	A.Sermaye Hesabı
-İhracat Dengesi	-Göçmen Hesabı
-İthalat Dengesi	B.Finans Hesapları
B.Hizmetler Dengesi	-Doğrudan Yatırımlar
-Taşımacılık	i.Yurtiçinde
-Turizm	ii.Yurtdışında
-İnşaat Hizmetleri	-Portföy Yatırımları
-Sigorta Hizmetleri	i.Varlıklar
-Finansal Hizmetler	ii.Yükümlülükler
-Diğer Ticari Faaliyetler	-Diğer Yatırımlar
-Resmi Hizmetler	-Rezerv Varlıklar
C.Gelir Dengesi	i.IMF Nezdindeki Varlıklar
-Ücret Ödemeleri	ii.Resmi Rezervler
-Yatırım Gelirleri	
i.Doğrudan Yatırımlar	
ii.Portföy Yatırımları	
iii.Diğer Yatırımlar	
D.Cari Transferler	
-Genel Hükümet	
-Diğer Sektörler	
i.İşçi Gelirleri	
ii.Diğer Transferler	
	NET HATA VE NOKSAN HESABI

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Ödemeler bilançosunun kalemlerine genel olarak baktıktan sonra alt başlıklar halinde incelenecektir. Konumuzla doğrudan ilgili olması münasebetiyle cari işlemler hesabı detaylı şekilde incelenecektir.

2.1.1.Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosu içerisinde en fazla öneme sahip olan ana hesap cari işlemler hesabıdır. Bu hesapta ülkenin mal ve hizmet ihracı ile ithali yer almaktadır. Bunun yanında yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançlar, yurtdışı işçi gelirleri, lisans bedelleri, komisyonlar, kiralar gibi gelir hareketleri ile karşılıksız transferler bu hesap grubu içinde yer almaktadır (TCMB, 2005:2).

Bir ülkenin cari işlemler dengesi o ülkenin net dış varlıklarındaki değişimleri temsil etmektedir. Ülkeye giren ve ülkeden çıkan döviz hareketlerini yansıtmaktadır. Döviz girişleri döviz çıkışlarından büyükse ülke cari işlemler hesabında fazla vermektedir; döviz girişleri döviz çıkışlarından daha az ise açık vermektedir. Eğer bir ülke cari işlemler hesabında fazla veriyorsa o ülke borç veren konumda demektir. Aksine bir ülke cari işlemler hesabında açık veriyorsa o ülke borçlanan konumda demektir. Bu durumda ülke dış aleme sattığından fazla alıyor demektir.

Cari işlemler hesabında, dış ticaret dengesi ya da başka bir deyişle mal dengesi, hizmet ve gelir dengesi ile transfer kalemleri izlenmektedir. Cari denge dış dünya ile olan ilişkiler açısından son derece önemli bir kavramdır, zira; cari fazla veren ülkenin dış varlıkları, cari açık veren ülkenin ise dış yükümlülükleri artıyor demektir.

Cari işlemler hesabının ilk alt kalemi olan dış ticaret dengesinde, ihracat ve ithalat kalemleri bulunmaktadır. Dış ticarete ilişkin kayıtlar mülkiyet değişimi gerçekleştiği anda yapılmaktadır (Akman, a.g.e:154). Dış ticarete konu olan mallar; genel mal ticareti, işlem gören mallar, onarım gören mallar, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar ve parasal olmayan malları (ticari altın gibi) kapsamaktadır. Dış ticaret akımları özel ticaret veya genel ticaret sistemleri çerçevesinde belirlenmekte olup ülkelere göre değişim gösterebilmektedir. Özel ticaret sistemi gümrüklerden giriş çıkış yapan malları kapsamakta ve bu nedenle ülke sınırları içerisinde yer alan serbest bölgelere sınır dışından gelen ve giden mallar sistem dışında bırakılmaktadır. Oysa genel ticaret sistemi milli sınırlardan giren ya da çıkan tüm malları dikkate almaktadır (TCMB, a.g.e:4). Mal ticareti görünür ticaret olarak kabul edilmektedir. Ödemeler dengesinin en önemli kalemi malların ticaretini ifade eden dış ticaret dengesidir.

Mal ihracatı ülkeye döviz kazandıran bir işlem olup, alacaklı bir işlem olarak bilançonun aktif kısmına kaydedilir ve ülke vatandaşları adına diğer ülke vatandaşları üzerinde parasal bir alacak hakkı doğurur. İthalat ise yabancılar lehine alacak hakkı doğurur ve borçlu bir işlem olarak bilançonun pasif kısmına kaydedilir. Bu iki değer arasındaki fark ise dış ticaret bilançosu olarak adlandırılır (Seyidoğlu, a.g.e:486).

Hizmet dengesi ise, taşımacılık, turizm, inşaat, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, resmi hizmetler ve diğer ticari faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu kalemlerden anlaşıldığı üzere malların dışında kalan hizmet kesiminin ithalat ve ihracatını kapsamaktadır. Hizmet ticaretine görünmez ticaret demek mümkündür.

Gelir dengesinde ücret ödemeleri ve doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve bu iki yatırım türünün dışında yer alan diğer yatırımlar bulunmaktadır.

Cari transferler resmi ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel karşılıksız transferler işçi gelirlerini, göçmen transferlerini, akrabaların birbirlerine gönderdiği paraları kapsamaktadır. Resmi transferlerde ise yani genel hükümet transferlerinde ise her iki taraf resmi olabileceği gibi işlemi gerçekleştirenlerden biri resmi diğeri özel olabilmektedir. Hükümetler arası hibeler resmi transfer olarak kabul edilmektedir. Hükümet bursuyla okuyan öğrenciler için ödenen tutarlar ve teknik yardım için yerleşik olmayanlara ödenen tutarlar da aynı kaleme verilebilecek örneklerdendir (Akman, a.g.e:155).

Cari transferler karşılığında hiçbir ödeme yapılması gerekmemektedir. Cari transferler transferi yapan ülke için borç işlemi niteliği taşımaktadır. Örneğin yapılan bu transfer mal cinsinden ise transfer hesabına borçlu işlem kaydı düşülmekte ve sanki mal ihracatı yapılmış gibi mal hesabına alacak kaydı düşülmektedir. Bu sayede çift yönlü muhasebe kaydı tutulmuş olmaktadır.

2.1.2.Sermaye Hareketleri ve Finans Hesabı

Sermaye hareketleri hesabı; sermaye ve finans hesabı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sermaye hesabının alt kalemi göçmen hesabıdır. Sermaye hesabı, sermaye transferlerinden (borcun bağışlanması, göçmen transferleri) ve üretilmeyen

aynı zamanda finansal olmayan varlıklardan (kara parçası gibi maddi varlıklar ile imtiyaz, telif, ticari marka ve kira, lisans gibi transfer edilebilir sözleşmeler gibi maddi olmayan varlıklar) oluşmaktadır (www.tcmb.gov.tr). En başta da sözünü ettiğimiz üzere sermaye hesabının diğer önemli kısmı finansal hareketlerdir. Özel ve kamu kuruluşları tarafından yapılan kısa ve uzun uluslar arası sermaye akımları finansal hareketler başlığı altında incelenmektedir. Ödemeler bilançosunun ana hesap gruplarını gösterdiğimiz tablodan da hatırlanacağı üzere finansman hesabının alt kalemleri; sermayenin şekline göre, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımlar, finansal türevler, diğer yatırımlar ve rezerv varlıklardan oluşmaktadır.

Doğrudan yatırımlar, bir yatırımcının yerleşik olarak kabul edildiği ekonominin dışındaki bir ekonomide yaptığı uzun dönemli yatırımları ifade etmektedir. Böyle bir yatırımın taşınması gereken bazı şartlar mevcuttur. Bunlar, yatırımcının işletmenin %10'undan fazlasına sahip olması veya yönetimde söz sahibi olmasıdır.

Portföy yatırımlar, menkul kıymetlere yapılan yatırım olarak tanımlanabilmektedir. Bu menkul kıymetler devlet ya da özel kesimin bono ve tahvilleri ile hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarını içermektedir. Doğrudan yatırımlarla portföy yatırımlar arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en belirginini yatırımın denetim ve yönetimidir. Söz gelimi doğrudan yatırımlarda yatırımcının yönetim ve denetim hakkı mevcut iken, portföy yatırımı yapan bir yatırımcının böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Diğer taraftan doğrudan yatırım yolunu tercih eden bir yatırımcı sermayenin yanında, teknoloji ve yönetim, üretim becerisini de işletmeye dahil etmektedir. Portföy yatırımlarda ise sermaye dışında bir katkıdan söz edilememektedir.

Finansal türevler bir varlığın değerine bağlı olan ancak bu varlıktan bağımsız olarak alım-satımı yapılan finansal araçlardır. Türev işlemler ileri bir tarihte yapılacak alım-satımın yani fiziki teslimin şartlarını bugünden belirleyen ve tarafları hukuki olarak bağlayan sözleşmelerdir.

Doğrudan yatırım, portföy yatırım, finansal türevler ve resmi rezerv dışında kalan tüm sermaye hareketleri diğer yatırımlar kapsamında değerlendirilmektedir.

Ticari krediler, krediler, döviz mevcutları ve mevduat hesapları, diğer varlık ve yükümlülükler diğer yatırımlar kaleminin alt başlıklarıdır.

2.1.3.Resmi Rezervler Hesabı

Bu hesapta merkez bankasının döviz piyasasına yapmış olduğu müdahaleler sonucunda ülkenin resmi rezervlerinde meydana gelen değişimler izlenmektedir. Şayet piyasada döviz talebi döviz arzını aşıyorsa ve kur istikrarının sağlanması hedefleniyorsa, Merkez Bankası döviz satışı gerçekleştirmektedir. Döviz arzının döviz talebi üzerine çıktığı durumlarda da kur düşüşünü önlemek için yine parasal otorite devreye girmekte, piyasadaki döviz satın alarak resmi rezervlere eklemektedir. Merkez bankalarının yaptığı bu işlemler dolayısıyla ülkelerin uluslararası rezervlerindeki değişimlerin net sonucu ödemeler bilançosu resmi rezervler hesabında gösterilmektedir (Seyidoğlu, a.g.e:323).

Rezerv varlıkları; parasal altın, özel çekme hakkı (SDR), fon nezdindeki rezerv pozisyonu, döviz rezervleri ve diğer alacak haklarından oluşmaktadır. Çoğu ülkeler açısından bu resmi rezerv varlıkları arasında en önemli yeri tutan rezerv, Amerikan dolarıdır. Merkez bankaları, döviz piyasasındaki alım-satımlarını yaygın olarak dolar üzerinden yapmaktadırlar. Parasal altınlar bir ülkedeki para yönetiminin elinde mevcut olan parasal altın rezervleridir. Özel çekme hakkı, IMF tarafından yönetilen ve üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslararası rezerv şeklidir. IMF üyesi ülkelerin rezerv pozisyonları, ülkelerin kredi dilimlerinden satın alımların toplamı olup, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. Döviz rezervleri, parasal otoritenin elinde tuttuğu ödemelerde hemen kullanılacak yabancı paralar ile menkul kıymetlerden oluşmaktadır. Diğer rezerv varlıkları sayılan bu rezervlerin dışında kalan varlıklardır. Örneğin bankaların elinde tuttuğu rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne geçmesi diğer rezerv varlıkları kalemine bir örnek teşkil etmektedir.

Ödemeler bilançosundaki dengesizlikle resmi rezerv hesabı arasındaki ve bu ilişkinin niteliği uygulanan kur sistemi ile doğrudan ilintilidir. Sabit kur sisteminin uygulandığı bir ekonomide ödemeler dengesinde verilen açıkla rezerv değişimi arasındaki ilişki şöyle izah edilmektedir (Seyidoğlu, a.g.e:324):

-B=Ödemeler Bilançosu Açığı ve $+\Delta R$ =Rezervlerde meydana gelen azalış olmak üzere;

$$-B=+\Delta R \quad (6)$$

Dış fazla verilmesi durumunda ise denklem şu şekilde ifade edilmektedir:

$$+B=-\Delta R \quad (7)$$

Her iki eşitlikte de dış denge ile rezerv değişimleri birbirine denk olmaktadır ancak işaretler birbirine terstir. Bunun nedeni sabit kur sistemlerinde bir dış açığı aynı miktarda rezerv azalışının, bir dış fazlayı da aynı miktarda rezerv artışının izlemesidir (Seyidoğlu, a.g.e:324).

Serbest kur sisteminde ise para otoritesinin müdahalesinden söz edilmemektedir. Bu sistemde arz ve talep kanunları piyasa işleyişine bırakılmıştır. Kısaca, serbest kur sisteminde kurlar arz ve talebe göre tam olarak dalgalandığı için döviz rezervlerinde herhangi bir değişme görülmemektedir. Bu sistemde yukarıda verilen formüle göre $\Delta R=0$ 'dır.

Gerçek hayatta bu iki farklı kur sisteminin birlikte uygulandığı karma sistemler mevcuttur. Bir taraftan piyasa koşullarına göre kurlarda değişmeye izin verilirken diğer taraftan aşırı dalgalanmalar para otoritesinin müdahaleleri ile önlenmeye çalışılmaktadır. Hükümet müdahaleleri kurlar üzerinde ne kadar azsa, sistem serbest kur sistemine yakın olacaktır. Müdahalelerin çokluğu kur sistemini sabitleştirecektir (Seyidoğlu, a.g.e:325).

Konu ile alakalı üzerinde durulması gereken bir diğer husus altının ödemeler bilançosuna kaydı ile ilgilidir. Zira altın, hem bir sanayi hammaddesidir hem de bir rezerv aracıdır. Bu nedenle kayıt altına alınırken hangi sebeple ülke içine girdiği ya da çıktığı önem arz etmektedir. Eğer altın, sanayide kullanılmak üzere ithal ya da ihraç ediliyorsa cari işlemler hesabında, dış ödeme işlemlerine bağlı olarak işleme tabi tutuluyorsa resmi rezervler hesabında gösterilmelidir. Merkez bankalarının altın ihracı resmi rezervler hesabının alacaklı kısmına, altın ithali de borçlu kısmına kaydedilmektedir.

2.1.4.Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler dengesinin her işlemin iki ayrı işaretle kaydedildiği çift kayıt esasını uygulayan bir muhasebe sistemi olması münasebetiyle, ödemeler dengesine konu olan her işlem, bir kaleme kaydedilirken, karşı kaydın da bir diğer kalem içinde yer alması Cari İşlemler Hesabının daima Sermaye ve Finans Hesabı'na eşit olma zorunluluğunu getirecektir (www.tcmb.gov.tr).

Ödemeler dengesinin ana kalemlerinin toplamı kavramsal olarak sıfırdır. Yine de uygulamada sözü edilen bu eşitliğe ulaşmak mümkün olamamaktadır. Verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme ölçme ve kayıt zamanı farklılıklarını yaratmaktadır ve nihayetinde ortaya çıkan bu farklar Net Hata ve Noksan Hesabı'nda yer almaktadır.

Örneğin, dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesi, ödemelerin ise banka kayıtlarından alınması, işlemlerin değerlerinin aynı şekilde kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır. Sayısal verilerle örneklendirmek gerekirse, gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedelinin, ihracatçının yurt içindeki yerleşik hesabına 70 birim olarak gelmesi, 30 birim tutarındaki kısmının ise yurt dışında bir banka nezdindeki hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan değerlerde görülmeyen 30 birimlik tutar Net Hata ve Noksan olarak yansımaktadır. 30 birimlik tutarın yurda getirilmesi halinde daha sonraki dönemde giderilmektedir (www.tcmb.gov.tr).

Sonuç olarak denge ödemeler bilançosu ana kalemlerinin varlık ve yükümlülük kısımlarının birbirine eşit olmaması sonucunda ortaya çıkan fark NHN hesabının devreye girmesi ile denkleştirme yapılmış olacaktır.

2.2.Cari İşlemler Dengesi ve Ödemeler Bilançosuna İlişkin Diğer Denge Kavramları

Ekonomik anlamda ve ödemeler dengesi çerçevesinde bir açık ya da fazladan söz edildiğinde kastedilen denge seçilmiş bazı kalemlerin dengesidir.

Ödemeler dengesi dilinde bütün kalemler hattın üstündekiler ve hattın

altındakiler olarak iki kısma ayrılmaktadır. Hattın üstündekiler fazla ve açıkları meydana getiren, varlığını işlemin kendisinden alan otonom kalemlerdir. Hattın altında kalanlar ise ortaya çıkan bu açık ve fazlayı denkleştiren kalemlerdir (Akman, a.g.e:157).

Dış ticaret dengesinden kasıt, ithalat ve ihracat gerçekleştirmelerinin net tutarıdır. Cari işlemler dengesi kavramı ile anlatılmak istenen ise, cari işlemler hesabını oluşturan kalemlerin net tutarıdır. Ödemeler dengesinin rezervler dışında kalan kısmının net tutarı genel denge ifadesine tekabül etmektedir. Cari işlemler hesabını oluşturan kalemlerin ve uzun dönemli sermaye hareketlerinin net tutarına da temel denge denmektedir.

2.3.Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar; Klasik Fiyat ve Döviz Kuru Mekanizması, Esneklikler Yaklaşımı, Massetme Yaklaşımı, Mundell-Fleming Modeli ve Parasalcı Yaklaşım olarak sınıflandırılmakta ve izah edilmektedir.

Klasikler ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayan unsurları fiyat ve döviz kuru ile sınırlandırmaktadırlar. Ödemeler bilançosu açık veren bir ülke ele alınacak olursa, bu ülke açığını kapatmak için altın ihracatına yönelecektir. Altın ihracatının yapılması ülkedeki para arzının daralmasına neden olacak ve bu parasal darlık nedeniyle faiz oranları yükselecektir. Eğer bir ülkenin ödemeler bilançosu fazla verirse bu durumda ülke altın ithalatı yapacak ve ülkenin para arzı artacaktır. Ülkenin parasal genişlemesi enflasyona neden olacaktır. Enflasyon artışı nedeniyle ülke ihracatı azalacak ve ithalatı artacaktır. Dış denge görüldüğü üzere otomatik olarak sağlanmış olacaktır. Sistem altın para standardında olduğu gibi kağıt para standardında da aynı koşullarda işlemektedir.

Esneklikler yaklaşımında dış dengenin sağlanması döviz kuru ve fiyat kadar ihraç mallarına yönelik dış talep ile, ithal mallara olan ülke talep esnekliği de etkili olmaktadır. Burada tarif edilen şartlar Marshall-Lerner koşulu ile bağdaşmaktadır. Marshall-Lerner koşulunu vermeden önce bu koşulun geçerli olabilmesi için iki veri

vardır. Bunlardan birincisi, ülkenin dış ticaret bilançosunun dengede olduğu varsayımdır. İkincisi ülkenin ihraç ve ithal mallara olan arz esnekliği sonsuzdur (Karatay, 2008:7). Bu veriler altında, döviz kurlarındaki bir değişikliğin bilanço üzerinde olumlu bir etki yaratabilmesi için gerekli ve yeterli şart her iki ülkedeki talep esneklikleri toplamının birden büyük olmasıdır. Formüle edersek, ex ihracat talep esnekliği ve em ithalat talep esnekliği olmak üzere:

$$(ex+em)>1 \text{ olmalıdır.}$$

Massetme yaklaşımında ise kısmi esneklikler değil toplam esneklikler geçerlidir. Sadece fiyat düzeyindeki değişmelerin ithal ve ihraç mallara olan talepte meydana getireceği değişmeler yerine devalüasyon sonucu ortaya çıkan ekonomik değişmelerin ithalat ve ihracat üzerinde meydana getireceği değişmeler önemlidir. Ekonomik sistemin döviz kurundaki değişmeye gösterdiği tepki tam olarak bilinmeden toplam esneklikleri hesaplamak mümkün olmamaktadır. Massetme yaklaşımında hem fiyat değişmelerinin etkisi hem de gelir durumu dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşımda ekonomideki tüm değişimlerle ödemeler bilançosu dengesi izah edilmeye çalışılmıştır.

Mundell-Fleming modelinin özünde, döviz kurlarında bir değişimin beklenmediği konjonktürde, sermaye akımlarının ülkeler arası faiz oranlarını belirlemede önemli olduğu yer almaktadır. Sermaye akımının serbest olduğu ülkelerde sıcak para şeklinde ifade edilen özellikle portföy yatırımları faiz oranlarının yüksek olduğu ülkelere kayacaktır. Ülkeler arası faiz farklılıkları devam ettiği sürece sözü edilen bu sermaye akımları olmaya devam edecektir. Bu durum da ülkelerin ödemeler bilançosu dengesini etkileyecektir.

Parasalıcı yaklaşımın temel mantığı, ödemeler dengesinin özünde para piyasalarının dengesizliğinin cari açık ya da fazlaya sebep olacağıdır. Parasalıcı yaklaşım uzun vadedeki etkileri göz ardı ettiğinden dolayı sadece kısa vadeli etkiler üzerine odaklanmaktadır. Bir örnekle izah edilecek olursa bir ülkede genişletici maliye politikalarının uygulanması ülkenin yerli parasının değer kazanmasına neden olmaktadır. Bu durumda ülke cari açık verecektir, cari açık verilmesi ülkeye sermaye girişini arttıracaktır. Ülkeye sermaye girişinin olması kısa dönemde ülke lehine

gözükse de uzun dönemde ülkenin dış yükümlülüklerinin artması anlamına gelmektedir. Bu nedenle parasalcı modelin durağan bir yapıya sahip olduğu ileri sürülebilmektedir.

2.4.Cari Açık Kavramı ve Cari Açığın Nedenleri

Cari işlemler bilançosunda alacak ve borç kısmının birbirine denk olması durumunda cari işlemler dengesi sağlanmış olmaktadır. Şayet cari işlemler hesabının alacaklı kısmı borçlu kısmından daha büyük ise, cari işlemler bilançosunda fazla verilmiş demektir. Borçlu kısım alacaklı kısımdan daha fazla ise, cari açık kavramı ortaya çıkmaktadır.

Ülkenin cari dengesi döviz giriş ve çıkışlarını ihtiva ettiğinden, cari açık ya da fazlaları para politikası açısından önemli olmaktadır. Bu nedenle cari işlemler hesabının dengede olması para politikası yürütücüleri açısından da arzu edilen bir durumdur. Cari işlemler bilançosunda ortaya çıkan dengesizlikler, finanse edilerek ve çeşitli politikalar uygulanarak bertaraf edilmeye çalışılacaktır.

Cari açıklar dış borçlanma ya da resmi rezervlerin kullanılmasıyla finanse edilmektedir. Rezervler sınırlı kaynaklar olduklarından finansman için daha az tercih edilmektedir. Ülkenin dış borçlanma yoluna gitmesi faiz ödemelerini beraberinde getireceğinden ülke açısından riskler taşımaktadır. Cari açıklar, gümrük uygulamaları (vergiler, kotalar, ithalat kısıtlamaları gibi) ve sermaye çıkışının yasaklanması, döviz kontrolü gibi yöntemlerle baskı altına alınmaktadır.

Cari açıklar karşısında tedavi edici uygulamalara yönelmek ise cari açıkları azaltmanın ya da kapatmanın en güvenilir yolu olarak öne çıkmaktadır. En başta ihracatın ve döviz kazandırıcı işlemlerin teşvik edilmesi, artırılması ve bu konuda karşılaşılan eksikliklerin ve istenen düzenlemelerin yapılması ilk adımdır (Akdiş, 2001:285).

Cari açık ne şekilde karşılanıyor olursa olsun ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasına net bir katkı yapmaktadır. Yani ülkenin toplam kaynakları, gayri safi ulusal hasıla ile dış açık toplamı kadar olacaktır. Dolayısıyla ülke ekonomisinin dış açık vermesi, iç kaynakları ile gerçekleştirilebileceğinden daha fazla bir yatırım

yapabilmesine imkan tanımaktadır. Dışa açık vermek pahasına tercih edilen bu yöntem iç tasarrufların artmasına katkı sağlamaktadır. Söz konusu bu katkıya literatürde ‘dış açığın tasarruf artırıcı etkisi’ denmektedir (Karluk, 2003:455).

2.4.1.Cari Açığın Nedenleri

Yukarıda da ifade edildiği üzere, cari açık ülkenin dış dünya giderlerinin gelirlerinden daha büyük olmasıdır. Cari açığın nedenleri; ihracatın yetersiz oluşu, yurtiçi yatırımların artması, yurtiçi tasarrufların azalması, ithal mallara olan talebin yüksekliği, dış borç stoğunun yüksekliği ve sermaye hareketleridir.

2.4.1.1.İhracatın Yetersiz Oluşu

İhracat, bir malın veya değerın yürürlükteki İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatı’na uygun şekilde fiili ihracatının yapılması ve Kambiyo Mevzuatı’na göre bedelinin yurda getirilmesi veya Dış Ticaret Müsteşarlığı’nca ihracat olarak kabul edilecek sair çıkışlar olarak tanımlanmaktadır (Atabey. 2004:31). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere ihracat bir döviz kazandırıcı işlemdir.

Gelişmekte olan ülkelerde ihracatın yetersizliği cari açıkların en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. İhracatın yetersiz kalmasında, ekonominin reel yapısından kaynaklanan problemler, uluslar arası piyasalarda rekabet yapamama, yerli paranın aşırı değerlenmesi ve yabancı ülkelerdeki korumacı politikalar gibi etmenler rol oynamaktadır (Ünsal, 2007:39).

Ekonominin üretim artışı sağlayamaması, üretim artışı için yeterli sermayenin olmayışı, teknolojik anlamda geri kalmışlık, üretim faktörlerinin yetersizliği ülke ekonomilerinin reel yapısından kaynaklanan problemlerini oluşturmaktadır.

Ülkenin rekabetçi gücünün olmaması, üretilen ürünlerin kalitesizliğinden ya da ürün fiyatlarının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Rekabetçi gücün üretim sahasında mevcut olmayışı ihracattaki azalmanın önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

Yerli paranın değerli olması üreticilerin rekabet gücünü kıran bir etmendir. Çünkü ülke içinde üretilen mallar görece olarak daha yüksek bir fiyatla piyasaya

sunulmaktadır. Yerli paranın yabancı paralara göre değerli olması durumunda ihracat ürünleri pahalılaşacaktır bunun yanında ithalat ürünleri daha ucuza gelecektir.

Yabancı ülkelerde uygulanan korumacı politikalar –ki bu politikalar dünya savaşları gibi uluslar arası travmalarla ya da boykotlarla uygulanmaktadır- ihracatın azalmasına neden olan dış faktörlerdendir. Burada genellikle ekonomik çözüm yollarının araştırılması yerine diplomatik münasebetlerle çözüm bulunmaktadır.

2.4.1.2.Yurtiçi Yatırımların Artması

Yurtiçi yatırımların artması aslında hem ülke ekonomisi hem de cari denge açısından olumlu bir durumdur. Fakat bu yatırımların hangi kaynakların kullanılması sonucu ortaya çıktığı büyük önem arz etmektedir. Yurtiçi yatırımlar artarken iç tasarruflar yetersiz kalırsa dış tasarruflara başvurulması gerekmektedir. Dış tasarruflara başvurulması yani dış borçlanma yoluna gidilmesi ülkenin cari açık vermesine sebep olacaktır.

Dış tasarrufun ülke içerisinde kullanılması kullanılan bu tasarrufun hangi alanda kullanıldığı bakımından önem arz etmektedir. Şayet bu tasarruflar uzun vadeli getirisi olan yatırımlara yönlendirilirse, ülkenin ekonomisini canlandıracak ve rekabet gücünü artıracaktır. Ülke ihracatı artacak ve ortaya çıkan fazla ile borçlanma maliyeti ödenecektir. Ülke içinde artan yatırımların iç tasarruf yetersizliği nedeniyle dış borçlanmaya sebep olması ekonomiye bir yük getirmektedir. Dış borç faiz yükünü de beraberinde getirecektir. Bu nedenle borçların sürdürülebilirliğini sağlamak için dış tasarruflar üretken alanlara yönlendirilmelidir.

2.4.1.3.Yurtiçi Tasarrufların Azalması

Cari açık ulusal yatırımların artmasından kaynaklandığı gibi tasarrufların azalması nedeniyle de ortaya çıkmaktadır. Yurtiçi tasarrufların düşmesi özel kesimin veya kamu kesiminin tasarruflarını azaltmasından kaynaklanmaktadır. Tasarruflar, tüketim eğiliminin yüksek olduğu ekonomik istikrar dönemlerinde azalmaktadır. Çünkü bireyler gelecekte daha fazla gelir elde edeceklerini düşünüp daha fazla harcama yapmaktadırlar. Tüketime yönelmiş bu harcamalar, tasarruf düzeyini düşürecektir. Özellikle özel kesimin tasarruflarında görülen azalış cari açığı daha

yüksek oranda etkileyecektir.

Tasarrufların azalması tıpkı yatırımların arttığı durumda olduğu gibi ülkeyi yine dış tasarruflardan istifade etme yoluna itecektir. Kamu gelirlerinin azalış göstermesi özellikle vergi hasılatının düşmesi kamu tasarrufunu sınırlandıracaktır. Bütçe açıkları kamu gelirlerinin azalması sonucunda artacaktır, açığın finansmanı için yine dış borçlanma olgusu ön plana çıkacaktır. Borçlanma ihtiyacının belirmesi sonucunda cari açık ortaya çıkacaktır.

Ulusal tasarrufların azalmasında ülkenin nüfus yapısı da önem taşımaktadır. Bir ülkede çalışan nüfus, emekli ve genç nüfusuna göre daha fazla ise o ülkede vergi yükümlüsü birey sayısı daha az demektir. Vergi yükümlüsünün az olması vergi gelirlerinde bir azalmaya işaret etmektedir. Bu da kamusal tasarrufların azalması demektir. Yani ülkede cari açık büyümektedir.

2.4.1.4.İthal Mallara Olan Talebin Yüksekliği

İthal mallara olan talebin fazla olması ve yerli mallardan kaçınma isteği cari açığın önemli nedenlerinden biridir. Çünkü bu durum dış ticaret açığını tetiklemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde üretim için gerekli sermayenin yetersizliği nedeniyle üretim sınırlı kalmaktadır ve ülke içindeki talebi karşılayamaz hale gelmektedir. Ülke içindeki arzın yetersiz olması ise ithal mallara olan talebi artıracaktır. Yerli paranın değerli olması daha önce ihracat meselesinde değinildiği üzere ithalat gereksinimini artırmaktadır.

2.4.1.5.Dış Borçların Artması

Ülke açık vermesi durumunda borçlarını evirmek, yetersiz kalan tasarrufu edinmek için finansman desteğine ihtiyaç duyuyorsa ödemeler bilançosu dengesini sağlamak için dış borç alması ekonomik anlamda olumlu olarak nitelendirilebilmektedir. Ancak dış borcun artması ülkenin gelir gider dengesini tutturamadığının ve bu borcun getirdiği faiz yükünün de üstlenilmesi anlamına gelmektedir.

Ödemeler bilançosunda dış borçların etkisinin anlaşılabilmesi için alınan borcun

katma değeri ile, borcun anapara ve faiz ödemesinden oluşan maliyetinin mukayese edilmesi gerekmektedir. Yaratılan katma değer, anapara ve faiz ödemeleri sonucu ortaya çıkan maliyetten büyük ise borçlanmanın ödemeler bilançosu üzerindeki iyileştirici etkisinden söz edilebilir (Ünsal, a.g.e:41).

Kısa vadeli dış borçların milli gelire oranı ülkenin ekonomik prestiji açısından önemli bir göstergedir. Dış borcu fazla olan ülkenin riskliliği artmaktadır ve bu nedenle borç bulabilmesi için daha fazla faiz ödemeye razı olması gerekmektedir.

Son olarak üzerinde durulması gereken nokta şudur: “sağlanacak dış borçların hangi amaçlar için kullanılacağı, hem kredi maliyetinin hem de kredi faydasının oluşmasında temel belirleyici unsur olacaktır” (Han ve Kaya, 2004:15).

2.4.1.6.Sermaye Hareketleri

Uluslar arası finansal sermaye hareketliliğinin yaygın olduğu günümüz dünyasında, yabancı sermayeye yön veren en önemli etkenler risk ve getiridir. Fiyat istikrarının sağlanmış olduğu, resmi işlemlerin basitçe halledildiği, yatırımların çeşitli teşviklerle desteklendiği ülkeler her zaman cazip olmuştur (Dücan, 2008:46).

Ekonomideki istikrarsızlıklar, yatırım olanaklarının bulunmayışı, maliyetlerin yüksek oluşu, sermaye getirisinin dış dünyaya nazaran düşük olması, vergi sisteminden kaynaklanan olumsuzluklar ise yabancı sermayeyi ülkeden uzak tutmakla birlikte yerli sermayenin de ülke dışına kaçmasına sebep olabilmektedir (Sabır, 2002:2).

Ülkeye giren sermaye hareketleri ödemeler bilançosunu kapatıcı etki yaparken, ülke dışına çıkan sermaye hareketleri ödemeler bilançosu açığını tetiklemektedir (Ünsal, a.g.e:42).

Ülke içine doğru akan sermaye hareketlerinin doğrudan yabancı sermaye hareketleri yerine kısa vadeli yabancı sermaye şeklinde gerçekleşmesi cari açıkları ortaya çıkaran başlıca sebeptir. Kısa vadeli sermaye hareketi sonucu ortaya çıkan döviz bolluğu, dış borç stokunu artırıcı bir etki meydana getirmekte, böylece cari açıklar kronikleşmektedir (Yeldan, 2005:51).

2.5. Cari İşlem Açıklarının Finansman Yöntemleri

Cari işlemler dengesinin açık vermesi ekonominin dışarıdan elde ettiği gelirden daha fazla harcama yapması anlamına gelmektedir. Cari işlemler açıkları dışarıdan ülkeye sermaye girişi veya ulusal rezervlerdeki azalış ile finanse edilmektedir. Ekonomide gelirden az harcama yapılması durumunda cari işlemler dengesi fazla vermekte ve bu fazla sermaye ihracı veya rezerv artışında kullanılmaktadır (Yükseler, a.g.e:3).

Cari açık durumunda, açığın sermaye girişleri ile finanse edilmesiyle ödemeler bilançosu denkliliğine ulaşılır. Cari açığın sermaye girişi ile finanse edilemeyen kısmı ise rezerv değişimleri ile karşılanır.

Gelişmekte olan ülkeler kaynak ihtiyacı duymaktadırlar. Bu ülkeler kalkınmalarını sağlayabilmek için ülke içi tasarrufların yetersiz olduğu zamanlarda ödemeler dengesinde açık vermemek için dış yatırıma ihtiyaç duyarlar ve bunu da yabancı sermaye girişi ile karşılarlar. Yani tasarruf açığının neden olduğu cari işlemler dengesi açıklarını kapatmada ülkeye giren yabancı sermaye etken bir faktördür (Saatçioğlu, 2007:1). Ancak bunun “sıcak para” diye ifade edilen ve kolaylıkla ülkeden kaçabilecek sermaye şeklinde değil, doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak ülkeye girmesi daha sağlıklıdır. Dış açığın finansmanında kullanılan en sağlıklı yöntemdir. Bunlar kalıcı fizik varlıklardır ve geri götürülmeleri olanaksızdır. Dış borç almadan yatırım yapmaya ve dış açık vermeye olanak tanır (Akat, 2004:7).

Krediler cari açıkları finanse etmenin bir diğer yöntemidirler. Özellikle bankaların ve özel sektörün kredi yoluyla dış borçtan istifade ettiği görülmektedir. Ancak ülkede kriz olması durumunda söz konusu sektörler kredi sağlamakta zor duruma düşmektedirler. Bu durum ödemeler dengesi açığı finansmanını olumsuz yönde etkilemektedir.

Yabancı sermaye hareketlerinin ise ev sahibi ülkeler üzerinde bir takım etkileri söz konusudur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür (Calvo vd. 1996:128):

-Ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları döviz birikimi sağlar.

- Döviz birikiminin ortaya çıkardığı ithalata ve para arzındaki artışa bağlı olarak tüketim ve yatırım harcamaları artmakta ve ulusal tasarruflar azalmaktadır. Tüketim ve yatırım harcamalarındaki artış da yurt içi hasılayı artırmaktadır.

-Ülkeye giren sermaye akımlarının durması ve ithalattaki artışa bağlı olarak ülke cari işlemler açığı ile karşı karşıya kalmaktadır.

Ülkeler arasında kolayca yer değiştirebilen parasal akımlar, uluslar arası faiz farklılıkları, döviz kurlarında değişkenlik, vergi oranlarındaki değişiklikler, enflasyon, ekonomik krizler ve elbette siyasal istikrarsızlıklardan kolayca etkilenmektedir. Bu nedenle dış ödeme güçlükleri içinde bulunan bazı ülkeler, faiz oranlarını yükseltmek suretiyle bu parasal akımların ülkeye girişini özendirilmektedirler. Cari açıkların bu şekilde sıcak para ile finanse edildiği ülkelerde, piyasaya giren döviz sonucu kurlar düşer ve yerli para değer kazanır. Bu durumda ihracat zorlaşırken ithalat özendirilmiş olmaktadır. Ülkede bu şartlar altında büyüme gerçekleşiyorsa buna ithalata dayalı büyüme denilmektedir.

Cari açığı kapatmak için sıcak paraya bel bağlanması, yabancı sermayedarları çekebilmek için uygulanan kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma politikası, gelişmekte olan ülkeleri yıllardır içinden çıkılmaz bir borç-faiz kısır döngüsüne sokmuştur. Cari işlemler açığının kapatılması, dış borç ödemelerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi ve yeni kaynak sağlamak amacıyla dış borçlanma yoluna gidilmektedir ve bu sayede borçlar derinleşmekte açıklar kronikleşmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin hammadde satıcısı, sanayi ürünü alıcısı konumunda olması, bu ülkeler açısından dış ticaret açığını kaçınılmaz hale getirmektedir. Tarım ürünleri fiyat esnekliğinin düşük olması, sanayi ve tarım ürünleri arasındaki nispi oranın tarım ürünleri aleyhine bozulması gibi nedenlerle, ithalat serbest kaldıkça ihracatı artırarak açığı kapatmak neredeyse olanaksız bir hal almaktadır. Az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler gibi dışalılarda kota, yüksek oranlı gümrük vergileri uygulama gibi bir şansları da bulunmamaktadır. Sanayileşmenin birinci aşamasında az gelişmiş bir ülke için dışalım konu olan mallar genellikle üretimde girdi olarak kullanıldığından, açık daha da büyür. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde dışsattım ile dışalım arasındaki açık genellikle dış borçla kapatılmaktadır (Şen, a.g.e:66).

Dış borçlanmaya ağırlık verilmesinin cari işlemler açıklarını tetiklediği bir gerçektir. Ancak dış borçların iç borçlara nazaran özel yatırımları dışlama etkisi daha düşük düzeydedir. Üstelik devlet, bir dış borç yükü altına girdiği zaman bu borcun yükünü azaltmak için enflasyondan kaçınmak ve mali disiplini sağlama konusunda daha istikrarlı davranmak durumundadır. Yine de dış borcun aktarıldığı saha önem arz etmektedir. Dış borçlarla ekonomi canlandırmaya yöneltilmelidir.

Esnek döviz kuru sisteminin işlediği ekonomilerde, cari işlemler açıkları söz konusu açıklara eşit tutardaki sermaye hesabı fazlalığı ile dengelenmektedir. Cari işlemler bilançosu açıklarının giderek arttığı durumlarda, genellikle uygulanan politikalar, sıkı para ve maliye politikalarıdır.

Bir ülkede ulusal para değer kazanmışsa ve döviz düşük kurda bir seyir halinde ise, o ülkede ihracat yapmak zor hale gelecektir. Üstelik değerli yerli para ve düşük kur ithalatı da cazip hale getirmiş demektir. Bu duruma ulusal paranın yabancı paralar karşısında aşırı değerlenmesi denilmektedir. Aşırı değerlenmenin getirdiği olumsuzluklardan kurtulabilmek için, paranın değerinin düşürülmesi gerekmektedir. Paranın değerinin, aniden ve iradi bir şekilde, hükümetler tarafından düşürülebilmesi için kullanılan politikaya devalüasyon adı verilir (Şen, 2007:60).

Yukarıdaki durumun aksine, bir ulusal paranın başka paralar karşısında değer kaybetmesi söz konusu ise, yabancı paranın, o ülkedeki satın alma gücü artacağından, ihracat artacak ama diğer taraftan ülkenin parasının alım gücü düşük olacağından, ithalat azalacak ve belki de hiç yapılamayacaktır. Bu duruma da, ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin düşük olması denilmektedir. Böyle bir durumda, paranın dış değerinin yükseltilmesi için kullanılacak olan döviz kuru politikasına ise, revalüasyon adı verilmektedir (Şen, a.g.e:61).

Ülkeler ihracatlarını artırarak, ithalatlarını azaltıp, ödemeler bilançosu açıklarını kapatabilmek için paralarının değerlerini bilinçli olarak, dış paralar karşısında düşük tutmaktadırlar. Ulusal paranın dış paralara göre değerini düşük olarak belirlenmesi, sabit kur sistemlerinde, hükümetler tarafından yapılır. Serbest kur rejiminin geçerli olduğu ekonomilerde ise, devlet döviz piyasasından sürekli döviz alımı yaparak veya yabancı ülkelere sermaye akışı olmasına izin vererek ulusal

paranın değerinin düşük tutulmasını sağlamaktadır.

Devalüasyon, genel olarak ödemeler bilançosu açık veren ülkelerde, ödemeler bilançosu açıklarını kapama amacıyla yapılır. Çünkü devalüasyon ithal girdilerinin fiyatlarını yükseltip, ihracat çıktılarının fiyatlarını düşürür. Böylece devalüasyon yapılan ülkelerde döviz tasarrufu ve döviz girdisi sağlanır. Bu durumda cari açıkları kapatma etkisi belirmiş olmaktadır. Ülke ekonomisine fayda sağlayan bu özelliği yanında ithalata dayalı büyüme stratejisi olan ülkeler açısından devalüasyon yeni bir kriz anlamına da gelmektedir. İthal girdi fiyatlarının aşırı yüksekliği ülkede maliyet enflasyonuna neden olacaktır. Bu nedenle, devalüasyonun başarılı olabilmesi için, operasyondan sonra, iç fiyatların sabit tutulması gerekmektedir. Ayrıca ihraç mallarının stoklarının bulunması ve de ihraç malları arzını çoğaltabilme olanaklarının olması bir zorunluluktur (Çelebi, 2001:56).

2.6.Cari Açıkların Makroekonomik Etkileri

Cari açıkların; milli gelir, büyüme, dış ticaret gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri bu bölümde analiz edilecektir. Bütçe açıkları ve cari açıklar arasında da belirli ilişkiler bulunmaktadır ancak bu, çalışmanın diğer bölümünde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Makroekonomik hesaplar, ekonominin performansının değerlendirilmesine imkan tanıyan ve bu hesaplar aracılığıyla belirlenen ilişkileri kullanarak ileriye yönelik tahmin ve planlamaya yardımcı olan bütüncül bir sistemdir. Makroekonomik hesaplar, ekonomide çok sayıda kişi ve kuruluş arasında geçen değişimleri sistemli ve ekonomik analize imkan verecek şekilde sunmayı amaçlamaktadır. Ülkedeki ekonomik faaliyetlerin genel düzeyini göstermesi bakımından Gayrisafi Yurtiçi Hasıla bu hesap sisteminde kullanılan en önemli değişkendir (Yükseler, 1998:1).

2.6.1.Cari Açıkların Milli Gelir Üzerine Etkileri

Cari açıkların milli gelir üzerindeki etkisi, gelir, harcama ve tasarruf yatırım eşitliği olmak üzere üç alt başlık altında incelenmektedir.

2.6.1.1. Gelir Açısından Etkiler

Mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı ve transferler, GSYİH, GSMH ve Harcanabilir Milli Gelir hesapları üzerinde etkili olmaktadır. GSYİH, bilindiği üzere milliyet gözetilmeksizin bir ülkede yerleşik olanların ürettikleri nihai mal ve hizmet toplamını dikkate alan bir değişkendir. GSMH ise milliyet unsurunun önem arz ettiği, milli üretim faktörlerinin yurtdışında elde ettikleri gelirleri ve yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Bu ilişkiler şu şekilde özetlenebilir (Yükseler, a.g.e:2):

$Y=GSMH$, $Y_d=GSYİH$, $NFI=Net Dış Alem Faktör Geliri$ olmak üzere;

$$Y=Y_d+NFI \quad (8)$$

Net Dış Alem Faktör Gelirleri, ödemeler bilançosunda yer alan kalemleri barındırmaktadır. Bu kalemler, İşçi Gelirleri(+), Faiz Gelirleri(+), Girişimci Hizmet Gelirleri(+), Faiz Ödemeleri(-), Kar Transferleri(-). İşçi gelirleri, faiz gelirleri ve girişimci hizmet gelirleri GSMH değişkenini artırıcı etkide bulunurken, faiz ödemeleri ve kar transferleri yurtdışına yapılan faktör ödemeleridir ve GSMH'yı azaltmaktadır.

Cari transfer niteliğinde olan özel ve resmi transferler Harcanabilir Milli Gelir hesabında dikkate alınmaktadır. Cari transferler yukarıdaki eşitliklerde de görüldüğü üzere net dış alem faktör gelirleri içerisinde bulunmamaktadır fakat cari işlemler dengesinin bir unsurudur. Milli gelir ya da safi milli hasıla GSMH'dan amortismanların düşülmesi ile elde edilmektedir. Harcanabilir milli gelir değerine ulaşmak için Milli Gelire yurtdışından elde edilen karşılıksız cari transferlerin ilave edilmesi ve yurtdışına aktarılan karşılıksız transferlerin düşülmesi gerekmektedir. Bu ilişki şu şekilde formüle edilmektedir (Yükseler, a.g.e:2):

$Y_{ni}=Milli Gelir$, $d=Amortismanlar$, $Y=GSMH$ olmak üzere;

$$Y_{ni}=Y-d \quad (9)$$

$Y_{sdi}=Harcanabilir Milli Gelir$, $NKCT=Net Karşılıksız Cari Transfer Gelirleri$ olmak üzere;

$$Y_{sdi} = Y_{ni} + NKCT \quad (10)$$

Bu eşitlikler göstermektedir ki, gelirler dikkate alındığında cari açıklar ya da daha geniş şekilde ifade edilmesi gerekirse ödemeler bilançosu dengesi milli gelir üzerinde etkili olmaktadır. Çünkü hem harcanabilir milli gelir hesabında, hem de GSMH hesabında doğrudan ödemeler bilançosu kalemlerinin değerleri kullanılmaktadır.

2.6.1.2.Harcama Açısından Etkiler

Dışa kapalı bir ekonomide GSMH ve GSYİH değerleri birbirine eşit olmaktadır. Elde edilen gelir tüketim ve yatırım harcamalarında kullanılmaktadır. Matematiksel eşitlikler şeklinde izah etmek gerekirse (Yükseler, a.g.e:2-3):

$Y = \text{GSMH}$, $Y_d = \text{GSYİH}$, $C_p = \text{Özel Tüketim}$, $C_g = \text{Kamu Tüketimi}$, $I_p = \text{Özel Yatırım}$, $I_g = \text{Kamu Yatırımı}$ olmak üzere;

$$Y = Y_d + C_p + C_g + I_p + I_g \text{ olmaktadır.} \quad (11)$$

Dış ekonomik ilişkilere açık olan bir ekonomide daha önce de izah edildiği üzere GSMH ve GSYİH arasında net dış alem faktör gelirleri nedeniyle fark oluşmaktadır. Çünkü ekonomide üretilen çıktılardan bir kısmı ihraç edilirken, yurtiçi harcamaların bir kısmı da ithal mallara yönelmektedir. Bu durum yukarıdaki eşitliğin şu şekilde değişmesine yol açmaktadır (Yükseler, a.g.e:3):

$X = \text{Mal ve hizmet ihracatı}$ ve $M = \text{Mal ve hizmet ithalatı}$ olmak üzere;

$$Y_d + NFI = Y = C_p + C_g + I_p + I_g + (X - M) + NFI \quad (12)$$

Mal ve hizmet ihracı, yabancıların yurtiçi üretimden aldıkları bölüm için yaptıkları harcamayı gösterdiğinden pozitif bir kalem olarak yukarıdaki eşitlikte yer almaktadır. Mal ve hizmet ithali, kısmen ara malı olarak yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin değeri içinde yer almakta, kısmen de nihai olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle iki kez hesaba katılmasını önlemek için negatif olarak hesaba katılmaktadır.

2.6.1.3.Yatırım-Tasarruf Dengesi Açısından Etkileri

Ekonomilerde gelirin tüketilmeyen kısmı tasarruf olarak adlandırılmaktadır. Tasarruflar da yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Dış ticari ilişkilere kapalı bir ekonomide, özel ve kamu kesimi tasarrufları yani diğer bir deyişle yurtiçi tasarruflar, özel kesim ve kamu kesiminin yaptığı yatırımlara eşit olacaktır. Bu ilişkiyi şu şekilde formüle etmek mümkündür (Yükseler, a.g.e:3):

S_d =Toplam Yurtiçi Tasarruflar, S_p =Özel Tasarruflar ve S_g =Kamu Tasarrufları
 I_g =Kamu Yatırımları, I_p =Özel Yatırımlar olmak üzere;

$$S_d = S_p + S_g = I_p + I_g \quad (13)$$

Eğer dışa açık bir ekonomiden söz ediliyorsa, dış alemle ilişkiler de göz önünde bulundurulacaktır. Bu durumda yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arası eşitlik ortadan kalkacaktır. Çünkü dış tasarruflardan da istifade etme durumu ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler hesabının açık ya da fazla vermesine bağlı olarak yatırımlar, yurtiçi tasarrufların üzerinde ya da altında olacaktır. Bu durum şöyle izah edilebilir (Yükseler, a.g.e:3):

S =Toplam Tasarruf ve S_f =Dış Tasarruf olmak üzere;

$$S = S_d + S_f = S_p + S_g + S_f = I_p + I_g \quad (14)$$

Cari işlemler dengesi karşılıksız sermaye transferinin bulunmadığı durumlarda dış tasarruf düzeyine eşit olmaktadır (Yükseler, a.g.e:3):

CAB =Cari İşlemler Dengesi, $NKCT$ =Net Karşılıksız Cari Transferler,
 NKT =Net Karşılıksız Transferler NFI =Net Dış Alem Faktör Gelirleri olmak üzere;

$$CAB = X - M + NFI + NKCT = S_f \quad (15)$$

$$NKCT = NKT \quad (16)$$

Cari işlemler hesabının açık vermesi, ekonominin gelirden fazla harcama yapmasına imkan tanımaktadır. Bu durumda ortaya çıkan cari açık, sermaye girişi veya rezervlerden kullanma yoluyla finanse edilmektedir. Şayet ekonomide gelirden

daha az harcama yapıyorsa cari işlemler hesabı fazla vermektedir. Bu fazlalık rezerv artışı ya da sermaye ihracı yoluyla denge seviyesine getirilmektedir.

Görüldüğü üzere ödemeler bilançosunun, özellikle cari işlemler hesabının ekonominin önemli makroekonomik göstergelerinden biri olan milli gelir ile önemli bir ilişkisi bulunmaktadır.

2.6.2.Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

Ekonomik büyümeyi ülke ekonomisinin işgücü, tabii kaynaklar ve sermaye gibi temel değişkenlerinde, kişi başına daha yüksek bir reel hasıla sağlayacak şekilde genişlemeler ve artışlar olarak tanımlamak mümkündür. Gelişme ve kalkınma kavramları ile zaman zaman karıştırılsa da gelişme, büyüme ve kalkınmanın farklı anlamlara geldiğini pek çok iktisatçı ifade etmiştir.

Ekonomik büyüme, toplam sanayi ürününde meydana gelen artışlar, GSMH’da görülen artışlar ve kişi başına düşen ürün miktarında görülen artışlarla ölçülebilmektedir. Bu yöntemlerden hangisinin daha gerçekçi şekilde büyüme oranını verdiği büyüme rakamının kullanılış amacına göre değişmektedir.

Büyüme GSMH’da meydana gelen bir artışı ifade ediyorsa, bu artış iç talebin yükselmesine neden olacaktır. İç talepte görülen bu artış eğer yurtiçi üretim artışı ile desteklenmezse –ki üretim faktörlerinin hareketliliği sınırlıdır- ithalat gereksinimi ortaya çıkacaktır. İthalatın artması, cari işlemler dengesinin bozulması anlamına gelmektedir. Yani cari açık ile büyüme arasındaki ilişkinin özünü milli hasılda meydana gelen artışlar oluşturmaktadır. İhracatın ithalata bağımlı olduğu ülkelerde, ithalatın önüne geçilmesi zorlaşmaktadır. İthalatın artması ve ihracatın da artması gelir etkisi nedeniyle iç talebi artıracaktır. İç talebin artması yurtiçi üretim olanaklarına bağlı olarak ithalatı daha fazla teşvik etmektedir.

2.6.3.Cari Açıklar ve Dış Ticaret İlişkisi

Dış ticaret, mal, hizmet ve sermayenin dışa akışıyla ilgilidir. Dış ticaretin iki unsuru ithalat ve ihracattır. Ülke içinde üretilen çıktının dışarıya satılması işlemi ihracat iken yurt dışından ticari yolla elde ettiğimiz bütün edinimler ithalatımızı

oluşturmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere ihracatta para ülke içine doğru akarken ithalatta para ülke dışına çıkmaktadır.

Dış ticaret dengesi cari işlemler hesabının kuşkusuz en önemli kalemi konumundadır. Bu konumundan ötürü cari işlemler dengesinin sağlanmasında, açık ya da fazla vermesinde dış ticaret dengesi belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ihracatın ithalata bağımlı olması yani ithalatın sermaye malı ya da ara mal şeklinde olması dış ticaret dengesinin aleyhine işleyen bir durumdur. Çünkü ithalat ile sanayi üretimi arasında, kapasite kullanım oranları arasında dolayısıyla ihracat arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.

Dış ticaret dengesizliklerinin bir diğer önemli değeri reel faizlerin ülke içinde yüksek olması ve içeriye sıcak para akışının olmasıdır. Ülke içine giren sıcak para döviz bolluğuna neden olmakta ve yerli paranın değer kazanmasına yol açmaktadır. Yerli paranın aşırı değerli bir pozisyonda bulunması, ihracatın azalmasına ve ithalatın artmasına neden olacaktır. Bu durumun tam tersi olduğunu düşünürsek, ülke içinden sıcak para çıkışının olması, yerli paranın değer kaybetmesi ve dövizin değerlenmesi anlamına gelecektir. Eğer ülkede yerli para değer kaybederse ithalat oranının düşeceği ve ihracat oranının yükseleceği bilinmektedir.

2.7.Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği

Sürdürülebilirlik kavramı, mevcut makroekonomik koşulların devam ettiği ve makroekonomik politikada bir değişikliğin olmadığını ifade eden bir kavramdır. Bir cari işlemler açığının kaynağına bağlı olarak iyi veya kötü sürdürülebilir veya sürdürülemez olup olmadığı ifade edilebilmektedir. Milesi-Ferretti ve Razin (1996), cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığı konusunda tasarruf-yatırım eğilimi, ekonomik büyüme, döviz kuru rejimi, ülkenin dışa açıklığı, mevcut politika uygulayıcılarının kredibilitesi, mevcut politikaların sürdürülebilirliği, sermaye hareketlerindeki serbestlik, cari işlemler açığının hacmi gibi değişkenlerin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Yatırım artışının cari işlemler açığını artırması beklenmektedir. Bu şekilde yatırımların artması ile ortaya çıkan cari açığın bir sorun olarak görülmemesi

gerekmektedir. Özellikle kamu kesiminde önemli açıklar yoksa ve özel tasarruf oranı da gerilemiyorsa, cari açıktan çekinilmemelidir. Bu durum literatürde Lawson Doktrini olarak bilinmektedir. Cari işlemler açığının özel kesim davranışları tarafından belirlenmesi durumunda bir önlem alınmasına gerek olmadığını ifade etmektedir.

Cari işlemler açığı tıpkı bütçe açığı gibi ekonomik büyüme ne kadar büyük olursa o kadar fazla sürdürülebilir olmaktadır. Yüksek miktarda GSYH büyümesi beklenen verimlilik arttıkça daha yüksek yatırım oranlarına yol açar. Daha evvel belirttiğimiz Dış Borç/GSYH oranı diğer şartlar sabit kabul edilse dahi büyümenin sağlanmasıyla azalmaktadır. Bu sayede ülkenin dış borç ödemesinin kolaylaşacağı bilinmektedir. Cari işlemler açığı da sürdürülebilir hale gelmektedir.

Cari işlemler açığı, sabit kur rejiminde veya finansal olarak kapalı bir ekonomide, bu açığı veya kuru sürdürebilecek düzeyde rezerv yoksa ülke için sorun ihtiva etmektedir. Sabit kur rejiminde ve finansal olarak kapalı bir ekonomide ülke kuru sürdürebilmek için rezervleri ölçüsünde açık vermelidir. Aksi takdirde açık sürdürülemez bir hal almaktadır. Dalgalı kur rejiminde ve finansal olarak açık bir ekonomide cari işlemler açığının ülke için bir sorun olup olmadığı ekonomide kırılganlıkların olup olmamasına bağlıdır (Timur, a.g.e:15).

Dışa açıklık oranı; ihracatın gayri safi yurtiçi hasılaya ihracat ve ithalat toplamının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı ($X+M/GSYH$) olarak ifade edilmektedir. Bir ülke dış ticarete ne kadar açıksa, dış ticaret hadlerinde bozulma veya dış talepte gerileme gibi dış şoklara maruz kalma riski o kadar yüksek olmaktadır. Küçük ve dışa açık bir ekonomide dışa açıklık oranı çok yüksek olduğu için yurt dışında olan gelişmelerden ülke ekonomisi etkilenecektir ve uygulanan iç politikayı devam ettirmek zorlaşacaktır. Dışa açıklık oranının nispeten düşük olduğu bir ekonomide ise, iç politikaya uygun bir şekilde hareket etmek mümkün olacaktır (Vhysnyak, 2000:33).

Bir ülkenin cari işlemler açığı vermesi, finansman ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bir ülkenin dış açığının artması finansman ihtiyacını da artıracaktır. Bu durumda belirli limitler aşılırsa kredi sağlayanlar yeni kredi verme konusunda

isteksiz davranmaya başlayacaklardır.

Sürdürülemez cari işlemler dengesizliklerinin, bir krize neden olan bir çok örneği, Cari İşlemler Açığı/GSYH oranının büyük olduğu zamanlarda meydana gelmektedir. Dornbusch (2001), Cari İşlemler Açığı/GSYH oranının %4'ü bulması halinde cari açığın sürdürülebilir olmaktan çıkacağını ifade etmiştir. Bir ülkenin cari açık oranı bu kritik değeri aştığı zaman ülkenin krize açık hale geldiği düşünülmektedir (Uygur, 2001:25).

Bu bölümde ikiz açıkların diğer bileşeni olan cari açık kavramı incelenmiştir. Diğer bölümde bütçe açıkları ve cari açıkların karşılıklı etkileşimi ele alınacaktır. Türkiye değerleri göz önüne alınarak ikiz açıklar hipotezinin geçerliliği analiz edilecektir.

3.İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİ VE TÜRKİYE VERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

3.1.İkiz Açıklar Hipotezinin Kavramsal Çerçevesi

İkiz açıklar hipotezi, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade eden, bütçe açıklarında meydana gelen bir artışın cari açıkların verilmesine sebep olduğunu bildiren bir kavramdır. Cari açıklar ve bütçe açıkları ülkede iç ve dış dengeyi temsil eden önemli göstergelerdir. Her ne kadar bu iki değişken arasında pozitif yönlü ilişkinin olduğunu ileri sürmüş olsak da aslında bu iki argüman arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı, varsa bu nedensellik ilişkisinin yönü ve büyüklüğü pek çok iktisatçı tarafından değerlendirilmiştir.

İkiz açıkların tarihçesine göz atmak bu noktada anlamlı olacaktır. 1929 Büyük Buhran'a kadar geçen sürede klasik bütçe anlayışı hakimdi. Klasik bütçe anlayışında açık ve fazlalara şiddetle karşı çıkılmaktaydı. Büyük Buhran'ı takip eden yıllarda Keynesyen politikalar kendine yer bulmaya başlamıştı. Devletin ekonomiye müdahil olmaya başlamasıyla bütçe açıkları normal olarak algılanmış ve ekonominin genel dengesi için bütçe dengesinden fedakarlık edilmiştir (Dücan, a.g.e:48).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı esnasında ve takip eden on yıllar boyunca ülkeler, ekonomik anlamda içe kapalı politikalar izlemişlerdir. Bu içe kapalı ekonomik politikaların uygulandığı, gümrük duvarlarının ülkelerin dışa açılmasını engellediği yıllar, sermaye ve mal hareketliliğinin görülmeye başladığı 1970'lere kadar etkisini korumuştur. Bu dönemde uluslararası kuruluşlar önderliğinde, içe dönük politikalar terk edilmeye başlanmış, gümrük duvarları esnetilmiş ve pek çok ülkede dış ticaret önündeki engeller kaldırılmıştır.

1970'li yıllar Keynesyen politikaların da etkisini yitirmeye başladığı ve dönemin stagflasyon sorununa çözüm bulmada çaresiz kaldığı dönemler olması açısından önemlidir. Dönemde hakim olan arz şokları nedeniyle Arz Yönlü İktisat Teorisi'nin sunduğu çözüm önerileri gündeme gelmiştir. Arz Yönlü İktisat Teorisi arzı artırmak için vergi indirimi yoluna gidilmesini savunmaktadır.

Vergilerin azaltılması önerisini ABD dikkate almış ve vergi indirimleri yoluna

gitmiştir. Ancak kamu harcamalarının azalan vergilere nazaran daha yüksek oranlarda seyretmesi kamu bütçesinde ciddi açıklara sebep olmuştur. Diğer taraftan; Japonya, Kore, Tayvan gibi ülkelerin ve Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında güç kazanması ABD'nin dış ticaretteki rekabet gücünü kırmıştır. Sonuç olarak bu durum, ABD ekonomisinde mevcut bütçe açıklarının yanında bir de cari işlemler açığının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Feldstein, 1992:3). ABD örneğinden hareketle, bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında bir ilişkinin bulunuyor olması ikiz açıklar hipotezi kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bütçe açıkları ile cari açıklar arasındaki ilişkiyi formüle ederken milli gelir özdeşliğinden yola çıkılmaktadır (Ay vd. 2003:2):

Y =Ulusal Gelir, C =Özel Tüketim, I =Reel Yatırım Harcaması, G =Hükümet Kesimi Harcaması, X =Mal ve Hizmet İhracı, M =Mal ve Hizmet İthalatı S =Tasarruf Düzeyi ve T =Vergiler olmak üzere;

$$Y=C+I+G+(X-M)=C+S+T \quad (17)$$

Yukarıdaki özdeşlikten yola çıkılarak, milli gelire katkılar ile milli gelirdensızıntılar birbirine eşit olacaktır:

Katkılar; yatırım, hükümet harcamaları ve ihracat iken sızıntılar; tasarruflar, vergiler ve ithalattır.

$$I+G+X=S+T+M \quad (18)$$

18 nolu eşitlikten yola çıkılarak cari açık ile bütçe açığı arasındaki ilişki şu şekilde belirtilmektedir:

$$X-M=(T-G)+(S-I) \quad (19)$$

19 numaralı eşitlikten yola çıkılarak (Ay vd. a.g.e:3):

TD =Dış Ticaret Dengesi, BD =Bütçe Dengesi ve SD =Özel Kesim Tasarruf Yatırım dengesi olmak üzere;

$$TD=BD+SD \quad (20)$$

20 numaralı özdeşlik göstermektedir ki, cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Burada konumuzun dışında bulunduğu için tasarruf-yatırım dengesi göz ardı edilecektir. İkiz açıklar hipotezi yukarıdaki eşitliklerle ortaya konulmuştur.

3.2.İkiz Açıklar Hipotezi İle İlgili Tartışmalar

Bütçe açıkları ile cari açıklar arasındaki ilişkiye dair üç tür yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; Geleneksel Görüş, Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi ve Parasalcı Yaklaşım'dır. Her üç görüşün de bu hipoteze ilişkin değerlendirmeleri ele alınacaktır.

3.2.1.Geleneksel Yaklaşımında İkiz Açıklar Hipotezi

Geleneksel yaklaşımda bütçe açıkları ile cari açıklar arasında kuvvetli bir korelasyon bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımın içinde ikiz açıklara ilişkin iki görüş öne çıkmaktadır: Keynesyen Gelir-Harcama Yaklaşımı ve Mundell-Fleming Modeli'dir.

3.2.1.1. Keynesyen Gelir-Harcama Modeli

Keynesyen yaklaşımda, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında ciddi bir ilişki bulunduğu öne sürülmektedir. Bütçe açıkları ve cari açıklar arasındaki ilişkinin yönü, bütçe açıklarından cari açıklara doğrudur. Yani, bütçe açıkları cari açıkların temel sebebi olarak kabul edilmektedir. Bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki mevcuttur (Alkswani, 2000:4). Keynesyen Gelir-Harcama Modeli'ne göre, vergilerde bir azalma ya da kamu harcamalarında bir artış nedeniyle bütçe açıklarının ortaya çıkması, efektif talebin ve milli gelirin artmasına neden olacaktır. Milli gelir düzeyinin yükselmesi ithal mallara yönelik talebin de artması anlamına gelecektir. İthalatın artması da cari işlemler hesabının açık vermesine neden olacaktır.

Keynesyen Gelir-Harcama Yaklaşımı, tasarrufları gelirin bir fonksiyonu olarak kabul etmektedir. Tasarruf düzeyi ile faiz oranları arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı öne sürülmektedir. Uluslar arası sermaye hareketliliğinin serbest olduğu ülkelerde faiz oranlarının birbirine eşit düzeye geldiği öne sürülmektedir (Seyidoğlu,

a.g.e:392).

Ülke içinde yetersiz olan iç tasarruflar sonucu dış tasarruflardan istifade edilmesi, ülkenin borçlanmasına neden olmaktadır. Dış tasarruflara başvurulmasının diğer bir olumsuz sonucu da, ülke parasının değer kazanmaya başlamasıdır. Yerli para değer kazandığı takdirde ülkenin fiyatlar açısından rekabet gücü kırılacak ve cari açık olgusu ortaya çıkacaktır.

3.2.1.2.Mundell-Fleming Modeli

1960'lı yılların başından itibaren Mundell-Fleming modeli iktisatçılar arasında kabul görmeye başlamıştır. Keynes'in 'Genel Teori'si üzerinde yaptıkları çeşitli uyarlamalarla Meltzer, Machlup ve Meade, bu modele zemin hazırlamışlardır. Fiyat ve ücret katılıkları, işsizlik, sınırlı düzeyde finansal etkileşim ve durağan bir ekonomi çerçevesinde gelişen model; ticaret bağlantılarının Keynesyen çarpan mekanizması üzerindeki etkisini, devalüasyon etkilerini, döviz kurlarının belirlenmesini açıklamıştır(Tiryaki, 2002:4).

1960'lar ile 1970'lerin başında iktisat literatüründe köşe taşı haline gelen model, makroekonomik politikaların iç ve dış dengeyi eşzamanlı olarak sağlayabileceği düşüncesini yansıtmaktaydı. Mundell-Fleming modeli klasik IS-LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmış halidir (Tiryaki, a.g.e:5).

Keynesyen gelir harcama yaklaşımında olduğu gibi, Mundell-Fleming modelinde de bütçe açıkları cari açıklara neden olmaktadır ve aralarında pozitif yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Ekonomide genel dengenin sağlanması için; mal piyasası ve para piyasasından oluşan iç denge ile dış denge sağlanmış olmalıdır.

Sermaye hareketliliğinin mümkün olduğu uluslar arası yatırımcılara açık ekonomilerde yüksek faiz oranına sahip ülkelere sermaye akışı olacaktır. Yüksek faiz oranından faydalanmak isteyen yatırımcılar yerli paraya yönelecekler ve yerli para bu sayede değer kazanacaktır. Yerli paranın değer kazanması ithalatı özendirerek ve ihracat imkanını kısıtlayarak cari açık verilmesine neden olacaktır.

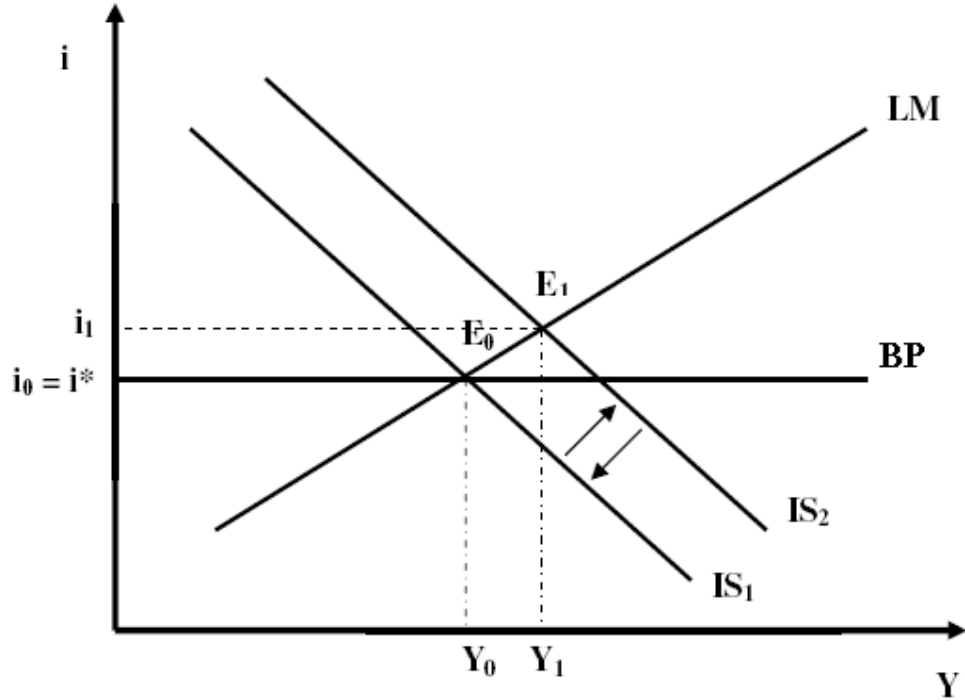
Mundell-Fleming modeli izah edilirken IS-LM dengesinden detaylıca

bahsetmek faydalı olacaktır. Reel sektör dengesini IS (Investment-Saving) eğrisi, parasal sektör dengesini ise LM (Liquidity Preference-Money Supply) eğrisi vermektedir. IS eğrisi I (yatırım) ve S (tasarruf) eğrilerinin eşitliğine dayanmaktadır ve mal piyasasında dengeyi sembolize etmektedir (www.wikipedia.org). IS eğrisi mal piyasasının dengede olduğu faiz oranı ile milli gelir düzeyine işaret etmektedir. Faiz oranlarındaki düşüşler, yatırım harcamalarını artırarak milli gelirden artış sağlayacağından IS eğrisi negatif eğimli olarak çizilmektedir (Seyidoğlu, a.g.e:499).

Sınırsız sermaye hareketliliğinin söz konusu olduğu bir durumda para piyasasının dengesi, yurt içi faiz oranları ile yurt dışı faiz oranlarının eşit olduğu varsayımı altında para arzı ile likidite tercihi arasındaki eşitliğe bağlıdır. LM eğrisi para talebiyle para arzının birbirine eşit olduğu milli gelir ve faiz oranlarının bileşimini göstermektedir. Gelirden meydana gelen bir artış, para talebinde yaratacağı artış yoluyla faizleri artıracığından LM eğrisi pozitif olarak çizilmektedir (Seyidoğlu, a.g.e:500).

Mundell-Fleming modelinin üçüncü ayağı olan Ödemeler Bilançosu ile ekonominin dış dengesi ifade edilmektedir. Ödemeler bilançosu dengesi, sermaye hareketleri ile cari işlemler dengesi hesaplarındaki dengeden oluşmaktadır. Bu iki hesaptan birinde verilen açık diğerinde verilen fazla ile evirilmektedir. Ödemeler bilançosu eğrisi (BP), cari işlemler açığı veya fazlası ile sermaye hesabı açık ya da fazlasının birbirine eşitlendiği yurt içi faiz oranı ve milli gelir bileşimlerinin geometrik yeri olarak belirlenmektedir. Milli gelirden bir artış ithalatı teşvik ederek cari işlemler açığını artıracığından ödemeler bilançosu eğrisi tam sermaye hareketliliğinin olduğu varsayımı altında yatay eksene paralel ve dünya faiz haddi düzeyinden geçen pozitif eğimli bir doğrudur. Doğrunun altında kalan alanda yerel faiz haddi dünya faiz haddinin altında kaldığından ülkeden dışarıya sermaye çıkışı gerçekleşir. Doğrunun üzerindeki alanda ise yerel faiz haddi dünya faiz haddinin üzerinde olacağından ülke içine sermaye akışı olacaktır (Gök, 2006:31).

Şekil 1: IS-LM Modeli ve Ödemeler Dengesi

Kaynak: Seyidoğlu, a.g.e:515

Şekilde IS, LM ve BP eğrilerinin kesiştiği i^* faiz haddi ve Y_0 milli gelirden düzeyleridir. Genişleyici maliye politikası uygulandığında IS eğrisi sağa doğru kaymakta ve IS_2 konumuna gelmektedir. Yeni IS-LM dengesi E_1 noktası olmaktadır. Bu durumda denge faiz oranı yükselmektedir, dünya faiz dengesinin üzerinde bir faiz dengesi oluşmaktadır. Daha önce izah ettiğimiz üzere dünya faiz haddinden yüksek bir faiz haddinde ülke içine sermaye akışı olmaktadır. Ülkeye giren yabancı para yerli paraya çevrilecek ve yerli para değer kazanacaktır. Değer kazanan yerli para bir taraftan ithalatı ucuz hale getirecek diğer taraftan da ihracat yapma olanağını kısıtlayacaktır. İthalatın artması ve ihracatın ise azalması ise cari işlemler dengesinde açık verilmesi demektir.

Ülkeye giren sıcak para faiz haddinin dünya faiz haddi düzeyine gerilemesine neden olacaktır. Bu durumda IS eğrisi tekrar eski konumuna dönecektir. Cari işlemler dengesinde açık verme pahasına da olsa ülkede hem iç denge (IS-LM dengesi) hem de dış denge (BP dengesi) sağlanmış olmaktadır.

Bu noktada, yukarıdaki analizlerde açıklanan mekanizmalardan farklı bir şey içermediği halde literatürde çok fazla vurgulandığından Feldstein zincirine de (*Feldstein chain*) değinmek gerekmektedir.

3.2.1.3.Feldstein Zinciri Hipotezi

Feldstein Zinciri Hipotezi yukarıda açıklanan esnek döviz kuru sistemi varsayımı altında Mundell-Fleming modelinden başkaca bir şey anlatmamaktadır. Buna göre bütçe açığındaki bir artış, devletin bu açığı finanse etmek için sermaye piyasalarına girmesine neden olacak ve reel faiz oranları da artacaktır. Artan faiz oranları da ülkeye yabancı sermaye çekecektir. Böylece yerli para değerlenecek ve değerli yerli para yüzünden ithalat cazip hale gelecek, ihracat ise azalacaktır ve böylelikle cari açık ortaya çıkacaktır. Sözün özü, artan bütçe açıkları cari açıkların artmasına sebep olmaktadır (Feldstein, 1986:2).

Feldstein zinciri ikiz açıklar olgusu için oldukça önemli bir açıklama olmuştur (Kuştepelı, 2001:1). İkiz açıkların açıklanmasında Feldstein zincirinin ortaya çıkması, konu ile alakalı ampirik çalışmalarda çok değişkenli yöntemlerin gelişmesine olanak tanımıştır. Bu konudaki çalışmalar artan bütçe açıklarından yüksek faiz oranlarına, yerli paranın değer kazanmasına ve cari açıklardaki artışa giden zinciri test etmişlerdir (Gök, a.g.e:67).

Geleneksel görüşün bu üç farklı yaklaşımına yer verildikten sonra Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi'ne değinilecektir.

3.2.2.Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi

Barro tarafından sistematize edilen Ricardocu Denklik Teoremi ya da diğer bir deyişle Ricardocu Eşdeğerli Hipotezi, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir ilişki olmadığını ileri sürmektedir. Bu hipoteze göre, dış ticaret dengesi faiz oranları ve yatırım değerleri bütçe açığındaki değişimlerden etkilenmemektedir. Yaklaşımında hane halkının davranışları ön planda tutulmaktadır. Barro'ya göre devlet kamu harcamalarını artırırken kamu gelirleri üzerinde herhangi bir ayarlamaya gitmezse, örneğin vergileri artırmazsa, bütçe açıkları meydana gelecektir. Bütçe açığı borçlanma ile finanse edilirse, bireyler bu borcun anapara ve faiz ödemeleri

nedeniyle gelecekte vergi yükünün artacağını tahmin edebilmektedirler.

Kamu otoritesi; bütçe açığını vergileri azaltmak yoluyla veriyorsa ve bu açığı borçlanma ile finanse ediyorsa ileriki dönemde vergileri, borçlandığı oranda artıracaktır. Klasik düşüncenin önemli varsayımlarından biri olan rasyonel bireyler, vergilerin ileriki dönemlerde artacağını öngörmektedir. Bu nedenle vergi azalışı nedeniyle harcanabilir gelirlerinde meydana gelen artışı tüketim harcaması yerine tasarruflara yönlendirmektedirler. Yani, Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi'ne göre kamunun genişleyici maliye politikaları uygulamak suretiyle vergi indirimleri yoluna gitmesi ve dolayısıyla bütçe açığı vermesi, geleneksel yaklaşımda öne sürüldüğü üzere tüketim davranışlarını değiştirmeyecektir. Bu sebeple bütçe açıkları herhangi bir makroekonomik değişken üzerinde ve cari açık üzerinde etkili değildir (Gök ve Altay, 2007:189).

3.2.3.Parasalıcı Yaklaşım

Parasalıcı Yaklaşım, Geleneksel Yaklaşım gibi bütçe açıklarının cari açıklara neden olduğunu, bu iki değişken arasında etkileşim bulunduğunu iddia etmektedir. Ancak ödemeler bilançosundaki bir dengesizliğin, para piyasasında meydana gelen dengesizliklerden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Para talebi sabitken para arzında meydana gelen bir artış, piyasadaki para miktarının ve harcamaların artmasına neden olmaktadır. Artan harcamalar karşısında yurt içi üretim olanaklarının yetersiz kalması ithalatı artıracak ve cari işlemler açığına sebep olacaktır. Merkez Bankası oluşan bu dış açığı kapatmak için rezervlerini kullanırsa, rezervlerde meydana gelen azalma parasal bir daralma anlamına gelecektir. Parasal daralma da yabancı mallara olan talebi düşürecek ve cari işlemler dengesi sağlanmış olacaktır. Parasal anlamda meydana gelen daralmalar cari işlemler hesabında zamanla fazla verilmesine neden olacaktır. Dış fazla resmi rezervlerde bir fazlalık oluşması anlamına gelecektir. Rezervlerde meydana gelen bu bolluk döviz kurlarının düşmesine neden olacaktır. Merkez Bankası piyasadaki bu bolluğu çekmek için yerli parayı piyasaya enjekte eder ve yabancı parayı çeker. Artan para miktarına bağlı olarak yerli yatırımcıların yabancı menkul kıymetlere olan talebi artacaktır, bu sayede dış fazla da eritilmiş olacaktır (Ünsal, 2007:78).

3.3. İkiz Açıklar Hipotezine Yöneltilen Eleştiriler

İkiz açıklar hipotezi iktisadi literatürde kendisine oldukça önemli bir yer bulmuş olsa da hipoteze ilişkin bazı eleştirilerin olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

İkiz açıklar hipotezi akademik camiada gücünü korusa da reel dünyada bu hipotezin geçerliliği bazı şüpheleri ortaya koymuştur. Örneğin, ABD’de ikiz açıklar hipotezine ilham olan bu ülkede, 1980’lerde bütçe açıkları ile cari işlemler açığı ortak bir seyir izlerken, 1990’lı yıllarda bütçe fazla vermiş, cari işlemler hesabı ise açık vermiştir (Alkswani, 2000:6). Aslında ikiz açıklar hipotezinin en büyük handikabı farklı ülkelerde farklı sonuçlar veriyor olmasıdır. Sözün gelimi Norveç’te büyük bir bütçe açığı cari hesap dengede olduğunda ortaya çıkmıştır.

Kamu harcamalarındaki bir artış her zaman bütçe açığına yol açmaktadır. Fakat bütçe açığının ekonominin performansı üzerindeki etkisi cari işlemler açığından ya da yatırımlardan kaynaklanıp kaynaklanmadığına göre değişmektedir. Ayrıca ekonominin performansı üzerinde ithalattaki artışın etkileri bir yana bırakılırsa, cari işlemler açığındaki artış ithalatın tüketim ya da yatırım malları cinsinden yapılıp yapılmamasına göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle bütçe açıklarından yatırım harcamalarını çıkarma ve cari işlemler açığından sermaye malları ithalatını çıkarma, iki açığı da ayrı ayrı azaltacak ve iki açık arasındaki ilişkinin yapısını değiştirecektir (Timur, 2005:58).

İkiz açıklar hipotezi iki değişkeni ihmal etmesi nedeniyle yanlış değerlendirme sonuçlarının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu iki değişken para arzı ve fiyatlar genel düzeyidir. Para arzının artması ithalat talebini artıracak ve cari işlemler hesabının açık vermesine neden olacaktır. Para arzının artmasının diğer bir sonucu da nominal gelirden meydana gelen artış nedeniyle fiyatlar genel seviyesinin artmasıdır. Görüldüğü üzere hipotezde ihmal edilen bu iki değişkenin cari açıklar üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır.

Geleneksel yaklaşımda da vurguladığımız üzere, bütçe açık ya da fazlalarının cari işlemler dengesi üzerinde etkisi bulunmaktadır. Buradan çıkaracağımız sonuç,

bu ikili arasındaki ilişkide bütçe dengesi bağımsız değişken, cari işlemler dengesi ise bağımlı değişkendir. Bütçenin dengede olması durumunda cari işlemler açığı yatırımların azaltılması ya da tasarrufların artırılması ya da her ikisinin birlikte yapılması ile bertaraf edilecektir. Ancak yatırımlar, ekonomik büyümenin en büyük göstergesi olduğundan bu yöntem doğru olmamaktadır.

Ekonominin resesyon ya da patlama dönemlerinde ikiz açıklar hipotezi geçerliliğini bariz bir şekilde yitirmektedir. Resesyon dönemlerinde milli hasıla düşmektedir ve bütçe açıkları büyümektedir çünkü ekonominin gelir kaynakları sekteye uğramaktadır. Bütçe dengesi açık verirken resesyon dönemlerinde, cari işlemler dengesinde olumlu bir seyir görüldüğünden söz etmek mümkündür. Çünkü azalan gelirler ithalat talebini kısacaktır. Patlama dönemlerinde ise, gelir düzeyi artacak bütçe fazla vermeye başlayacaktır, ancak artan gelir seviyesi ithalat düzeyinin de artışı tetikleyecektir. Böylece cari açık olgusu şiddetlenecektir. Yani bütçe açıkları ve cari açıklar arasındaki ilişki ekonominin normal konjonktürel devrevi hareketlerinin olduğu dönemlerde anlam kazanmaktadır. Resesyon ya da patlama dönemlerinde ise aralarındaki ilişki güç kaybetmekte hatta ters yönlü olarak işlemeye başlamaktadır.

Hipotez değerlendirilirken cari işlemler açığının neden kaynaklandığını belirlemek önem kazanmaktadır. Cari işlemler açığı dış tasarruflardan istifade etmek suretiyle borçlanılarak ortaya çıkıyorsa ve bu kaynak yatırım harcaması olarak ülke içinde şekilleniyorsa cari işlemler açığı ile bütçe açığı arasında ilişki kurmak doğru olmamaktadır. Para arzının artışı gibi bir nedenle cari işlemler dengesinde açık veriliyorsa, cari işlemler dengesini sağlamak için bütçe açığının önlenmesi yoluna gitmek doğru olacaktır. Sermaye mallarının ithali nedeniyle cari işlemler açığı veriliyorsa, cari işlemler açığının ekonomi için zararlı etkileri ortadan kalkmış olacaktır.

3.4. Türkiye Verileri ile Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesinin Değerlendirilmesi

Türkiye’de bütçe açıkları ve cari açıklar arasındaki rakamlar arasındaki ilişki bu kısımda ele alınacaktır. Türkiye’nin ekonomik dönüşümlerinin yaşandığı yıllar

baz alınarak bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dönem olarak; 1984 ve finansal liberalizasyonun sağlandığı 1989 yılına kadar olan süreç, 1989 ile 5 Nisan 1994 tarihine kadar olan süreç, 5 Nisan 1994'ten 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı arasında geçen süreç, 2001 yılından küresel mali krizin ülkemizde etkilerini göstermeye başladığı 2008'e kadar geçen süreç ve 2008'den günümüze kadar geçen süreç kullanılacaktır. Dönemlere ayırmak suretiyle hipoteze ilişkin verilerin değerlendirilmesi daha anlamlı olacaktır.

3.4.1.1984-1989 Yılları Arasında Türkiye'de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler

Türkiye, kurulduğu yıllardan 1980'lere kadar Keynesyen görüşlerin hakim olduğu bir ekonomi politikası izlemiştir. Ekonominin kendiliğinden dengeye geleceği düşüncesinin hakim olduğu Klasik İktisadi Düşünce Türk iktisat tarihinde kendisine uzun yıllar yer bulamamıştır. Daha önce de değinildiği üzere Keynesyen politikalar 1974 yılında yaşanan Petrol Şoku ile etkinliğini yitirmiştir. Enflasyon ve işsizliğin bir arada yaşandığı stagflasyonist bunalıma Keynesyen iktisatçıların çözüm bulamayışı, yeni bir iktisadi düşüncenin tüm dünya genelinde ekonomi politikalarına hakim olmasına zemin hazırlamıştır. Dünya genelinde ortaya çıkan bu gelişmeler Türkiye'nin 24 Ocak 1980 yılındaki kararlarla, ithal ikameci bir sanayi stratejisinden ihracata dayalı büyüme stratejisine geçmesine de zemin hazırlamıştır.

Bu yeni iktisadi düşünce, ekonomiye müdahaleciliğin azaltılması ve parasal değişkenlerin önemsenmesi tartışmalarının çerçevesinde gelişmiştir(Kepenek, 1990:188). Tanımlamadan da anlaşılacağı üzere monetarist düşünceler ekonomi politikasında kuvvet kazanmaya başlamıştır (Buluş, 2009:97).

Küreselleşme olgusunun ortaya çıktığı bu dönemler, hükümetlerin döviz kurunu sabitleyemediği, kamu harcamalarının kısıldığı, reel ücretlerin baskılandığı ve sıkı para politikasının uygulamaya başlandığı dönemlerdir. Bu politikalar özellikle IMF eliyle yürütülmüştür. Hükümetler döviz kurlarını faiz dışında herhangi bir araçla kontrol etme olanağı bulamamıştır. Bu durumda, yerli para yapay olarak değer kazanmaya başlamış, üstelik kriz dönemlerinde başarılması çok zor olan enflasyonla mücadeleyi engellemiştir.

1980 sonrası Türkiye’de, dışa açıklık derecesi artmış, bu nedenle dış ekonomik ve siyasi ilişkilerden etkilenmiştir. 1980 öncesinde ekonomik bunalımlar yoğunlaşmış 1977-1978 yıllarında alınan istikrar tedbirleri yetersiz kalmıştır. Bu nedenle hükümet 24 Ocak 1980 yılından itibaren yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konmuştur. Geçici bir hüviyete sahipmiş gibi görünen bu politikalar, giderek kalıcı bir nitelik kazanmıştır (Buluş, a.g.e:98). 80 sonrası güç kazanan ekonomi politikaları şöyle izah edilebilmektedir: Merkezden alınan kararlar yerini devlet müdahalesinden arındırılmış serbest piyasa güçlerine bırakacak, tüm kamu kesimi daraltılacak, özel girişim teşvik edilecek, fiyat denetimini ithal malların rekabeti sağlayacak, mal, hizmet ve sermaye hareketleri, döviz kuru ve faiz haddi giderek daha serbest koşullarda oluşacaktır (Kazgan, 1985:382).

1980 sonrasında, Türk ekonomisini şekillendirecek bir takım önemli gelişmeler olmuştur. Mayıs 1981’de Merkez Bankası günlük kur saptaması ile görevlendirilmiştir. 1984 yılında kamu kuruluşlarının gelirlerine karşılık gelir ortaklığı senetleri çıkarılmış ve halka satılmıştır. 1986 yılında, özelleştirme uygulamaları Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’ne verilmiştir. 1988 yılında Teletaş hisseleri halka arz edilerek özelleştirilmiştir. Ağustos 1989’da sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. 1985 yılında KDV uygulanmaya başlamıştır. Ve 1986 yılında İMKB kurulmuştur. 1987 yılında Avrupa Topluluğu’na üyelik başvurusunda bulunulmuş ve Turgut Özal bu dönemi, ‘uzun ince bir yoldayız’ şeklinde tanımlamıştır (Buluş, a.g.e:100).

Dönemin en önemli olayı şüphesiz, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Yerli sermayesi yetersiz olan Türkiye gibi ülkeler, iç tasarrufları artırmak yerine yurt dışı piyasalardan sermaye çekmeyi ve ekonomik büyümeyi finanse etmeyi tercih etmişlerdir (Yentürk, Aktaran:Buluş, a.g.e:103).Bu değişiklik sonrasında, Türkiye pek çok kez sıcak paradan kaynaklanan bir dizi krizle karşılaşacaktır.

1989 yılında Türkiye’nin sermaye hareketlerinin serbestleşmesine uygun, uluslar arası düzeyde gelişmiş bir sermaye piyasası bulunmamaktaydı. Bu nedenle bu dönem içinde alınan bu kararın erken olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik mali

sistemin gözetim ve denetiminde de büyük eksiklikler bulunmaktaydı. Öyleyse, bu karar, dış tasarrufların ekonomik büyümeyi hızlandıracağı düşüncesinin politik çekiciliği ile alınmış politik bir karardır (Yentürk, Aktaran:Buluş, a.g.e:103).

Dönemin genel anlamda ekonomik gelişmelerine göz attıktan sonra Türkiye'nin cari işlemler dengesine ilişkin verileri ve dış ticareti analiz edilecektir. Dönem olarak ödemeler bilançosuna ilişkin daha ayrıntılı verilerin bulunabildiği 1984 yılı başlangıç yılı olarak ele alınmıştır. 1980'lerden sonra yaşanan pek çok ekonomik değişikliğin de bu tarih itibarıyla yapıldığı ve etkisini göstermeye başladığını ifade etmek de mümkün olmaktadır. 1984-1989 yılları arasında ödemeler bilançosundan elde edilen veriler tablodaki gibidir:

Tablo 2: 1984-1989 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Cari İşlemler dengesi (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat/İthalat %	Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	Ortalama Döviz Kuru	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH
1984	-1.439	10.044	7.134	66,3	548	0.00037	-2,4
1985	-1.013	10.935	7.959	70,2	1.094	0.00052	-1,5
1986	-1.465	10.475	7.457	67,1	950	0.00068	-1,9
1987	-806	13.395	10.190	72,0	1.476	0.00086	-0,9
1988	1.596	13.475	11.662	81,4	2.355	0.00143	1,7
1989	938	15.815	11.625	73,6	2.557	0.00213	0,8

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

Dış dengeyi ifade eden en önemli gösterge, cari işlemler dengesidir. 1984 yılında cari işlemler dengesine baktığımız zaman, cari açık 1,4 milyar dolar düzeyinde iken, 1985 yılında cari dengede bir düzelme söz konusudur yaklaşık 1 milyar düzeyinde bir cari açık göze çarpmaktadır. 1986 yılında bir önceki yıla göre cari açığa yaklaşık %50 dolaylarında bir artış mevcuttur ve 1,46 milyar dolar bir cari açık vardır. 1987 yılında cari işlemler dengesinde yüksek oranda bir iyileşme görülmektedir, cari açık 806 milyon dolardır. 1988 yılında cari dengede yine bir düzelme fark edilmektedir. 1988 yılında cari fazla 1,6 milyar dolar seviyesinde

seyretmektedir. 1989 yılında, finansal liberalleşmenin ve dışa açıklığın ilan edildiği bu önemli yılda, cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Bu dönemin son yılında, cari işlemler hesabı fazlası yaklaşık 1 milyar dolardır.

1984 yılından 1989 yılına kadar cari işlemler dengesinin en önemli kalemi olan dış ticarete, yani ithalat ve ihracatta ciddi artışlar göze çarpmaktadır. 1984 yılında Türkiye'nin ithalatı 10 milyar dolaylarında iken 1986 yılı dışında her yıl düzenli bir artış eğilimi ile 15,8 milyar dolar düzeylerine ulaşmıştır. İhracat gerçekleştirmelerinde de benzer artışları görmek mümkündür. 1986 ve 1989 yılları dışında her yıl düzenli olarak artan ihracat, 1984 yılında 7,1 milyar dolar iken 1989 yılında 11,6 milyar dolar seviyesine ilerlemiştir.

Bir diğer önemli kalem gösterge olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1984 yılında %66 düzeyinde, 1985 yılında %70, 1986 yılında %67, 1987 yılında %72, 1988 yılında %81, 1989 yılında ise %73 düzeyindedir. Yani ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. 24 Ocak kararları ile ithal ikameci bir ekonomik stratejiden ihracata dayalı bir büyüme stratejisine geçilmeye çalışıldığını daha önce ifade etmiştik. Bu dönem içinde bu ekonomik değişimin kısmen de olsa başarılı olduğu söylenebilmektedir.

Cari işlemler dengesi içinde diğer önemli gösterge hizmet dengesidir. Hizmet dengesi içinde en anlamlı gösterge olan turizm gelirleri de dikkate alınmalıdır. 1984 yılında 584 milyon dolar, 1985 yılında 1 milyar dolar, 1986 yılında 950 milyon dolar, 1987 yılında 1,4 milyar dolar, 1988 yılında 2,3 milyar dolar, 1989 yılında 2,5 milyar dolar turizm geliri bulunmaktadır.

Cari işlemler dengesinin GSMH'ya oranı ileriki bölümde detaylıca incelenecektir. Cari işlemler dengesine ilişkin veriler incelendikten sonra, bütçe dengesine dair verilere ilişkin tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: 1984-1989 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Gider	Gelir	Vergi Geliri	Faiz Dışı Fazla	GSMH	Bütçe Dengesi	Bütçe Dengesi/ GSMH
1984	4.278.275	3.769.962	2.372.000	-67.000	22.167.700	-508.293	-2,3
1985	6.493.304	5.980.147	3.829.000	162.000	35.350.300	-513.157	-1,5
1986	8.311.421	7.153.602	5.792.000	173.000	51.184.800	-1.157.818	-2,3
1987	12.790.981	10.444.630	9.051.000	-80.000	75.019.400	-2.346.351	-3,1
1988	21.446.013	17.587.328	14.232.000	1.119.000	129.175.100	-3.858.685	-3,0
1989	38.871.230	31.368.631	25.550.000	757.000	230.369.900	-7.502.599	-3,3

Kaynak: www.bumko.gov.tr, www.tcmb.gov.tr, www.dpt.gov.tr

1984-1989 yılları arasında Türkiye'nin bütçe gelir ve gider kalemlerine bakıldığında; 1984 yılında 4,2 milyon TL gelir ve 3,7 milyon TL gider, 1985 yılında 6,4 milyon TL gider ve 5,9 milyon TL gelir, 1986'da 8,3 milyon TL gider ve 7,1 milyon TL gelir, 1987 yılında 12,8 milyon TL gider ve 10,4 milyon TL gelir, 1988 yılında 21,4 milyon TL gider ve 17,5 milyon TL gelir, 1989 yılında 38,8 milyon TL gider ve 31,3 milyon TL gelir bulunmaktadır. Değerlerden de anlaşılacağı üzere hem gelirler hem de giderler büyük oranda artmıştır.

Gelirlerden giderlerin düşülmesi ile elde edilen bütçe dengesi değerleri 1984 ve 1985 yıllarında sabit bir düzey seyretmektedir. 1986 yılında ise bütçe açığı %100 artmış ve 1,1 milyon TL olmuştur. 1987 yılında yine %100 bir artışla bütçe açığı 2,3 milyon TL düzeyine ilerlemiştir. 1988 yılında bütçe açığı 3,8 milyon TL olmuş ve 1989 yılında da 7,5 milyon TL düzeyinde olmuştur. Bütçe açığı 1984 yılından 1989 yılına kadar önemli ölçüde artmıştır. Bu anlamda bu dönem içinde mali disiplinden söz etmek mümkün değildir.

Vergi gelirleri kamu gelirlerinin en önemli kalemini oluşturmaktadır. 1984 yılında vergi geliri 2,3 milyon TL, 1985 yılında 3,8 milyon TL, 1986 yılında 5,8 milyon TL, 1987 yılında 9 milyon TL, 1988 yılında 14,2 milyon TL 1989 yılında 25,5 milyon TL düzeyinde olmuştur. 1985 yılında KDV'nin uygulanmaya başlamasıyla vergi gelirlerinde ciddi artışlar olduğunu görmek mümkündür.

Faiz dışı fazla; bütçenin toplam gelirleriyle, bütçeden yapılan faiz ödemeleri yok sayıldığında geriye kalan harcamalar arasındaki farktır. Kısaca toplam harcamalardan faiz harcamaları çıkarıldığı zaman, gelirin gideri karşılayıp karşılayamadığını gösterir. Daha basit bir anlatımla faiz dışı fazla; Türkiye'nin hiç faiz gideri olmasaydı, bütçenin gelir-gider durumunun ne olacağını açıklayan bir kavramdır (www.alomaliye.com). 1984-1989 yılları arasında faiz dışı fazla değerlerine baktığımız zaman; 1984'te 67 bin TL açık verildiği görülmektedir. 1985 yılında 162 bin TL fazla, 1986 yılında 173 bin TL fazla verilen bir faiz dışı fazla dikkat çekmektedir. 1987 yılında 80 bin TL açık verilmiş, 1988 yılında 1,1 milyon TL fazla verilmiştir. 1989 yılında ise 757 bin TL fazla verilmiştir. Değerlerde de görüldüğü üzere gider olarak görünen faiz ödemeleri düşüldüğünde dahi bütçe 1984 ve 1987 yıllarında açık vermiştir.

1984-1989 yılları arasında bütçe dengesi ve cari dengeye ilişkin verilere bakıldıktan sonra 1990 yılından 5 Nisan 1994 kararlarına kadar geçen süreç analiz edilecektir.

3.4.2.1990-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler

1989 yılında yaşanan finansal liberalleşmeden 1994 yılında 5 Nisan kararların alınmasına sebep olan krize kadar geçen süreci kanaatimizce ayrı bir başlık altında incelenmesi daha anlamlı olacaktır.

1989 yılından itibaren dolar/TL paritesinin bozulmaya başlamış olduğu görülmektedir. 5 Nisan kararlarının 1989 yılındaki veriler göz önüne alınarak 1992 veya 1993 yıllarında alınması gerektiği ekonomi çevrelerince paylaşılan bir kanaattir (Buluş, a.g.e:104). Yani 1994 yılında finans sektöründe baş gösteren ve reel sektöre yayılan kriz karşısında önlem alınmakta gecikilmiş olduğu iddia edilmektedir.

Yaşanan krizin temelinde üretim-tüketim dengesinin bozulmuş olması yatmaktadır. Kamu açıkları hızlı bir şekilde arttığından dolayı yüksek iç faiz oranları nedeniyle döviz kuru baskıda tutulmaya çalışılmıştır. Döviz kurunun baskılanması ithalatı özendirilmiş ve ihracatı gerilemiştir. Bu durumda 24 Ocak 1980 yılında alınan

kararlara ithal ikameci stratejiden ihracata dayalı büyüme modelinin hedeflenmesine tezat bir durum göze çarpmaktadır.

Standart and Poor's ve Moody's gibi uluslar arası derecelendirme kurumlarının olumsuz değerlendirmelerinin de finansal krizin önemli bir nedeni olduğu kriz sebepleri arasında öne çıkmaktadır (Buluş, a.g.e:104).

5 Nisan 1994 kararlarına göz atmak gerekmektedir (Buluş, a.g.e:105):

- TL %39 oranında devalüe edilmiştir.
- TL'nı cazip hale getirmek için hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5 oranındaki vergi kaldırılmış ve banka munzam karşılıkları sıfırlanmıştır.
- Bir defalık geçici vergiler konulmuştur (ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi ve ek taşıt vergisi).
- IMF ile 713 milyon dolarlık stand-by anlaşması imzalanmıştır.
- Yüksek oranlı KİT zamları uygulanmıştır.
- Hazine borçlanmasını çekici hale getirmek için başlangıçta enflasyonun çok üstünde bir faiz oranında kağıt satılması ve zaman içinde bu faizin düşürülmesi amaçlanmıştır.

Bu kararlara baktığımız zaman kararlarda hedeflenen temel amaçların, bütçe açığını azaltmak, para arzını yavaşlatmak ve döviz kurunun ateşini düşürmek olduğu söylenebilmektedir.

1990-1994 yılları arasındaki genel ekonomik görüntüye kısaca bakıldıktan sonra cari işlemler dengesi ve bütçe dengesi analiz edilecektir. Cari işlemler dengesine ilişkin verilen tablodaki gibidir:

Tablo 4: 1990-1994 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Cari Denge (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat/ İthalat %	Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	Ortalama Döviz Kuru	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH
1990	-2.625	22.407	12.959	57,8	3.225	0.00261	-1,7
1991	250	20.883	13.594	65,1	2.654	0.00418	0,1
1992	-974	22.791	14.715	64,5	3.639	0.00689	-0,6
1993	-6.433	29.428	15.345	52,1	3.959	0.01106	-3,5
1994	-2.631	22.270	18.106	81,3	4.321	0.02985	-2,0

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

1990 yılında 1989'da 938 milyon dolar fazla veren cari işlemler dengesi, 2,6 milyar dolar açık vermiştir. Bu durum cari işlemler dengesinde ciddi boyutlarda bir bozulmaya işaret etmektedir. 1991 yılında 250 milyon dolar cari fazla görülmektedir. 1992 yılında 974 milyon dolar yine açık verildiği dikkat çekmektedir. 1993 yılında 6,4 milyar dolar cari açık verilmiştir. Bu denli yüksek bir cari açık o döneme kadar Türk ekonomisinin karşılaştığı en yüksek cari açık düzeyidir. 1994 yılında alınan önlemlerin de etkisi ile cari açık düzeyi bir miktar gerilemiş ve 2,6 milyar dolar olmuştur.

İthalat değerlerine baktığımız zaman 1989 yılında 15,8 milyar dolar olan ithalat 1990 yılında 22,4 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. 1991 yılında bir miktar azalan ithalat 20,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında ithalatımız yine 22 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. 1993 yılında ithalat en yüksek seviyeye gelmiştir. 93 yılı ithalatımız 29,4 milyar dolar seviyesindedir. 1994 yılında nispi bir azalma görülmüş ve ithalat yeniden 22 milyar dolar bandına gerilemiştir.

İhracat değerleri incelendiğinde 1989 yılında 11,6 milyar dolar olan ihracatımız 1990 yılında 12,9 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1991 yılında ihracat 13,6 milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 1992 yılında 14,7 milyar dolar, 1993 yılında 15,3 milyar dolar, 1994 yılında 18,1 milyar dolar ihracat yapıldığı görülmektedir. Aslında her yıl kademeli olarak ihracat değerinin arttığı fark

edilmektedir. Ancak dış ticaret dengesi bozulmuştur. Çünkü ithalat değerleri daha yüksek oranda artmıştır.

İhracatın ithalatı karşılama oranı dış ticaret dengesine dair önemli bir göstergesidir. 1989 yılında ihracat/ithalat değeri %73,6 iken 1990 yılında ise %57,8 seviyesindedir. 1991 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %65,1, 1992 yılında 64,5, 1993 yılında %52,1 ve 1994 yılında artarak %81,3 düzeyine ilerlemiştir. 1994 kararlarının aynı yıla önemli bir etkisinin olduğu yine ortaya çıkmaktadır.

Cari işlemler dengesinin diğer önemli kalemi içinde yer alan hizmet gelirlerini dikkate aldığımızda turizm gelirleri önemli bir kalemdir. 1990 yılında turizm geliri 3,2 milyar dolar, 1991 yılında 2,6 milyar dolar, 1992 yılında 3,6 milyar dolar, 1993 yılında 3,9 milyar dolar, 1994 yılında 4,3 milyar dolar seviyesine gelmiştir.

1990 yılından 1994'e kadar geçen süreçte döviz kurunda önemli hareketler göze çarpmaktadır. 1994 yılında yapılan devalüasyon döviz kurunun önemli ölçüde yükselmesinin açıklamasıdır. 1990-1994 yılları arasında bütçe dengesi arasındaki ilişkiler tablodaki şekildedir:

Tablo 5: 1990-1994 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Gider	Gelir	Vergi Geliri	Faiz Dışı Fazla	GSMH	Bütçe Dengesi	Bütçe Dengesi/ GSMH
1990	68.354.409	56.562.566	45.399.000	2.184.000	397.177.500	-11.781.842	-3,0
1991	132.400.882	99.084.246	78.643.000	-9.243.000	634.392.841	-33.316.635	-5,3
1992	225.398.207	178.070.168	141.602.000	-7.030.000	1.103.604.909	-47.328.040	-4,3
1993	490.437.973	357.333.013	264.273.000	-16.635.000	1.997.323.000	-133.104.960	-6,7
1994	902.454.000	751.615.000	587.760.000	147.445.000	3.887.903.000	-150.839.000	-3,9

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

1990 yılında bütçe gelir ve giderlerine bakacak olursak; 1990 yılında 68 milyon TL gider-56 milyon TL gelir, 1991 yılında 132 milyon TL gider-99 milyon TL gelir, 1992 yılında 225 milyon TL gider-178 milyon TL gelir, 1993 yılında 490 milyon TL gider-357 milyon TL gelir, 1994 yılında 902 milyon TL gider-751 milyon

TL gelir değerleri mevcuttur. Bu dönem içerisinde en fazla değişiklik gösteren yıl 1994 yılıdır. Bütçe giderleri yüksek faiz ödemelerinin de etkisiyle artmıştır, bütçe geliri de bu yıl içerisinde 5 Nisan kararları ile ortaya konulan geçici vergilerle artmıştır.

Gelirlerin en önemli kısmı vergilerdir. 1990 yılında vergi geliri 45 milyon TL, 1991 yılında 78 milyon TL, 1992 yılında 141 milyon TL, 1993 yılında 264 milyon TL ve 1994 yılında 587 milyon TL vergi geliri elde edilmiştir.

Bütçe giderlerinden faiz ödemelerinin dşölmesiyle bütçe gelirinin giderini karşılama derecesini gösteren faiz dışı fazla değerlerine göz attığımızda, 1990 yılında 2,1 milyon TL fazla verildiği görülmektedir. 1991’de faiz dışı fazla hesabında 9,2 milyon TL açık verilmiştir. 1992 yılında faiz dışı fazla hesabı yine açık vermiş ve 7 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. 1993 yılında 16,6 milyon TL faiz dışı açık söz konusudur. 1994 yılında ise faiz dışı fazla değerinde önemli bir yükselme ve artış dikkat çekmektedir. İlk kez bu denli yüksek faiz dışı fazla verilmiştir. 147,7 milyon TL faiz dışı fazla mevcuttur. Bütçe açığı artarken faiz dışı fazla verilmesi faiz ödemelerinin bu dönem içerisinde yüksek bir pay aldığına işarettir.

Bütçe dengesi değerlerine baktığımız zaman, 1990 yılında 11,7 milyon TL bütçe açığı, 1991 yılında 33,3 milyon TL bütçe açığı görülmektedir. 1990 yılından 1991 yılına gelindiğinde bütçe açığında 3 katı kadar bir artış mevcuttur. 1992 yılında 47,3 milyon TL bütçe açığı, 1993 yılında 133,1 milyon TL bütçe açığı, 1994 yılında 150,8 milyon TL bütçe açığı verilmiştir. 1992-1993 yılları arasında bütçe dengesinde yine önemli bir bozulma olduğu görülmektedir.

3.4.3.1995-2001 Yılları Arasında Türkiye’de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişiler

5 Nisan 1994 kararları ile yeni bir ekonomik sürece giren Türkiye, devalüasyon nedeniyle dış ticaret dengesinde ciddi anlamda bir düzelme olduğu ve ek vergilerin konulması sayesinde bütçe dengesinde de iyileşme görüldüğü hususu tekrar vurgulanması gereken önemli bir noktadır.

1995 yılı ile 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı arasında geçen sürecin

yeni bir dönem olarak ele alınması daha anlamlı olacaktır. Çünkü 1995 ve 2001 yılları arasında Türk ekonomisinde çok önemli dönüşümler ve hadiseler yaşanmıştır.

1995 yılında mali piyasaların nispeten istikrara kavuştuğu, reel kesimin canlandığı söylenebilmektedir. Bu anlamda 5 Nisan kararlarının başarısından söz etmek mümkündür.

Dönem içerisindeki en önemli hadiselerden biri Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Katma Protokolü'nün 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesidir (Buluş, a.g.e:106). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmaması fakat Gümrük Birliği'ne dahil olması pek çok kişi tarafından eleştirilmiştir. Avrupa'nın istediği gibi kullandığı bir pazar haline gelmesinin birliğe üyeliğini engellediği görüşü bu eleştirilerin temelindedir. Gümrük Birliği'nden sonra Türkiye'de ithalatın ihracattan daha hızlı arttığı ve cari dengede bozulmalar olduğu bir gerçektir. Düşük kur ve yüksek faiz politikası yüzünden ithalat artmış ve değerli TL yüzünden ihracat da azalmıştır. Fakat üretici sektörlerin Avrupa rekabetine karşı koyabilmek için yönetsel ve teknolojik yenilenmeyi öğrendiği de ileri sürülmektedir. 1996 yılı ANAYOL ve REFAHYOL koalisyon hükümetlerinin iktidarı altında sorunlara ciddi bir çözüm getirildiğinin söylenemeyeceği bir belirsizlik içerisinde, var olan ekonomik sorunların sürdüğü bir süreci ifade etmektedir (Buluş, a.g.e:107).

28 Şubat 1997 yılında Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin koalisyon hükümetine askeri bir müdahale ile son verilmiş ve Mesut Yılmaz liderliğindeki azınlık koalisyon hükümeti iktidara gelmiştir. 1997 yılında en önemli yapısal sorunlar; kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülememesi, iç-dış borç stokunun yükselmesi ve yüksek enflasyondur (Buluş, a.g.e:107).

1997 yılında dış ekonomik gelişmeler de önem arz etmektedir. Güney Kore, Tayland, Endonezya ve Malezya'da başlayan kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yatırım riskliliğini artırıyor ve yabancı yatırımcıyı tedirgin ediyordu.

1998 yılı, Asya Krizi ve Rus Krizi etkileri altında kamu açıklarının arttığı bir yıl oldu. 1998 Haziran ayında IMF ile Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır.

1998 yılında imzalanan Yakın İzleme Anlaşması 1999 yılında mali destekli 3

yıllık bir stand-by ile sonuçlanmıştır. Bu program enflasyonla mücadele ve mali uyum başlığını taşımaktaydı. Programda ana hatlarıyla öngörülenler; sıkı bir maliye politikası, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası, enflasyonu düşürmeye odaklı kur ve para politikasıdır (Buluş, a.g.e:111).

Hedeflenen bu amaçlar doğrultusunda 1 Ocak 2000 yılları ile 2001 Temmuz ayına kadar geçen süreçte nominal çıpa olarak döviz kuru belirlenmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen 2000 yılının Kasım ayında bir likidite krizi yaşanmıştır.

2000 yılında yaşanan kriz sonrasında ekonomik belirsizlikler ve devalüasyon beklentileri artmıştır. Aynı zamanda 19 Şubat 2001 tarihinde dönemin başbakanı Bülent Ecevit ile cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan Anayasa'nın firlatılması meselesi piyasalara yönelik spekülasyonları artırmıştır (Buluş, a.g.e:115).

IMF ile yapılan görüşmeler ve yapılan yeni bir stand-by anlaşması ile 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adını taşıyan kapsamlı bir yeniden yapılanma programı uygulamaya geçirilmiştir.

Dönem içerisindeki iktisadi hadiseler göz atıldıktan sonra 1995-2001 yılları arasında Türkiye'nin cari işlemler hesabına ilişkin verileri tablodaki gibidir:

Tablo 6: 1995-2001 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Cari Denge (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat/İthalat %	Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	Ortalama Döviz Kuru	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH
1995	-2.339	34.788	21.636	62,1	4.957	0.04595	-1,3
1996	-2.437	42.331	32.067	75,7	5.650	0.08180	-1,3
1997	-2.638	47.158	32.110	68,1	7.002	0.15280	-1,3
1998	1.984	44.779	30.741	68,6	7.177	0.26223	0,7
1999	-1.344	38.802	29.031	74,8	5.203	0.42215	-0,5
2000	-9.819	52.882	30.825	58,3	7.636	0.62671	-3,7
2001	3.390	38.092	34.729	91,1	8.090	1.23132	1,7

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

1995 yılında cari açığımız 2,3 milyar dolar şeklindedir. 1996 yılında cari açık bir miktar artmış ve 2,4 milyar dolar olmuştur. 1997 yılında da cari açıkta yine bir miktar artış gerçekleşmiş ve 2,6 milyar dolar cari açık verilmiştir. 1998 yılı içerisinde cari dengede 1,9 milyar dolar fazla verilmiştir. 1999 yılında yeniden cari açık verilmiştir. Cari açığın bu sene içerisindeki boyutu 1,3 milyar dolardır. 2000 yılı Türkiye ekonomisinde yüksek oranda bir cari açık verildiği göze çarpmaktadır. 2000 yılı cari açık miktarı 9,8 milyar dolardır. 2000 yılında cari açığın bu düzeye ilerlemesi ithalat artışına dayanmaktadır. 2001’de 3,3 milyar dolar cari fazla verildiği görülmektedir.

İthalat-ihracat rakamları analiz edildiğinde 1995 yılında ithalatın 34,7 milyar dolar, ihracatın ise 21,6 milyar dolar olduğu görülmektedir. 1996 yılında ithalatımız önemli ölçüde artmış ve 42,3 milyar dolar düzeyine ilerlemiştir. Aynı yılda ihracat daha yüksek bir artış göstermiş ve 32 milyar dolar olmuştur. 1997’de 47,1 milyar dolar ithalat ve 32,1 milyar dolar ihracat mevcuttur. Bu durumda Gümrük Birliği’ni takip eden yıllarda ithalatın daha hızlı arttığı görülmektedir. 1998 yılında ithalatımız 44,7 milyar dolara, ihracatımız 30,7 milyar dolara gerilemiştir. 1999’da 38,8 milyar dolar ithalat ve 29 milyar dolar ihracat gerçekleştiren Türkiye’de ithalat düzeyinde ciddi bir azalış görülmektedir. 2000 yılında 52,8 milyar dolar ithalat ve 30,8 milyar dolar ihracat gerçekleşmiştir. İthalatta görülen bu hızlı artış cari işlemler dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. 2001’de ithalat 38 milyar dolar, ihracat ise 34,7 milyar dolardır. Bu dönem içerisinde görülmektedir ki ithalatta hızlı artış ve azalışlar mevcuttur.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 1995 yılında %62,1 iken 2000 yılında %58,3’e gerilemiştir. 2001 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı %91,3 seviyesine yükselmiştir.

Turizm gelirleri 1999 yılı dışında kademeli olarak artmış, 1995 yılında 4,9 milyar dolar bir turizm söz konusu iken 2001 yılında turizm gelirimiz 8 milyar dolar düzeyine yükselmiştir.

1995-2001 yılları arasında cari işlemler hesabı ile ilgili başlıca göstergelere göz atıldıktan sonra bütçe dengesi analiz edilecektir:

Tablo 7: 1995-2001 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Gider	Gelir	Vergi Geliri	Faiz Dışı Fazla	GSMH	Bütçe Dengesi/ GSMH	Bütçe Dengesi
1995	1.724.194.000	1.409.250.000	1.084.350.000	261.172.000	7.854.887.000	-4,0	-314.944.000
1996	3.961.308.000	2.727.958.000	2.244.094.000	264.051.000	14.978.067.000	-8,2	-1.233.350.000
1997	8.050.252.000	5.815.099.000	4.745.484.000	42.764.000	29.393.062.000	-7,6	-2.235.153.000
1998	15.614.441.000	11.811.065.000	9.228.596.000	2.373.219.000	70.203.147.160	-5,4	-3.803.376.000
1999	28.084.685.000	18.933.065.000	14.802.280.000	1.569.220.000	104.595.915.540	-8,7	-9.151.620.000
2000	46.705.028.000	33.440.143.000	26.503.698.000	7.174.977.000	166.658.021.460	-8,0	-13.264.885.000
2001	80.579.065.000	51.542.970.000	39.735.928.000	12.026.131.000	240.224.083.050	-12,1	-29.036.095.000

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

1995 yılında bütçe gelir ve giderlerine baktığımız zaman 1,7 milyar TL gidere karşılık, 1,4 milyar TL gelir bulunmaktadır. Bütçe 314 milyon TL açık vermiştir. 1996 yılına geldiğimizde giderlerin 3,9 milyar TL düzeyine yükseldiği, gelirlerin ise 2,7 milyar TL olduğu görülmektedir. Bütçe açığı 1996 yılında 1,2 milyar TL düzeyindedir. Bütçe dengesi açısından ciddi bir bozulma görülmektedir.

1997 yılında bütçe giderleri 8 milyar TL, bütçe gelirleri ise 5,8 milyar TL seviyesindedir. Bütçe ise 2,2 milyar TL açık vermiştir. 1998 yılında 15,6 milyar TL gider, 11,8 milyar TL gelir mevcuttur. Bütçe açığı ise 3,8 milyar TL düzeyine yükselmiştir. 1999'da bütçe gideri 28 milyar TL, bütçe geliri ise 18,9 milyar TL'dir. Bu durumda 1999 yılında bütçe gelir ve gideri arasındaki makasın gelirler aleyhine bozulduğu görülmektedir. 1999'da bütçe 9,1 milyar TL açık vermiştir.

2000 yılında 46,7 milyar TL gider, 33,4 milyar TL gelir bulunmaktadır. Gider ve gelir arasındaki makasın giderek açılmakta olduğu görülmektedir. Bütçe açığı 13,2 milyar TL'dir. 2001 yılına geldiğimizde giderlerin çok önemli ölçüde artarak 80,5 milyar TL seviyesine, bütçe gelirlerinin ise 51,5 milyar TL düzeyine ulaştığı görülmektedir. 1999 yılından itibaren belirgin şekilde açılan gelir-gider makası 2001 yılında zirveye ulaşmıştır. Bütçe açığı 29 milyar TL'dir.

Bütçe gelirleri içerisinde en önemli paya sahip olan vergi gelirlerinin bu dönem içerisindeki gelişimi şu şekilde olmuştur: 1995 yılında 1 milyar TL, 1996

yılında 2,2 milyar TL, 1997 yılında 4,7 milyar TL, 1998 yılında 9,2 milyar TL, 1999 yılında 14,8 milyar TL, 2000'de 26,5 milyar TL ve 2001 39,7 milyar TL'dir.

İncelenmesi gereken bir başka parametre de bütçe giderlerin faiz ödemelerinin çıkarılması ile gelir gider dengesini veren faiz dışı fazladır. 1995 yılında 261,1 milyon TL faiz dışı fazla verilmiştir. 1996 yılına geldiğimizde 264 milyar TL faiz dışı fazla mevcuttur. 1997 yılına geldiğimizde faiz dışı fazla değerimiz azalmış ve 42,7 milyon TL'ye gerilemiştir. 1998 yılında 2,3 milyar TL faiz dışı fazla, 1999'da 1,5 milyar TL fazla, 2000 yılında 7,1 milyar TL fazla verilmiştir. Bütçe açığı artarken faiz dışı fazlanın da artıyor olması bütçe giderleri içerisinde faiz ödemelerinin güç kazandığının önemli bir göstergesidir. 2001 yılında faiz dışı fazla oldukça yükselmiş ve 12 milyar TL fazla verilmiştir.

3.4.4.2002-2008 Yılları Arasında Türkiye'de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler

2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın benimsenmesinden sonra yaşanan ekonomik gelişmeler ve Küresel Mali Kriz'in etkilerini göstermeye başladığı 2008 yılına kadar olan süreç ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

GEGP'nin daha önce IMF ile imzalanan anlaşmalara göre, amaç ve araç tutarlılığı bakımından daha tutarlı bir program olduğu kabul edilmektedir (Buluş, a.g.e:119). 2002 sonrasında yaşanan ekonomik gelişmeler de bu düşünceyi desteklemektedir.

2002 sonrası dönemde meydana gelen ekonomik değişiklikler ve sonuçları Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü kuruluş yılı olan 2023 senesinde ulaşmayı arzu ettiği ekonomik ve sosyal gelişme hedefine ulaşp ulaşmamasını doğrudan etkileyecek kadar köklü ve derindir (Buluş, a.g.e:121).

Ekonomide küreselliğin etkileri arttıkça, neredeyse bütün sektörlerde dışa açılma görülmüş ve dış ticarete rekabet olgusu önem kazanmıştır. Verimlilik artışı ve ihracatçı sektörler belirmeye başlamıştır. Sıcak para girişi döviz bolluğuna ve değerli TL'ye neden olmuştur. Değerli TL ihracatçıların şikayetçi olduğu bir husustur, ihracatı baltalamakta ve ithalatı özendirilmektedir. 2002 sonrası enflasyonda

başarılı olunan, 2008'e kadar ciddi büyüme sağlanan bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Fakat bu dönem içerisinde işsizlikle mücadelede başarısız olduğu da göze çarpmaktadır (Buluş, a.g.e:121).25 Nisan 2001'de Merkez Bankası'nın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Merkez Bankası'nın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka, fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler. 2002-2005 yılları arasında fiyat istikrarını sağlamak amacıyla örtük enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlanmıştır (Buluş, a.g.e:124). Bu enflasyon hedeflemesi ile daha önce nominal çıpa olarak kullanılan döviz kuru yerini enflasyona bırakmıştır.

Örtük enflasyon hedeflemesinin tercih edilmesinin nedeni, açık hedeflemeye kamuoyunun bu durumu inandırıcı bulmayacak olmasından duyulan endişedir. Uygun şartların gerçekleşmesinden sonra 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir. Para politikasının fiyat istikrarını sağlamaya ve sürdürmeye yönelik olarak kurumsallaştığı enflasyon hedeflemesi rejiminde belirlenen ve ilan edilen enflasyon hedefine belirli bir süre sonunda ulaşacağını taahhüt eden Merkez Bankası, bu amaç doğrultusunda para politikasını bağımsız olarak kullanmaktadır (Buluş, a.g.e:126). Dönemin belli başlı ekonomik gelişmelerine göz atıldıktan sonra cari işlemler dengesine ilişkin veriler tablodaki gibidir:

Tablo 8: 2002-2008 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Cari Denge (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat/ İthalat %	Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	Ortalama Döviz Kuru	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH
2002	-626	47.109	40.719	86,4	8.479	1.51310	-0,2
2003	-7.515	65.883	52.394	79,5	13.203	1.50027	-2,4
2004	-14.431	91.271	68.535	75,1	15.888	1.42920	-3,6
2005	-22.309	111.445	78.365	70,3	18.152	1.34726	-4,6
2006	-32.249	134.669	93.613	69,5	16.853	1.43801	-6,1
2007	-38.434	162.213	115.361	71,1	18.487	1.30779	-5,9
2008	-41.959	193.821	140.800	72,6	21.951	1.29915	-5,7

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

2002 yılında cari işlemler dengesi 626 milyon dolar açık vermiştir. 2003

yılında cari dengede bir bozulma göze çarpmaktadır. Cari işlemler hesabı 7,5 milyar dolar açık vermiştir. 2004 yılında cari işlemler hesabı 14,4 milyar dolar açık vermiştir ve cari açığındaki hızlı artışın devam ettiği görülmektedir. 2005'te Türk ekonomisinde cari açık 22,3 milyar dolardır. 2006 yılında cari açık yine artmış ve 32,2 milyar dolar açık olduğu görülmektedir. 2007 yılında cari işlemler hesabındaki açık 38,4 milyar dolardır. 2008 yılında cari açığın artış oranı bir miktar azalma göstermiştir ve 41,9 milyar dolar açık verilmiştir. Bu yıllar içerisinde cari açığın artmasının en önemli nedeni ithalatın ihracata oranla daha hızlı şekilde artmasıdır. İthalat faturasına en önemli etkinin bu dönem içerisinde enerji fiyatları olduğu vurgulanmalıdır (Buluş, a.g.e:133). İthalatın ihracata göre daha hızlı şekilde artmasının en önemli sebebi ise döviz kurundaki değişimlerdir. Bu yıllar içerisinde değerli TL politikası ihracatı sekteye uğratmış ithal malları da görece olarak ucuz hale getirmiştir.

2002 yılında ithalat 47,1 milyar dolar iken ihracat 40,7 milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2003 yılında Türk ekonomisinde 65,8 milyar dolar ithalat, 52,3 milyar dolar ihracat mevcuttur. 2004'te ithalat 91,2 milyar dolar, ihracat 68,5 milyar dolardır. 2005 yılına geldiğimizde ithalatın 111,4 milyar dolar, ihracatın 78,3 milyar dolar olduğu görülmektedir. 2006'da 134,6 milyar dolar ithalat, 93,6 milyar dolar ihracat gerçekleşmiştir. 2007 yılında ithalat 162,2 milyar dolar iken ihracat 115,3 milyar dolardır. 2008 yılında ise ithalat 193,8 milyar dolar, ihracat ise 140,8 milyar dolardır.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 2002'de %86, 2003 yılında %79, 2004'te %75, 2005'te %70, 2006 yılında %69, 2007'de %71, 2008 yılında %72 düzeyindedir. 2002 yılı dışında ihracatın ithalatı karşılama oranı yatay bir seyir izlemiştir.

Cari işlemler hesabının önemli kalemlerinden olan turizm gelirleri de bu dönem içerisinde 2006 yılındaki azalış dışında kademeli olarak artmıştır. 2002 yılında 8,4 milyar dolar, 2003 yılında 13,2 milyar dolar, 2004'te 15,8 milyar dolar, 2005 yılında 18,1 milyar dolar, 2006'da 16,8 milyar dolar, 2007 yılında 18,4 milyar dolar, 2008'de 21,9 milyar dolar turizm geliri mevcuttur.

2002-2008 yılları arasında dış alem hesaplarının önemli kalemleri analiz edildikten sonra iç denge değerlerine göz atılacaktır:

Tablo 9: 2002-2008 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Gider	Gelir	Vergi Geliri	Faiz Dışı Fazla	GSMH	Bütçe Dengesi	Bütçe Denge/ GSMH
2002	115.862.350.000	75.592.324.000	59.631.868.000	11.780.633.000	350.476.089.498	-40.090.026.000	-11,4
2003	140.454.842.000	100.250.427.000	84.316.169.000	18.404.748.000	454.780.659.396	-40.204.415.000	-8,8
2004	141.020.860.000	110.720.859.000	90.076.861.000	26.188.489.000	559.033.025.861	-30.300.001.000	-5,4
2005	146.097.573.000	137.980.944.000	106.929.227.000	37.562.903.000	648.931.711.812	-8.116.629.000	-1,3
2006	178.126.033.000	173.483.430.000	137.480.292.000	41.320.106.000	758.390.785.210	-4.642.603.000	-0,6
2007	204.067.683.000	190.359.773.000	152.835.111.000	35.044.981.000	843.178.421.420	-13.707.910.000	-1,6
2008	227.030.562.000	209.498.572.000	168.108.960.000	33.229.215.000	950.534.250.715	-17.432.090.000	-1,8

Kaynak: www.bumko.gov.tr , www.tcmb.gov.tr

2002 yılında bütçe gideri 115,8 milyar TL, bütçe geliri ise 75,5 milyar TL düzeyindedir. 2003'te 140,4 milyar TL gider ve 100,2 milyar TL gelir mevcuttur. 2004 yılında 141 milyar TL gider bulunmakta ve 110,7 milyar TL gelir bulunmaktadır. 2005'te 146 milyar TL bütçe gideri, 137,9 milyar TL bütçe geliri vardır. 2006 yılında gider 178,1 milyar TL ve gelir 173,4 milyar TL'dir. 2007'de 204 milyar TL bütçe gideri, 190,3 milyar TL bütçe geliri bulunmaktadır. 2008 yılında bütçe gideri 227 milyar TL, geliri ise 209,4 milyar TL'dir.

Bütçe gelirleri içerisinde en önemli katkıya sahip olan vergi gelirlerinin yıllar içerisinde değişimi şu şekilde gerçekleşmiştir: 2002 yılında 59,6 milyar TL, 2003'te 84,3 milyar TL, 2004 yılında 90 milyar TL, 2005'te 106,9 milyar TL, 2006 yılında 137,4 milyar TL, 2007'de 152,8 milyar TL, 2008 yılında ise 168,1 milyar TL'dir.

Bütçe giderlerinden faiz ödemelerinin düşülmesi ile elde edilen faiz dışı fazla değerlerine baktığımızda 2002 yılında 11,7 milyar TL fazla, 2003 yılında 18,4 milyar TL fazla, 2004'te 26,1 milyar TL, 2005 yılında 37,5 milyar TL, 2006'da 41,3 milyar TL, 2007 yılında 35 milyar TL fazla, 2008 yılında 33,2 milyar TL fazla vermiştir.

Bu dönem içerisinde bütçe dengesinde dalgalanmalar önem arz etmektedir.

2002 yılında 40 milyar TL bütçe açığı, 2003 yılında 40,2 milyar TL bütçe açığı, 2004 yılında 30,3 milyar TL bütçe açığı mevcuttur. Bu dönem sonrasında bütçe açığında ciddi oranda bir azalma göze çarpmaktadır. 2005 yılında 8,1 milyar TL bütçe açığı mevcut iken 2006 yılında bütçe açığı 4,6 milyar TL'dir. 2007 yılında bütçe açığı bir miktar artmış ve 13,7 milyar TL düzeyine ulaşmıştır. 2008'de de bu artış trendini korumuş ve bütçe açığı 17,4 milyar TL olmuştur.

3.4.5.2009-2011 Yılları Arasında Türkiye'de Genel Ekonomik Görünüm ve Bütçe Dengesi ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkiler

2008 yılının Eylül ayında olumsuz etkilerini göstermeye başlayan küresel mali kriz özellikle 2009 yılında kuvvetlenmiştir. 2010 yılında ise kriz kaynaklı olumsuz ekonomik etkiler kaybolmaya başlamıştır.

Finans krizi sırasıyla kredi, likidite ve güven krizine dönüşmüş olup, yaşanan krizin 1929 Büyük Buhran'dan sonra yaşanan en büyük ekonomik kriz olduğu çoğu iktisatçılar tarafından dile getirilmektedir. ABD'de enflasyon 54 yıl sonra ilk kezeksiye düşmüş, ülkemizin GSYİH'sı kadar büyüklüğe sahip finans devi Lehman Brothers batmış, Freddie Mac ve Fannie Mae ulusallaştırılmış, tüketim oranlarında II. Dünya Savaşı günlerine dönülmüş, Fortune 500 listesinde tarihi düşüşler yaşanmış ve özetle ekonomik kriz dünya ekonomilerini derinden sarsmıştır. Euro bölgesi yılın ilk çeyreğinde % 4,6 ile 14 yıl sonra rekor oranda küçülmüştür. Japonya, 1995 yılından sonra en büyük daralmayı yaşamıştır. ABD 40 yıl sonra en yüksek küçülme rakamları ile karşı karşıya kalmıştır (Alptekin, 2009:1).

Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülke ekonomilerinin finans kesimleri, krizden büyük zarar görmüşlerdir. Birçok finans devi kuruluş iflas noktasına gelmiş, bazıları ise Hükümetlerin gerçekleştirdiği dev operasyonlar sonucunda faaliyetlerine devam edebilmişlerdir. Türkiye ise gelişmiş ülkelerde görülen problemlerin benzerlerini yaşamamıştır. Bugün ülkemiz finans kesiminin mali verileri incelendiğinde diğer ülkelere göre oldukça güçlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ülkemiz bankacılık sistemi, 2001 krizi sırasında yaşadığı yapısal dönüşüm sayesinde bugün küresel krizden hemen hemen hiç zarar görmemiştir.

Küresel mali kriz sürecinde meydana gelen üç temel değişimin önümüzdeki dönemde gerek dünya genelinde, gerekse yükselen piyasa ekonomileri ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli yansımaları olacağı öngörülmektedir. Bu üç unsuru, temel mal fiyatlarında hızlı bir düşüş, finansal varlıklarda görülen değer kaybı ve gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımlarında gerileme olarak sıralamak mümkündür (Yükseler, 2009:8).

Küresel krizin etkilerinin hissedildiği ve krizden çıkış anlamlarına gelen bu dönemi de iç ve dış denge bakımından ayrı ayrı analiz edeceğiz:

Tablo 10: 2009-2011 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Cari Denge (Milyon Dolar)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	İhracat/ İthalat %	Turizm Geliri (Milyon Dolar)	Ortalama Döviz Kuru	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH
2009	-13.991	134.497	109.647	81,5	21.250	1.55453	-2,2
2010	-47.099	177.347	120.902	68,1	20.807	1.50760	-6,4
2011	-77.199	220.233	134.600	61,1	22.351	1.67806	-10,03

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

2009-2011 yılları arasında cari dengeyi analiz ettiğimiz zaman küresel krizin etkisiyle cari işlemler dengesinde belirgin bir düzelme söz konusudur. Öyle ki cari açık 13,9 milyar dolar düzeyindedir. 2010 yılında cari işlemler dengesi 47 milyar dolar açık vermiştir. 2011 yılında cari açık oldukça çarpıcı bir düzeydedir: 77,2 milyar dolar.

İthalat ve ihracat değerlerine baktığımız zaman; 2009 yılında 134,4 milyar dolar ithalat, 109,6 milyar dolar ihracat yapılmıştır. 2010 yılında ithalatta ihracata oranla daha hızlı bir artış görülmektedir. 2010 yılı ithalatımız 177,3 milyar dolar iken, ihracatımız 120,9 milyar dolardır. 2011 yılında ithalat-ihracat makası biraz daha açılmıştır. 220,2 milyar dolar ithalat ve 134,6 milyar dolar ihracat yapılmıştır. 134,6 milyar dolarlık ihracat cumhuriyet tarihimizin en yüksek ihracat düzeyini göstermektedir. Döviz kurundaki belirgin artışın ihracatı desteklediği anlaşılmaktadır

İhracatın ithalatı karşılama oranı 2009 yılında %81, 2010 yılında %68, 2011

%61'dir. Yıllar içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranının giderek düştüğü göze çarpmaktadır.

Cari işlemler hesabında önemli gelir kalemlerinden biri olan turizm gelirlerine baktığımız zaman 2009 yılında 21,2 milyar dolar, 2010 yılında 20,8 milyar dolar ve 2011 döneminde 22,3 milyar dolar olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde turizm gelirlerinde belirgin bir değişim olduğundan söz etmek mümkün olmamaktadır.

Dış dengeye ilişkin verilere bakıldıktan sonra iç denge verileri analiz edilecektir:

Tablo 11: 2009-2011 Yılları Arasında Bütçe Dengesi ve Başlıca Kalemler

Yıllar	Gider	Gelir	Vergi Geliri	Faiz Dışı Fazla	GSMH	Bütçe Dengesi	Bütçe Denge/ GSMH
2009	268.219.185.000	215.458.341.000	172.440.423.000	440.050.000	952.558.578.826	-52.760.844.000	-5,5
2010	293.628.219.000	254.028.479.000	210.560.388.000	8.217.473.000	1.105.101.110.424	-39.599.740.000	-3,6
2011	312.573.000.000	279.026.000.000	232.219.804.000	13.953.849.000	957.325.530.000	-33.546.000.000	-3,5

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

2009 yılında bütçe gideri 268,2 milyar TL, bütçe geliri ise 215,4 milyar TL'dir. 2010 yılında 293,6 milyar TL gider ve 254 milyar TL gelir mevcuttur. 2011 yılında bütçe giderimiz 312,5 milyar TL, bütçe gelirimiz 279 milyar TL'dir.

Bütçe gelir ve giderlerine baktıktan sonra bütçe dengesini incelediğimizde, 2009 yılında 52,7 milyar TL bütçe açığı verildiği görülmektedir. 2010 yılında bütçe dengesinde ciddi anlamda bir düzelme olmuştur. 2010 yılı bütçe açığı 39,5 milyar TL'dir. 2011 yılında bütçe dengesinde düzelme devam etmiştir. Bütçe açığı ise, 33,5 milyar TL düzeyindedir.

Bütçe gelirlerinin en önemli kalemi olan vergi gelirleri için şunlar söylenebilmektedir: 2009 yılında vergi geliri 172,4 milyar TL, 2010 yılında 210,5 milyar TL, 2011 yılında ise 232,2 milyar TL vergi geliri mevcuttur. Vergi gelirlerinde bir artış olduğu fark edilmektedir.

Bütçe giderlerinden faiz ödemelerinin çıkarılması ile elde edilen faiz dışı fazla değerleri ise şöyledir: 2009 yılında 440 milyon TL fazla, 2010 yılında 8,2 milyar TL fazla ve 2011 yılında 13,9 milyar TL fazla verilmiştir. Faiz oranlarının düşmesi faiz dışı fazlanın en önemli nedeni konumundadır.

3.5. Cari İşlemler Dengesi ve Bütçe Dengesinin Birlikte Değerlendirilmesi

Türkiye’de cari işlemler dengesi ve bütçe açıklarına ilişkin veriler ayrı ayrı incelenmiştir. İkiz açıklar hipotezi cari açıklarla bütçe açıklarının arasında bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle bütçe açıkları ve cari açıklar Türkiye verileri kullanılarak analiz edilecektir.

Ekonomi literatüründe, bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasındaki ilişkiyi açıklayan ikiz açıklar hipotezine göre, bu açıklar arasında pozitif yönlü bir ilişki

mevcuttur. Bu hipotezi tartışan iki farklı görüş olduğundan bahsetmiştik. Bunlar, Ricardian Denkliği Hipotezi ve Keynesyen Geleneksel Teori’dir. Keynesyen Geleneksel Teori bütçe açıkları ve cari işlem açıkları arasında kuvvetli bir korelasyon olduğunu iddia eder. IS-LM modelinden yolaçkan bu teori, kamunun bütçe açıklarının artması durumunda cari işlem açıklarının daartacağını ifade eder. Diğer taraftan Ricardian Denkliği Hipotezi’ne göre de bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasında bir korelasyon söz konusu değildir. Dolayısıyla da ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğinden bahsedilemez (Yücel ve Ata, 2003:2). Türkiye açısından bütçe açıklarının cari açıklara sebebiyet verip vermediği rakamlardan hareketle yorumlanmaya çalışılacaktır.

Cari işlemler dengesinin GSMH’ya oranı ve bütçe dengesinin GSMH’ya oranı 1984-2011 yılları arasında tablodaki gibidir:

Tablo 12: 1984-2011 Yılları Arasında Bütçe Dengesinin ve Cari İşlemler Dengesinin Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi/GSMH	Bütçe Dengesi/GSMH
1984	-2,4	-2,3
1985	-1,5	1,5
1986	-1,9	-2,3
1987	-0,9	-3,1
1988	-1,7	-3,0
1989	0,8	-3,3
1990	-1,7	-3,0
1991	0,1	-5,3
1992	-0,6	-4,3
1993	-3,5	-6,7
1994	-2,0	-3,9
1995	-1,3	-4,0
1996	-1,3	-8,2
1997	-1,3	-7,6
1998	0,7	-5,4
1999	-0,5	-8,7
2000	-3,7	-8,0
2001	1,7	-12,1
2002	-0,6	-11,4
2003	-2,4	-8,8
2004	-3,6	-5,4
2005	-4,6	-1,3
2006	-6,1	-0,6
2007	-5,9	-1,6
2008	-5,7	-1,8
2009	-2,2	-5,5
2010	-6,4	-3,6
2011	-10,0	-3,5

Kaynak: www.tcmb.gov.tr, www.bumko.gov.tr

1984 yılından 1989 yılına geldiğimizde bütçe dengesinde görülen bozulmaların cari işlemler dengesinde bozulmalarla paralel bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. 1987 ve 1989 yılları ise buna bir istisna teşkil etmektedir. 1987 yılında cari işlemler hesabı dengeye yaklaşırken bütçe açığı büyümüştür. 1989 yılında cari fazla verilmiş olmasına rağmen bütçe açığı yine artış göstermiştir.

1990-1994 yılları arasında cari açıklar ile bütçe açıklarına baktığımız zaman bu iki değişken arasındaki ilişkilerin daha karmaşık ve ilişkisiz görünmekte olduğunu vurgulamak mümkündür. 1990 yılında bütçe açıkları bir önceki yıla göre dengeye yaklaşırken, cari işlemler hesabında açık büyümüştür. 1991 yılında bütçe açıkları ciddi anlamda büyümüş iken cari işlemler hesabında fazla verilmiştir. 1992 yılına geldiğimizde bütçe açıklarında bir azalma görülürken, önceki yıl fazla veren cari işlemler hesabı yine açık vermiştir. 1993'te bütçe açıkları büyümüş ve cari işlemler açıkları da benzer bir seyir izlemiştir. 1994 yılında ise bütçe açıkları ve cari açıklar da bir daralma söz konusudur. Bu dönem içerisinde 1993 ve 1994 yılları dışında bütçe açıkları ile cari açıklar arasında benzer bir hareketlilik görünmemektedir.

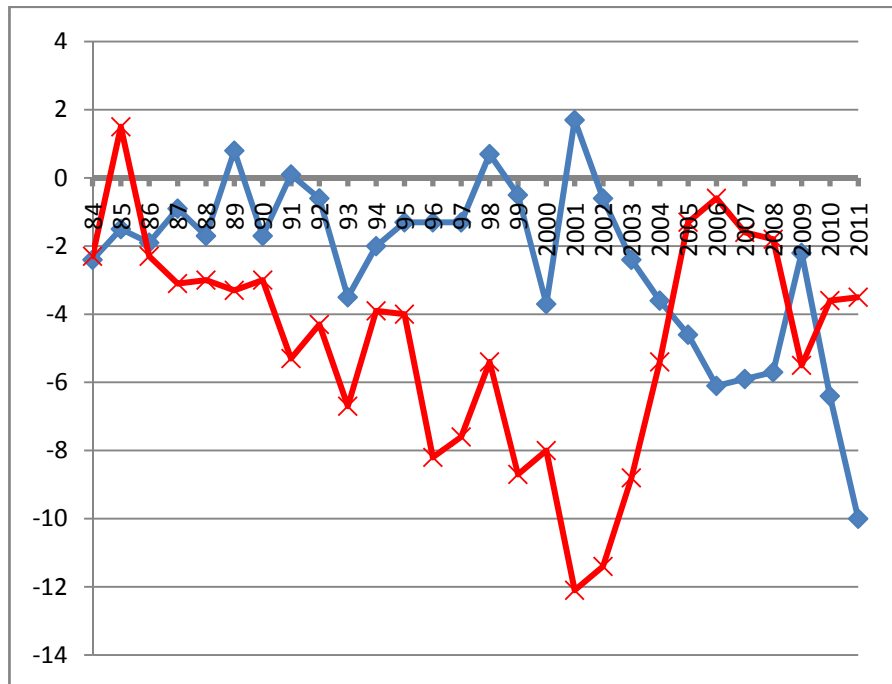
1995-2001 yılları arasında ise şöyle gelişmeler görülmüştür: 1995 yılında bir önceki yıla göre büyüyen bütçe açıklarına rağmen cari açıklar daralmıştır. 1996'da bütçe açıkları büyük oranda artarken cari açık sabit kalmıştır 1997 yılında bütçe açıklarının bir miktar azaldığı fakat cari açıkların yine sabit kaldığı gözlemlenmektedir. 1998'de bütçe dengesinde bir iyileşme görüldüğü ve cari işlemler hesabının da fazla verdiği görülmektedir. 1999 yılında büyüyen bütçe açıkları ile cari açıkların paralel bir seyir izlediği dikkat çekmektedir. 2000 yılına geldiğimizde bütçe açıklarında bir miktar daralma görülse de cari işlemler hesabında ciddi oranda bir açık verildiği göze çarpmaktadır. 2001'de bütçe açıklarının GSMH'ya oranı rekor düzeyde küçülmüş yani bütçe açıkları artmış iken cari işlemler hesabında fazla verilmiştir.

2002 yılına geldiğimizde bütçe dengesinde küçük oranlı bir düzelme mevcut iken cari işlemler hesabı yeniden dengeden uzaklaşmış ve açık vermiştir. 2003'te bütçe açıklarının azaldığı fakat cari açıkların arttığı göze çarpmaktadır. 2004 yılında bütçe açığı azalırken cari açık yine büyümüştür. 2005'te bütçe açığının GSMH'ya

oranı bir önceki yıla göre büyürken, yani bütçe açıkları azalırken cari açıklarda yine bir artış olduğundan söz etmek mümkündür. 2006 yılında bütçe açıklarında bir daralma mevcut iken, cari açıklar yine artmıştır. 2007’de bütçede bir dengeden uzaklaşma durumu söz konusu iken, cari işlemler hesabında bir düzelme yani açıklarda bir daralma görülmektedir. 2008 yılında bütçe açığı büyümüş cari açıklar ise daralmıştır. 2009 yılında bütçe açıklarının ciddi oranda arttığı cari açıkların ise ciddi oranda azaldığı dikkat çekmektedir. 2010 yılına geldiğimizde bütçe açıklarının azaldığı cari açıkların ise arttığı görülmektedir. 2011 yılında rekor düzeyde cari işlemler açığına karşılık bütçede dengeye yaklaşma eğilimi göze çarpmaktadır.

Önemle vurgulamak gerekir ki Türkiye’de özellikle kriz dönemlerinde ikiz açıklar hipotezi tersine dönmektedir. Kriz dönemlerinde bütçe açıklarında önemli artışlar görülürken cari işlemler hesabı dengeye yaklaşmıştır. Rakamsal olarak bakıldığı zaman bütçe açıklarının cari açıklara sebebiyet verdiği önermesine dayanan ikiz açıklar hipotezinin birkaç istisnai yıl dışında geçerli olduğundan söz etmek mümkün olmamaktadır. Aşağıdaki grafik bu durumu daha net bir şekilde ortaya koyacaktır:

Şekil 2: Cari İşlemler Dengesi ve Bütçe Dengesinin GSMH'ya Oranı

Bu bölümde 1984-2011 yılları arasında Türkiye’de cari işlemler dengesi ve bütçe dengesi analiz edilmiştir. Türkiye’nin genel ekonomik durumu gözler önüne serilmiştir. Bir sonraki bölümde bu iki değişken arasındaki ilişki ampirik olarak test edilecektir.

4.TÜRKİYE’DE BÜTÇE DENGESİ İLE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: AMPİRİK UYGULAMA

4.1.İkiz Açıklar Hipotezi’ne İlişkin Literatür Taraması

İkiz açıklar hipotezine dair literatür taraması yaparken yapılan çalışmaları, Geleneksel Yaklaşımı Destekleyen Çalışmalar, Ricardian Görüşü Destekleyen Çalışmalar ve bu iki yaklaşımın dışında açıkların karşılıklı etkileşim içinde olduğunu belirten çalışmalar ve ilişkinin yönünün Geleneksel Yaklaşım’da ifade edildiğinin tersine cari açıklardan bütçe açıklarına doğru olduğunu ifade eden çalışmaları kapsayan Diğer Çalışmalar olmak üzere üç grupta analiz edeceğiz.

4.1.1.Geleneksel Yaklaşımı Destekleyen Çalışmalar

Geleneksel yaklaşım daha evvel detaylıca belirttiğimiz üzere temelde bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında bir ilişki olduğunu belirten ve bu ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari açıklara doğru olduğunu ortaya koyan bir yaklaşımdır. Ampirik çalışmaları bu sonuçla uyumlu araştırmacılar ise şunlardır:

Bahmani-Oskooee (1989), ABD ekonomisinde bütçe açıklarının cari işlemler açığı üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Bu çalışmada bütçe açığının cari işlemler açığının bir belirleyicisi olarak modele dahil edildiği görülmektedir. Çalışmada, cari işlemler açığının bağımlı değişken olduğu; reel bütçe açığı, reel döviz kuru, reel milli gelir, reel dünya geliri, ulusal para arzı ve dış para arzından oluşan bir model oluşturulmuştur. İkinci olarak kurulan modelde Keynesyen yaklaşımın değişkenleri olarak, reel milli gelir (Y) ve reel dünya geliri (Y*) belirlenmiştir. Monetarist yaklaşımın değişkenleri belirlenmiştir: ulusal para (M), dünya parası (M*). Esneklik yaklaşımı değişkeni ise reel döviz kuru (P^*E/P) olarak belirlenmiştir.

Esnek döviz kurunun geçerli olduğu 1973:1-1984:4 dönemi üçer aylık verileri kullanılarak sıradan en küçük kareler ve iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) yöntemleri kullanılmıştır.

Sonuç olarak, gerek kısa dönemde gerekse uzun dönemde ABD bütçe açıkları, ticaret açıklarını etkilemektedir. Bu çalışmaya göre bütçe açıkları, ticaret açıklarını artırmaktadır. Teori tarafından öne sürüldüğü üzere yurtiçi ve yurt dışı parasal değişkenler ABD cari işlemler hesabı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Buna göre, devlet bütçesindeki büyük açıkların sadece ulusal gelir, faiz oranları ve fiyatlar genel seviyesi gibi iç değişkenleri değil aynı zamanda ülkenin dış hesaplarını da etkilediği ifade edilmektedir. Eğer bir ülkenin bütçe açığı büyükse, borç miktarı da büyük olmaktadır. Bu aşırı borçlanma faizleri yukarıya doğru yükseltmekte ve ülkeye yabancı sermaye girişini teşvik etmektedir. Böylelikle ülkenin yerli parası değer kazanacak ve ithalat cazip hale gelerek ihracat frenlenecektir. İşte tarif edilen bu durum ülkenin cari işlemler açığı vermesi anlamına gelmektedir.

Bachman (1992), ABD’de cari işlemler açığının yüksek olmasından hareketle ortaya hipotezler çıkarmış ve bu hipotezleri çalışmasında test etmiştir:

-Yüksek bütçe açıkları, cari işlemler açığındaki kötüleşmenin temel nedenidir.

-Vergi indirimi nedeniyle yatırım harcamalarında meydana gelecek bir artış cari işlemler açığını artırmaktadır.

-ABD ticaret yaptığı ülkelere kıyasla düşük kapasiteyle çalışmaktadır.

-ABD yabancı ülkelere sermaye akışı için güvenli bir yerdir.

Bachman, yukarıdaki hipotezleri açıklayan şu değişkenleri kullanmıştır: federal hükümet fazlası, gayri safi milli yatırım, diğer ülkelere kıyasla ABD’nin verimliliği ve tahmin edilen risk primi. Tahminler 1974-1988 dönemi için üçer aylık veriler kullanılarak yapılmıştır. Ampirik çalışmada iki değişkenli VAR modelini kullanılmıştır. Bachman, yaptığı ampirik çalışmada, federal bütçe dengesinin cari işlemler dengesini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Diğer bir deyişle, federal bütçe açığının cari işlemler açığının nedeni olduğunu Granger nedensellik testi ile ortaya koymuştur. Diğer üç değişken cari işlemler açığının zamanla nasıl değiştiğini açıklayamamaktadır.

Çalışmanın sonucu şu öneriyi vurgulamaktadır: ABD cari işlemler açığını bertaraf etmek için federal bütçe açığını azaltmalıdır. Ülke cari hesap açıklarını, yatırım yapmak yerine çoğunlukla tüketim harcamaları olmak üzere kamu harcamalarını finanse etmek için kullanmaktadır. ABD, bugünkü tüketimini ödemek için yüksek borçları yüklediğinden gelecekte daha düşük bir yaşam standardı ile karşılaşacaktır. ABD dünyadaki pek çok ülke için en büyük makroekonomik dengesizlik olan cari açıkları azaltmak için bütçe açıklarını kapatmalıdır.

Zietz ve Pemberton (1989), ABD'nin bütçe ve ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi 1972-1987 dönemini kapsayacak şekilde mevsimsel ayarlamalar yapılmış üçer aylık verileri kullanılarak eş-anlı denklem modeli yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. 1982 sabit fiyatları ile reel değişkenler kullanmışlardır. Modelin bono, faiz, kur, bütçe dengesi, dış ticaret dengesi ve enflasyon şeklinde altı davranışsal denklemi mevcuttur.

İki aşamalı EKK yöntemiyle tahmin edilen bu çalışmada reel ticaret açıklarının yalnızca reel bütçe açığı ve düşük olan yurtdışı gelir artışı ile açıklanamayacağı bunun yanında makro ve mikro ekonomik değişkenlerin de ticaret açıklarında etkili olduğu belirtilmiştir. Bu çalışma sonucunda Geleneksel yaklaşımını destekleyen şu bulgulara ulaşılmıştır:

- ABD'nin 1980'lerdeki ticaret açığının varlığı, yalnızca makro ekonomik temeller tarafından açıklanamamaktadır.

- Bütçe açığı, dış ticaret açığını yüksek faiz ve kur oranları vasıtasıyla değil yurt içi masnetme ve gelir aracılığıyla etkilemektedir.

-Düşük yurtdışı gelir artışı, ABD'nin 1980'lerdeki ticaret açıklarına katkıda bulunmuştur. Fakat bu katkının payı çok fazla değildir.

Bernheim (1988), ABD ve ABD'nin yoğun olarak dış ticaret ilişkisi içinde bulunduğu ticarete bulunduğu ülkeler -Kanada, İngiltere, Batı Almanya, Meksika ve Japonya- arasındaki ilişkileri inceleyerek bütçe açığının dış ticaret açığına neden olup olmadığını analiz etmiştir. 1960-1984 arasındaki dönemi yıllık verilerle ve cari hesap fazlasının bağımlı değişken olduğu sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemini

kullanarak test etmiştir. Bağımsız değişken olarak devletin bütçe açıkları ile birlikte, reel GSYH büyüme değişkeninin cari ve gecikmeli değerleri kullanılmıştır.

ABD, Kanada, İngiltere ve Batı Almanya için yapılan zaman serileri analizi sonucunda bütçe açığındaki bir dolarlık artışa cari hesap fazlalığında 0,30 dolarlık bir azalmanın eşlik ettiğini tespit etmiştir. Bütçe açığındaki bir artışın, Meksika açısından cari dengeyi daha fazla etkilediği ortaya çıkmıştır. Meksika için yapılan analizde bütçe açığında 1 dolarlık artışa, cari hesap fazlalığında 0,80 dolarlık bir azalma eşlik etmiştir. Japonya’da ise, bütçe açığının cari işlemler açığını tetiklediğine dair bir kanıt bulunamamıştır.

Rosenweig ve Tallman (1991), bütçe açıkları ve cari işlemler açıkları arasında bir ilişkiyi belirlemek için ABD ekonomisinin 1961-1989dönemindeki üçer aylık verileri kullanılarak ve beş değişkenli VAR analizi yapılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler; GSMH’nin bir oranı olarak hesaplanan ticaret dengesi, reel döviz kuru, reel faiz oranı, GSMH’nin bir oranı olarak hesaplanan bütçe dengesi, ve hükümet harcamasıdır.

Çalışmanın sonucunda, ABD’de bütçe açığının artmasının, doların değer kazanmasına ve büyük ticaret açıklarına neden olduğu dolayısıyla ikiz açıklar hipotezinin geçerli olduğu fikrine ulaşılmıştır.

Abell (1990), yaptığı ampirik çalışmada bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1979-1985yılları arasında federal bütçe açıkları 16 milyardan 200 milyara yükselmiş, dış ticaret açıkları da 27 milyardan 125 milyar dolara çıkmıştır. Abell de bu verilere bakarak bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada ABD’ye ait 1979-1985 dönemine ait aylık veriler kullanılarak VAR modelini uygulanmıştır.

Abell’in VAR modelinde kullandığı değişkenler; para arzı, tüketici fiyat endeksi, federal bütçe açığı, hazine bonosu faiz oranları, dış ticaret hesabı, 101 ülke için hesaplanan ticaret ağırlıklı döviz kuru, reel kullanılabilir kişisel gelirdir. Abell’in ulaştığı sonuç ise bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru dolaylı bir ilişkinin

mevcut olduğudur. Diğer bir ifadeyle,yapılan çalışmada, federal bütçe açıkları faiz oranlarını yükselterek yabancı sermaye akısını arttırmakta ve böylelikle dolar yabancı paralar karşısında değer kazanarak dış ticaret açıklarına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Vamvakuas (1999), Yunanistan ekonomisi için yaptığı çalışmasında 1948-1994 dönemine ait yıllık veriler kullanarak bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu ampirik araştırmayı yaparken kullandığı ekonometrik yöntemler eş-bütünleşme analizi, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi olmuştur. Vamvakuas, modelinde; bütçe açığı, cari işlemler açığı, yurtiçi gelir ve enflasyon oranı değişkenlerini kullanmıştır.

Bulduğu sonuçlar ise bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında kısa ve uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu ve bütçe açıklarından cari açıklara doğru nedensellik ilişkisinin mevcut olduğudur.

Dibooğlu (1994), 1957-1992 dönemine ait üçer aylık veriler kullanarak,bütçe açıklarının cari işlem açıklarına neden olup olmadığını araştırmak amacıyla ABD ekonomisi için yaptığı çalışmada; federal bütçe açığı, kamu harcamaları, yurtiçi gelir, yabancı gelir, dış ticaret hadleri, reel faiz oranları ve verimlilik değişkenlerini kullanmıştır.

Çoğaltılmış Dickey Fuller testini kullanarak birim kök testi yapmıştır ve daha sonra Maksimum Olabilirlik Eş-bütünleşme prosedürünü kullanarak cari işlemler açığı ile modelde yer alan diğer sekiz değişken arasında eş-bütünselliği test etmiştir.

Dibooğlu, çalışmada kullanılan makroekonomik değişkenlerin cari işlemler dengesini etkilediği ve bütçe açıklarının yüksek faiz oranlarına yol açarak cari işlemler açığına neden olduğu yönünde nedensellik ilişkisini bulmuştur.

Kearney ve Monadjami (1989), 1972-1987 dönemini kapsayan kamu harcamaları, vergi gelirleri, para arzı, dış ticaret açığı ve reel efektif döviz kuruna ait üçer aylık veriler ile VAR modeli yardımıyla ikiz açıklar ilişkisini İngiltere, Kanada, Almanya, İtalya, Avustralya, Fransa, İrlanda ve ABD ekonomisi için incelemiştir.

Kernaey ve Monadjami söz konusu ülkeler için inceleme döneminde ikiz açıkların sürekli olmayıp, geçici ikiz açıkların olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Vyshnyak (2000), 1995-1999 dönemi üçer aylık verilerle Ukrayna örneği için koentegrasyon analizi ve Granger nedensellik testi ile bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Çalışma sonucunda ikiz açık hipotezinin Ukrayna için desteklendiği vurgulanmıştır. Bütçe açığının geçmiş değerlerinin cari işlemler açığını açıklamaya katkıda bulunduğunu göstermiştir.

Eroğlu (1998), bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi 1984-1994 dönemine ait yıllık verilerle, eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testi ile hata düzeltme modeli (ECM) yöntemlerini kullanarak Türkiye için test etmiştir.

Yapılan çalışma bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Granger Nedensellik testi, bütçe açığının cari işlemler açığının sebebi olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle bu iki açık arasındaki ilişkinin yönü bütçe açığından cari işlemler açığına doğrudur.

Kutlar ve Şimşek (2001), Türkiye verilerinden istifade ederek, bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasındaki ilişkiyi, 1984-2000 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak iki değişkenli modelleri çerçevesinde araştırmışlardır.

Ampirik sonuçlar, bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında güçlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan koentegrasyon analizi, bu iki değişken arasında bir uzun dönem ilişkisinin varlığını da doğrulamıştır. Çalışmanın en çarpıcı sonucu, bütçe açıklarındaki bir birimlik değişimin cari işlemler üzerinde yaklaşık bir buçuk kat bir etkiye sahip olmasıdır. Yani bütçe açığı cari işlemler açığını önemli ölçüde artırmaktadır. Bu anlamda bütçe açıkları kapatılmadan cari işlemler hesabının dengeye gelmesi imkansız görünmektedir.

Akbostancı ve Tunç (2002), bütçe ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi 1987-2001 dönemi için üçer aylık veri setiyle ECM ve koentegrasyon analizlerini

kullanarak Türkiye için test etmişlerdir. Modelde kullanılan değişkenler, GSYH'nın yüzdesi olarak bütçe dengesi, GSYH'nın yüzdesi olarak cari işlemler dengesi, GSYH'nın yüzdesi olarak dar anlamda para arzı ve sanayi üretim endeksidir.

Uzun dönemde yapılan koentegrasyon analizi bu iki açık arasında bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Ancak ilişkinin yönü hakkında fikir vermemektedir. Yani hangi açığın diğerinin nedeni olduğu sorusuna bu analizde yer verilmemektedir. Kısa dönemde yapılan analiz için ECM kullanılmış, bütçe açığındaki artışın cari işlem açığını artırdığı ortaya konmuştur.

Günaydın (2004), ikiz açıklar hipotezini Toda-Yamamoto testi çerçevesinde 1987- 2003 dönemini esas alarak Türkiye için test etmiştir. Yapılan çalışma sonucu bütçe açıkları ve cari açıklar arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını doğrular sonuçlara ulaşılmıştır. Bu iki açık arasındaki nedenselliğin yönünün bütçe açıklarından cari açıklara doğru olduğunu ortaya koymuştur.

Yaldız (2006), bütçe açıkları ve cari açık değişkenleri arasındaki ilişkiyi 1994-2005 döneminde ve üçer aylık veriler kullanarak, değişkenlerin durağanlık derecelerini klasik birim kök testinin yanı sıra yapısal kırılmaları da dikkate alan testlerle belirlemiş ve sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Modelde kullanılan değişkenler; reel bütçe açığı, reel cari açık, reel para arzı (M2), tartılı reel efektif kur endeksidir. Yaldız, çalışmanın sonunda İkiz Açıklar hipotezinin Türkiye için geçerli bir hipotez olduğuna dair bulgular elde etmiştir.

Bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ve bu ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına doğru olduğunu belirten Geleneksel yaklaşımı destekleyen çalışmaları bir kısmına değindikten sonra Ricardian yaklaşımı destekleyen çalışmalara yer verilecektir.

4.1.2. Ricardian Görüşü Destekleyen Çalışmalar

Bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında bir ilişki olmadığını öne süren Ricardian yaklaşımı destekleyen çalışmaların başlıcaları şunlardır:

Evans (1988), bütçe açıklarının etkilerini araştırmak amacıyla ABD ekonomisi için, mikro ekonomik temelli model kullanarak bireysel davranışların optimizasyonuna dayanarak ve ekonomik birimlerin rasyonel olduklarını varsayarak yaptığı çalışmasında, bütçe açıkları ile cari işlemler arasında herhangi bir ilişkinin mevcut olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Evans çalışmasında, reel faiz oranları, reel kamu harcamaları ve reel hükümet borçlarını açıklayıcı değişken olarak ele almıştır. Çalışmanın sonuçları Ricardian yaklaşımı destekler niteliktedir.

Enders ve Lee (1990), ABD için 1947-1987 dönemine ait kamu harcamaları, reel tüketim harcamaları, cari işlemler hesabı, döviz kuru ve reel faiz oranları değişkenlerine ilişkin üçer aylık veri ile kısıtsız VAR tekniği kullanarak yaptıkları çalışmada, kamu harcamalarının cari işlemler üzerinde açığa neden olduğuna yönelik bulgulara ulaşmışlardır.

Enders ve Lee, bireylerin, sınırsız yasadıkları ve devletin cari borçlarını gelecek dönemlerde vergileri arttırarak finanse edeceğini öngördüğü iki ülkeli model geliştirmişlerdir. Bu modelde ortaya çıkan ilk etki, devlet borçlarının gelecek dönemlerde vergilerle finansmanının cari işlemler hesabı üzerinde herhangi bir etki yaratmadığıdır. Modelde ortaya çıkan diğer bir etki de kamu harcamalarındaki geçici artışların finansman kaynağı ne olursa olsun, cari işlemler hesabını olumsuz yönde etkileyerek cari işlemler açığının oluşabilmesidir.

Enders ve Lee geliştirdikleri model ile kamu borçlanmasının cari işlemler hesabını etkilediğini, ancak modelde yer alan değişkenler arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını savunsalar da bütçe açıklarının cari işlem açıklarını etkilemediği yönündeki hipotezi reddedememişlerdir. Yine de modellerini bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında herhangi bir etkileşimin olmadığını savunan Ricardian yaklaşım üzerinde temellendirmişlerdir.

Dewald ve Ulan (1990), ABD’de Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bütçe açıklarının oluşmasına rağmen aynı dönemde cari işlemler hesabında fazla verildiğinden yola çıkarak, iki açık arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında, ABD için 1954-1987 dönemlerine ait bütçe dengesi ve cari işlem

denge verilerini kullanarak yaptıkları nedensellik sınamasında iki açık arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

ABD'deki ikiz açıklar ilişkisinin reel olup olmadığını değerlendirmek için hem enflasyon hem de piyasa değerleri cinsinden ifade edilen ayarlamaların yapılması durumunda cari işlemler ve bütçe dengesi arasında bir ilişkinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmaya göre bütçe ve cari işlemler dengelerinin resmi ölçümleri, ABD federal borçlarının değişen piyasa değerlerini veya ABD'nin cari işlemler dengesi kalemlerini açıklamamaktadır. Çalışmadaki bulgular, cari işlemler açığı ile bütçe açığının birlikte meydana gelmesini, ilgili ölçümlerin enflasyona göre düzeltilmiş piyasa değerlerine göre belirlenemeyeceğini göstermektedir.

Kaufman, Scharler ve Winkler (1999), Avusturya ekonomisi için bütçe ve cari işlemler açıklarının ikiz olup olmadığını araştırmışlardır. Kaufman ve diğerleri, 1976-1998 dönemine ilişkin üçer aylık veri kullanarak hata düzeltme modeli (Vector Error Correction) (VECM) ve uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla maksimum olasılık (Maximum Likelihood) metodu yardımıyla cari işlem açıklarının nedenlerini araştırmışlardır. Çalışma sonuçları göstermiştir ki, inceleme döneminde Avusturya ekonomisi için bütçe açıklarının finansman yöntemlerinin ekonomi üzerinde etkisi yoktur ve dolayısıyla da cari işlem açıklarını etkilememektedir.

Kaufman ve diğerleri, cari işlem açıkları ile sistemde yer alan diğer değişkenlere ait varyans ayrıştırma sonuçlarına göre, geleneksel görüşün savunduğu gibi bütçe açıklarının cari işlem açıklarına faiz oranı, döviz kuru gibi mekanizmayla neden olduğu görüşünden ziyade cari işlem açıklarının dönemler arası optimizasyon yaklaşımında olduğu gibi zamanlararası kaynak tahsisi sonucu meydana geldiğini göstermişlerdir.

Haug (1990), ABD ekonomisi için 1929-1985 dönemine ilişkin reel yurtiçi gelir, reel kamu harcamaları, hazine bonolarını kapsayan reel faiz oranlarına ait yıllık veriler kullanarak, ADF (Augmented Dickey Fuller) testi, eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testi gibi ekonometrik yöntemlere başvurarak değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Ricardian görüşe göre devletin bütçe açıklarını, yurtiçi bonolarla finanse etmesi yani iç borçlanma yoluna gitmesi, bireylerin refahını arttırarak servet etkisi yaratmakta ve tüketim harcamalarını arttırmaktadır. Bu görüşün ampirik olarak doğru olup olmadığı test edilmiştir. Bununla birlikte, Haug'un geliştirdiği model bireylerin zamanlararası fayda maksimizasyonuna dayanmaktadır. Modele göre devletin bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanma yoluna gitmesinin bireylerin net servetini arttırmayacağını ve böylelikle bireylerin tüketim harcamalarını değiştirmeyeceği yönünde olup Ricardian Eşdeğerlilik Hipotezi'ni desteklemektedir.

Kuştepli (2001), 1975- 1995 dönemi için yıllık verilerle yaptığı çalışmasında Feldstein Zinciri'nin Türkiye ekonomisi için geçerliliğini eşbütünleşme testleri ile sınımış, ancak teorinin doğruluğunu kanıtlar sonuçlara rastlamamıştır. Ulaştığı sonuçlar Ricardian görüşü desteklemektedir.

Bilgili ve Bilgili (1998), ABD, Singapur ve Türkiye ekonomileri için 1975-1993 dönemine ait veriler kullanarak bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki nedenselliği incelemişlerdir. Bilgili ve Bilgili, regresyon analizi sonuçlarına göre, bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamışlardır. Yapılan çalışmada söz konusu ülkelerde inceleme döneminde bütçe açıklarının etkilerine ilişkin bulgular, Geleneksel yaklaşımı değil, Ricardian yaklaşımı desteklemektedir.

Oluşturulan modelde, bütçe açıkları dışında, faiz oranları, döviz kuru, gayri safi milli hasıla ve para değişkeni olarak regresyon analizlerine dahil edilmiştir. Her üç ülke için yapılan analizlerde bütçe açıklarının cari işlemler açıkları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı ortaya konmuştur.

Aksu ve Başar (2005), 1989-2003 yılları için; bütçe gelirlerinin giderlerine oranı, ithalatın ihracata oranı, reel efektif kur endeksi ve ABD dolarına uygulanan 1 ay vadeli döviz tevdiat hesabı faiz oranı değişkenlerini kullanarak uyguladıkları VAR analizi ve Granger nedensellik testi sonuçlarına göre hipotezin Türkiye için geçerliliğini ortaya koyan sonuçlara rastlamamışlardır.

4.1.3. Diğer Çalışmalar

Bütçe açıkları ile cari işlemler arasında bir ilişki olduğunu ve bu iki açık arasındaki nedensellik ilişkisinin bütçe açıklarından cari açığa doğru olduğunu belirten Geleneksel yaklaşımı işaret eden çalışmaları analiz ettik. Bütçe açıkları ile cari açıklar arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ileri süren Ricardian görüşlü çalışmaları da inceledik.

İktisadi literatürde bu iki görüşün de dışında bir takım çalışmalar olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki iki açık arasında etkileşimin iki yönlü olduğunu ifade eden çalışmalardır. Bu çalışmalar şu şekilde sıralanabilmektedir:

Darrat (1988), ABD'deki federal bütçe açıklarının, ticaret açıklarındaki kötüleşmenin temel bir nedeni olduğu şeklindeki geleneksel tartışmayı ele almıştır. Darrat, bütçe ve ticaret açıkları arasındaki yüksek korelasyonu açıklayan ikiz açıklar hipotezinin, bu iki açık arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamakta yetersiz olduğunu öne sürmüştür. Darrat çalışmasında 1960–1984 dönemini kapsayan üçer aylık veriler kullanarak çok değişkenli Granger Nedensellik testini uygulamıştır. Modelde kullanılan değişkenler; reel GSMH'nin yüzdesi olarak reel ticaret açıkları, ticaret ağırlıklı dolar döviz kuru, reel GSMH'nin yüzdesi olarak reel federal bütçe açığı, aylık parasal taban ortalamaları, üç aylık hazine bonosu faiz oranları, GSMH deflatörü, ticaret ağırlıklı dış reel gelir endeksi, reel GSMH, devlet tahvili faiz oranları, endüstriyel saat ücretleridir. Ticaret ve bütçe açığı denklemleri sırası ile elde edilmiş ve sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Ampirik sonuçlar, artan bütçe açıklarının ABD ticaret açığındaki son zamanlardaki kötüleşmenin nedeni olduğu biçimindeki geleneksel görüşü kısmen desteklemektedir.

Darrat (1988), bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki yüksek korelasyonu açıklayan ikiz açıklar hipotezinin, bu iki açık arasındaki ilişkileri açıklamakta yetersiz olduğundan hareketle bütçe ve cari işlemler açıkları ilişkisi dört alternatif hipotez ile test etmiştir:

- Bütçe açıkları cari işlemler açıklarına neden olur.

- Cari işlemler açıkları bütçe açıklarına neden olur.
- İki değişken nedensel olarak bağımsızdır.
- İki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır.

İlk hipotez geleneksel yaklaşımın ifadesidir. İkinci hipotez, bütçe açığı dışındaki faktörlerin ihracatta azalmaya sebep olduğunu, federal hükümetin değişik harcama programlarını devreye sokması için baskıları arttırdığını iddia eder. Örneğin, son yıllardaki büyük ticaret açıkları, işsizlik ve dış piyasa payında kayıplara yol açtığından yerli imalat sanayine zarar vermiştir. Cari işlemler açıklarının kötü ekonomik ve finansal sonuçları, ABD'deki işçi sendikaları, iş adamları ve hükümet tarafından endişe verici bir durum olarak değerlendirilir. Bu yüzden hükümet harcama programları, bazı imalat sanayilerine katkı sağlamak amacıyla bilinçli olarak genişletilebilir. Hükümet harcamalarının artması ekonomik faaliyetlerin kısıtlı olmasından dolayı kamu gelirlerinin de azalması ile birlikte görülecektir. Üçüncü hipotez, Ricardian görüşü destekler niteliktedir. Cari işlemler açıkları ve bütçe açıkları arasında bir ilişkinin bulunmadığı iddia edilmektedir. Dördüncü hipotez, birinci ve ikinci hipotezin bir kombinasyonudur. Bu hipoteze göre nedensellik ilişkisinin hem bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına hem de cari işlemler açıklarından bütçe açıklarına doğru olduğu şeklinde, eş-anlı bir ilişkiye işaret etmektedir.

Darrat, yaptığı çalışmada bütçe açığından cari işlemler açığına doğru bir nedensellik bulduğu gibi; cari işlemler açığından bütçe açığına doğru da bir nedensellik ilişkisi de bulmuştur. Yani çalışmanın sonuçları çift yönlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir.

İslam (1998), ikiz açıkları Brezilya açısından ele almış ve 1973-1991 dönemi verilerini kullanmıştır. Bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasındaki nedenselliğin yönünün araştırılması için Granger nedensellik testini uygulamıştır. Çalışma sonucunda cari açıklar ve bütçe açıkları arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğu ortaya konulmuştur.

Kulkarni ve Erickson (2001), 1969-1997 dönemini bütçe açığı ve cari işlemler açığı yıllık verilerini kullanarak yıllık verilerini kullanarak Pakistan, Hindistan ve Meksika için Granger nedensellik testi ile ikiz açık hipotezini test etmişlerdir. Çalışma bulguları üç ülke için de farklıdır. Meksika’da söz konusu dönemde nedensellik ilişkisinin hem bütçe açıklarından cari açıklara hem de cari açıklardan bütçe açıklarına doğru olduğu şeklinde, çift yönlü bir nedenselliğe işaret eden ilişkiye ulaşılmıştır. Hindistan’da bütçe açıklarının cari açıklara neden olduğunu ifade eden geleneksel teoriyi destekler kanıtlar bulunmuştur. Pakistan’da ise bütçe ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkinin Geleneksel görüşün tersi yönünde olduğu ortaya konulmuştur. Yani Pakistan’da cari açıklardan bütçe açıklarına doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Zengin (2000), çalışmasında, 1987-1999 dönemi üçer aylık verileri kullanılarak makroekonomik modelleme vektör otoregresif (VAR) modeli uygulamıştır. Bütçe açığı, dış ticaret açığı, faiz oranı milli gelir, para arzı, döviz kuru modelde kullanılan değişkenler olmuştur. Elde edilen bulgular Geleneksel Yaklaşımı destekler nitelikte olmuştur. Bütçe açıkları direkt olarak cari işlem açıklarını etkilerken aynı zamanda dolaylı olarak da cari işlem açıklarının etkisi altında olduğunu ortaya koymuştur.

Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, cari işlemler açığını açıklamada bütçe açığı%11’lik bir paya sahiptir. Buna karşılık cari işlemler açığı bütçe açığını açıklamada %2’lik bir paya sahiptir.

Çalışmanın en önemli sonucu, Türk ekonomisindeki temel problemin iç dengesizliklerden kaynaklandığını ifade etmesidir. Bu nedenle ekonomik istikrar programlarında başlangıç noktası iç dengeyi sağlamak olmalıdır. İç dengede bir gelişme dış denge üzerinde pozitif bir etkiye sahip olacaktır. Bütçe açığı doğrudan cari işlemler açığını etkilerken aynı zamanda dolaylı olarak da cari işlemler açıklarının etkisi altındadır.

Ata ve Yücel (2003), 1975- 2002 dönemine ait yıllık verileri kullanarak iki aşamalı Enger-Granger Nedensellik testini uygulamışlardır. Eş-bütünleşme analizi

göstermiştir ki, bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Ayrıca, nedensellik analizinin sonuçlarına göre, birinci gecikmede bütçe açıklarından cari açıklara doğru, üçüncü ve yedinci gecikmede da cari açıklardan bütçe açıklarına doğru nedensellik bulunmuştur.

Utkulu (2004), Türkiye’de 1950-2000 yılları arasında bütçe açıkları ve cari açıklar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi durağanlık testi, eş-bütünleşme testi ve hata düzeltme modelini kullanarak araştırmıştır. Çalışılan verilerle söz konusu dönemde bütçe açıkları ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişkinin ampirik olarak çift yönlü nedenselliğe dayandığı sonucuna varılmıştır.

Ay, Karaçor, Mucuk ve Erdoğan (2004), yaptıkları çalışmada, 1992-2003 döneminde aylık verilerinden hareketle Granger nedensellik testi ve regresyon analizi yardımıyla bütçe açıkları ile cari açıklar arasındaki ilişkiyi sınımlamışlardır. Analiz sonuçları Türkiye’de ele alınan dönem itibariyle iki açık arasında karşılıklı ilişki bulunduğunu belirtmektedir.

İki yönlü nedensellik ilişkisine işaret eden çalışmalar analiz edildikten sonra, bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasındaki ilişkiyi kabul eden fakat bu iki açık arasındaki ilişkinin bütçe açıklarından cari açıklara doğru değil, cari açıklardan bütçe açıklarına doğru olduğunu vurgulayan çalışmalar mevcuttur. Bunlar:

Alkswani (2001), yaptığı çalışmada, Suudi Arabistan ekonomisi için 1970-1999 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanmıştır. Bütçe ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi, hata düzeltme modeli, Johansen eş-bütünleşme ve iki değişkenli Granger nedensellik testi ile sınımlamıştır. Alkswani, test sonuçlarına göre, bütçe açığı ile cari işlem açıkları arasında uzun dönemli bir ilişki ve cari işlem açıklarından bütçe açıklarına doğru bir nedensellik yönü olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla, bulunduğu ampirik sonuçlara göre hem Keynesyen yaklaşımı hem de Ricardian yaklaşımını reddetmiştir.

Alkswani’ye göre, bu sonuca ulaşmasının nedeni petrol ülkelerinde, petrol ihracatının temel gelir kaynağı olması ve petrol gelirinin, hem dış ticaret hesabının hem de kamu bütçesinin önemli bir bileşeni olmasından kaynaklanmaktadır.

Alkswani, ekonomilerinin temel gelir kaynağı petrol ihracatına dayanan ülkelerde bütçe açıklarının cari işlem açıklarını etkilediğini, fakat nedensellik yönünün cari işlem açıklarından bütçe açıklarına doğru olduğunu savunmuştur.

Yılmaz (1993), Türkiye ekonomisinde merkezi hükümet bütçe açıkları ile dış ticaret açıklarının birbirleri üzerindeki etkileri anlamına gelen ikiz açıklar hipotezinin varlığını araştırmıştır. Bunun için 1987-1992 dönemi aylık verileriyle tek taraflı Granger nedensellik ve çok yönlü OLS regresyon analizi uygulamıştır. Sonuç olarak, bütçe açıklarının cari işlem açıkları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı ancak cari işlem açıklarının bütçe açıklarını doğrudan etkilediği ortaya konulmuştur.

4.2.Yöntem

Bu çalışmada bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere öncelikle verilerin durağan olup olmadığını test etmek amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) Testi, Engle-Granger Eşbütünlük Testi ve ilişkinin yönünü belirlemek üzere Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır.

4.2.1. Durağanlık Kavramı ve Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin istatistiksel analizi yapılmadan önce durağan olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. İktisadi analizler yapılırken kullanılan zaman serisinin durağan olup olmaması büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü durağan olmayan bir seri ile analizler yapıldığında geleneksel t ve F testleri ile R^2 değeri yanı sıra sonuçlar verebilmektedir (Göktaş, 2005:5). Granger ve Newbold (1974)'un da belirttiği gibi durağan olmayan zaman serileri ile elde edilen regresyon sonuçlarının, değişkenlerin stokastik trend içermesi nedeniyle, modeldeki açıklayıcı değişkenlerin açıklanan değişken üzerindeki etkisini abartılı olarak yansıtması mümkündür. Bir serinin durağanlık koşulları tüm gecikmeler için ortalama, varyans ve kovaryans değerlerinin sabit olmasıdır:

$$-E(y_t) = \mu \rightarrow \text{ortalama}$$

$$-\text{Var}(y_t) = E(y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \rightarrow \text{varyans}$$

$$-Y_k = E [(y_t - \mu) (y_{t-k} - \mu)] \rightarrow \text{kovaryans}$$

Literatürde bu durağanlığa zayıf, ikinci mertebeden durağanlık denmektedir. Bu yöndeki durağanlıkta serinin ortalaması zamandan bağımsızdır, zaman içinde sabittir. Varyansı ise sonlu bir sayı ile ifade edilir ve zaman içinde sistematik olarak değişmediği kabul edilir. Güçlü durağanlık ise değişkenin koşullu olasılık dağılımının zaman içinde değişmediği bir süreci göstermektedir (Bozkurt, 2007:28).

Zaman serilerinin durağanlığını araştırmak üzere bazı testler mevcuttur. Birim kök testi de bu testlerden bir tanesidir. Bir seride birim kökün varlığını araştıran sistematik test Dickey ve Fuller tarafından ortaya konmuştur (Bozkurt, a.g.e:34). Dickey ve Fuller (1979) tarafından değişkenlerin durağanlıklarının belirlenmesine yönelik bir birim kök testi olan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi geliştirilmiştir. Eğer bir serinin varyansında ya da ortalamasında sistematik bir değişme olmuyor, düzenli periyodik değişmeler ortaya koymuyorsa, bu seri durağan olarak nitelenebilir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007:46).

Bir zaman serisinin durağan olup olmadığı literatürde en yaygın olarak kullanılan birim kök (unit root) testlerin uygulanması sonucunda belirlenmektedir. Birim kök testi için kullanılan otoregresif model şu şekildedir (Karatay, a.g.e:160):

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + e_t \quad (21)$$

Bu eşitliğe göre e_t ; ortalaması sıfır, varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimini, Y_t ; Y 'nin t zamanında aldığı değeri ve Y_{t-1} ise Y 'nin $t-1$ zamanında aldığı değeri göstermektedir. Eğer tahmin edilen regresyonda Y_{t-1} 'in katsayısı (ρ) 1'e eşitse seride birim kök sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum zaman serileri analizinde rassal yürüyüş (random walk) olarak bilinir ve serinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan birim kök testi için kullanılan yukarıda gösterilen otoregresif modelin her iki tarafından Y_{t-1} çıkartıldığında söz konusu model aşağıdaki gibi yazılır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + e_t \quad (22)$$

Bir zaman serisinin durağanlığının sınanması için geçerli olan hipotezler ise şu şekildedir:

$H_0: \rho=1$ ve $\delta=0$ (seri durağan değildir, diğer bir deyişle seri birim kök içermektedir.)

$H_1: \rho<1$ ve $\delta<0$ (seri durağandır, diğer bir deyişle seri birim kök içermemektedir.)

Zaman serisinin birim kök taşıması o zaman serisinin durağan olmadığını göstermektedir. Bu özelliğe sahip değişkenlerle yapılan uygulamalarda kullanılan ekonometrik yöntemlerin sonuçları da anlamsız olacaktır. Burada amaç bir zaman serisinin birim kökünün olup olmadığına bakılarak durağanlığın tespitidir. Durağan serilere gelen etkiler zaman içinde kaybolurken, durağan olmayan serilere gelen etkiler, durağan serilere göre daha uzun hafızaya sahip olmalarından dolayı, serinin yapısını değiştirmektedir (Yılgör, 2008:31).

Sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz, sabit terimli ve trendsiz regresyonlar bulunarak, bunlarla birlikte τ (tau) istatistikleri veya ADF istatistikleri ile MacKinnon kritik değeri elde edilmektedir. ADF test istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Tarı, 2002:375)

4.2.2.Eşbütünleşme (Koentegrasyon) Testi

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değer bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesi yoluyla ortaya çıkartılabilmektedir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geçtiğini anlamak için serinin her dönemde aldığı değer daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir (Tarı, a.g.e:373). Bunun için yukarıda da belirttiğimiz üzere birim kök analizleri yardımıyla serilerin durağanlığı kontrol edilmektedir.

Bir serinin durağan olmadığı tespit edildiğinde, durağanlık şartını sağlamak için serilerin birinci, ikinci, üçüncü farkları logaritmaları, logaritmalarının birinci farkları gibi işlemler yapılmaktadır. Ancak farklarının alınması sadece değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemler arasında bu şoklar dışında var olabilecek, uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde müdahale yoluyla durağanlaştırılmış seriler arasında bulunabilecek bir regresyon uzun döneme ait bilginin bertaraf edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem denge ilişkisi vermeyecektir (Tarı, a.g.e:375).

Koentegrasyon analizi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar dahi, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve bunun da ekonometrik olarak tespit edilebileceğini öne sürmektedir. Bu, değişkenleri etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Değişkenler arasında böyle bir koentegrasyonun olabilmesi ancak dışsal, kalıcı şokların farklı doz ve biçimlerde olsalar dahi tüm değişkenleri ortak bir şekilde etkilemesiyle mümkündür. Bir başka deyişle sistemdeki her değişken, kendilerini ayrı ayrı etkileyen, her biri kendine özgü dışsal ve kalıcı şoklara değil, bunları beraber etkileyen ortak stokastik trendlere sahip olmalıdır. Durağan olmayan iki zaman serisi aynı dereceden entegre iseler bu durumda aralarında koentegrasyon olabilir ve aralarındaki regresyon yanıltıcı olmaz. İki serinin aynı dereceden entegre olması ikisindeki trendin birbirini götürmesi ve trend faktöründen arındırılmış bir ilişkinin bulunmasını sağlamaktadır (Tarı, a.g.e:376).

Bu durumu basit bir modelle açıklamak gerekirse (Bozkurt, a.g.e:109):

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t \quad (23)$$

Bu modelde yer alan iki değişkeni farkları alınmak suretiyle durağanlaşan iki seri olarak kabul edelim. Bu iki serinin düzey değerleri ile yapılan bir analizde elde edilen test sonuçları sahte regresyon işaretleri gösterecektir. Gerçekte anlamlı olmayan t ve F testleri anlamlı gibi gözükcektir. Farkı alınarak yapılan analizde ise

uzun dönem bilgisi kaybolacaktır. Seriler arasında koentegrasyon ilişkisi araştırıldığında, uzun dönemde birlikte hareket eden bir yapı söz konusu ise, modele ilişkin hata terimi durağan bir yapıya sahip olacaktır.

$$u_t = Y_t - \beta_0 - \beta_1 X_t \quad (24)$$

$$u_t \sim N(0; \sigma^2)$$

Burada hata terimi, hata düzeltme modelinde yer alarak dengesizlik hatası adını alacaktır. Bu sayede kısa ve uzun dönem bilgileri arasında ilişki kurulmuş olacaktır. Böylece serilerin farklarını almak yerine düzey değerleri ile kurulan ilişki uzun dönem bilgisini yansıtacaktır. Düzey değerleri ile elde edilen regresyon sahte değil anlamlıdır (Bozkurt, a.g.e:110).

Durağan olmayan serilerin doğrusal bileşimi olan ve durağan olduğu saptanan hata payına dengesizlik hatası denilmektedir. Hata düzeltme modeli, bahsedilen dengesizlik hatasının tipik bir VAR modelinde yerini aldığı bir süreçtir. Koentegrasyon ve hata düzeltme modeli arasındaki ilişki ilk olarak Granger tarafından ele alınmıştır. Birinci mertebeden durağan iki değişken için model aşağıdaki eşitlikle ifade edilebilir (Bozkurt, a.g.e:110):

$$\Delta Y_t = \alpha \Delta X_t + \beta (y_{t-1} - \alpha x_{t-1}) + e_t \quad (25)$$

Burada β katsayısının anlamlılığı önemlidir. Eğer $\Delta Y_t, \Delta X_t \rightarrow 0$ iken hata teriminin de durağan olduğu saptanırsa iki değişken arasında koentegrasyon ilişkisi mevcut olacaktır.

Bir diğer deyişle modelde yer alan değişkenlerin durağanlık mertebesi (d_x), hata teriminin mertebesinden (d_e) büyükse, X ve Y arasında uzun dönemli ilişki olabilir. $d_y = d_x = d_e$ durumunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişki gözlenmeyecektir. Bu durum, serilerin düzey değerleri arasında bir ilişki olmadığını göstergesidir. Yani uzun dönemde iki değişken aynı patikada yürüyecektir (Bozkurt, a.g.e:111).

$e = y - \beta_x \sim N(0,1)$ durumunda hata teriminin durağanlık mertebesi $I(0)$ olacaktır. Bu duruma ilişkin temel hipotez;

H_0 : e birim köke sahiptir, dolayısıyla X ve Y koentegre değildir şeklinde belirlenir ve X ve Y arasında koentegre ilişkisi olduğu yönündeki alternatif hipoteze karşı sınıanır (Maddala, 1992:598).

Engle ve Granger'in (1987) yayınladıkları makaleden sonra zaman serisi literatüründe çok önemli gelişmeler görülmüştür. Buna göre, çoğu makroekonomik zaman serisi trend içermekte ve bu durum sahte (spurious) regresyon sonuçlarına yol açabilmektedir. Buna çözüm olarak birçok yöntem önerilmiştir. Değişkenlerin farkının alınması (differencing) yöntemiyle stokastik trendin elemine edilmesi önerilmiş, ancak bu yöntemin uzun döneme ait değerli enformasyon kaybına neden olduğu saptanmıştır. Çözüm Engle ve Granger'in literatüre sunduğu koentegrasyon analizi ile gelmiştir (Utkulu, 2003:48).

Koentegrasyon analizine göre değişkenler trend içerse dahi uzun dönemdeki sapmaları ifade eden hata terimi, durağan, yani varyansı ve ortalaması zaman içinde değişmez, sabit ise değişkenler arasında gerçek iktisadi nedensellik ilişkisi vardır. Bu durumda regresyondaki değişkenler eşbütünleşiktir denir. Bu analiz sayesinde, zaman serisi ekonometrisi ve ekonomi teorisinin testi alanlarında önemli gelişmeler olmuştur. Koentegrasyon kavramının literatüre kazandırdıkları ve kullanım alanları şu başlıklar altında incelenebilir (Utkulu, a.g.e:49):

- Regresyon analizlerinde trendin neden olduğu sahte regresyon sonuçlarını gidermesi,
- Ekonomik değişkenler arasında uzun ve kısa dönemin birlikte testine ve ekonometrik tahminlemesine olanak veren yeni ve etkin bir modelleme yöntemi olarak kullanılması ve hata düzeltme modeli (ECM),
- Ekonometrik tahminleme aşaması öncesinde bir ön-test olarak kabul görmesi,

- Uzun dönem ekonomik ilişkilerin yani ekonomi teorisinin testine olanak vermesi,

Koentegrasyon analiz yönteminin iktisatçılar için asıl önemi rakip iktisat teorilerinin test edilmesine olanak tanınmasıdır.

Eşbütünlemeyi test etmenin farklı metotları vardır. Birinci metot eşbütünlemeyi kabul etmeyen H_0 hipotezini inceler ve Engle-Granger metodunun panel regresyonundan elde edilen artıkları kullanır. Pedroni'nin 1995–1997 yıllarında yazdığı makaleler ve Mc Coskey ve Kao'nun 1998 yılına ait panel eş bütünleme testleri de bu metoda dayanır. Bir diğer yaklaşım eşbütünlemeyi kabul eden H_0 hipotezini ele alır ve Harrisve Inder, Shin, Leybourne ve Mc Cabe ve Kwiatowski tarafından önerilen testlerin de temelini oluşturur (Yılgör, a.g.e:63).

Bütün panel veri eş bütünleme testleri eş bütün eden katsayılar da heterojenliğe izin verir. Bu testlere ilişkin eksiklik ise H_0 ve alternatif hipotezlerin tüm ilişkiler arasında eş bütünlemeyi tamamen kabul etmesi, ya da eş bütünleme yoktur denmesidir. Fisher testi haricinde, bazı ilişkilerde eş bütünleme varken bazılarında olmama durumu yoktur. Daha önceden geliştirilen panel eş bütünleme testleri, panel birim kök testlerini direkt olarak Engle Granger tipi iki adımlı metodolojide elde edilen artıklara uygularlar. Ama literatürdeki son fikirler, bu yaklaşımı kullanan istatistiklerin durağanlığı kabul etme yönünde önyargılı olabileceğini söylemektedirler.

Pedroni panel birim kök testlerini direkt olarak regresyon artıklarına uygulamanın açıklayıcı değişkenlerin dışsal olmaması ve tahmin edilen katsayıların durağanlığındaki artıkların bağımlılığı gibi nedenlerden dolayı pek uygun olmayacağını söyler. Bu nedenlerden ötürü alternatif içerisinde heterojenliğin varlığına sağlam bir eşbütünleme test prosedürüne sahip olmak önemlidir (Yılgör, a.g.e:64).

Koentegrasyon testlerinin başlıcaları İki Aşamalı Engle-Granger Tahmin Yöntemi ve Johansen Koentegrasyon Yöntemi'dir. Çalışmamızda kullanılması hasebiyle Engle-Granger Tahmin Yöntemi detaylıca analiz edilecektir.

İki Aşamalı Engle-Granger Tahmin Yöntemi

Engle-Granger koentegre değişkenleri içeren tek denklemliler için iki aşamalı tahmin yöntemi önermişlerdir. Bu yöntem, değişkenlerin düzey değerlerinin tahmin edilmesi ile bulunan hata teriminin, geleneksel VAR modelinde yerine konması suretiyle işleyen bir süreci içermektedir.

Bir regresyon ilişkisinde bağımlı değişken, ilgili bağımsız değişkenlerle tahmin edilirken, ekonometri teorisinin beklentisi tahmin hatasının minimum olmasıdır. Gerçek ve tahmin edilen arasındaki fark ne kadar az ise tahmin sonuçları o derece tatmin edici olmaktadır (Bozkurt, a.g.e:111).

$$e_t = y_t - \beta x_t \quad (26)$$

denkleminde e_t , dengesizlik hatası olarak adlandırılmaktadır. Bütün değişkenleri x_t vektörü ile ifade edersek;

$$e_t = \alpha x_t \quad (27)$$

dengesizlik hatasına ulaşılmış olacaktır.

Bir zaman serisi, d kadar farkı alındıktan sonra durağanlaşıyorsa d mertebesinde durağandır ve $x_t \sim I(d)$ ile gösterilir. $d=0$ ise serinin durağan olduğu yani $I(0)$ olduğu, eğer $d=1$ ise serinin birinci mertebeden durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. $I(0)$ olan bir serinin ortalaması sıfır ve varyansı sonludur. Herhangi bir şok, değişkenin değeri üzerinde geçici bir etki yaratıyor demektir. Otokorelasyon değerleri hızla düşmektedir. Seri $I(1)$ ise varyansı sonlu değildir. Verilen şok sürekli bir etki bırakır ve otokorelasyonlar 1'e yaklaşmaktadır (Bozkurt, a.g.e:112).

Sistemdeki değişkenlerin tümü $I(d)$ iken, $e_t \sim I(d-b)$, $b>0$ şartını düşünmemiz durumunda $d=b=1$ olduğu halde, değişkenler $I(1)$ iken, hata payı $I(0)$ olacaktır. Bu durum hata payının nadiren sıfır ortalamasından yani dengeden uzaklaştığı bir durumu ifade etmektedir. Değişkenler koentegredir ve dengeden sapma çok nadir olarak meydana gelmektedir. Tüm değişkenler $I(d)$ mertebesinde olup, tüm değişkenler için bir x vektörü $x_t \sim CI(d,b)$ olduğunda $\alpha \neq 0$ değerinde bir vektör

tanımlanabilmektedir. Bu durumda $e_t \sim I(d-b)$, $b > 0$ olacaktır. Bütün bu tanımlamaları sağlayan α vektörü koentegrasyonu sağlayan vektör olarak tanımlanmaktadır.

Denklemler sisteminde değişken sayısı n tane olduğunda r tane koentegrasyon vektörü meydana gelmektedir. Çünkü koentegrasyon vektör sayısı en fazla toplam değişken sayısının bir eksiği kadar olmaktadır ($r \leq n-1$). r , koentegrasyon rankını ifade etmektedir (Bozkurt, a.g.e:112).

Bütün bu şartlar göz önünde tutulduğunda ve x değişkenlere ilişkin vektörü ifade ettiğinde hata düzeltme gösterimi aşağıdaki eşitlik ile ifade edilmektedir:

$$(I-B)X_t = C(B)e_t \quad (28)$$

$$\alpha X_t = e_t \quad (29)$$

X vektörünün elemanları $(d-b)$ mertebesinde durağan olacaktır. O halde testin ana fikri, değişkenleri düzey değerleri ile ele alabileceğimiz bir sistemi geliştirmektir. Bu yöntemin aşamaları şöyle sıralanmaktadır.

1.Aşama: Bu yöntemin ilk aşaması değişkenlerin durağan olup olmadığının ve durağanlık mertebelerinin araştırılmasıdır. Çünkü değişkenlerin aynı mertebeden durağan olması gerekmektedir. Bizim çalışmamızda daha evvel belirttiğimiz üzere ADF testi uygulanacaktır. Bu sayede değişkenlerimizin durağanlık dereceleri araştırılmış olacaktır.

Bir modelde iki değişken yer alıyorsa değişkenlerin her ikisinin de eş bütünleşme derecelerinin aynı olması sağlanabilmektedir. Ancak modelde ikiden fazla değişken mevcutsa bu durumun gerçekleşmesi zor olmaktadır (Bozkurt, a.g.e:113). Charemza- Deadman, farklı açılımlarla durağanlık mertebeleri farklı olan değişkenler arasında da koentegrasyon ilişkisinin gözlenebileceğini iddia etmişlerdir. Bu yaklaşımlar şöyle ifade edilebilmektedir:

Uzun dönem ilişkinin araştırılacağı değişken sayısı ikiden fazla ise, bu durumda her bir değişkenin durağanlık mertebesinin aynı olma gerekliliği güçlük yaratabilir. Bu noktada iki bağımsız değişkenin yer aldığı bir modelde

$$y_t \sim I(0), x_{1t} \sim I(1), x_{2t} \sim I(1)$$

ise, yani bağımsız değişkenler birinci mertebeden durağan ve bağımlı değişken ise seviyesinde durağan olduğunda, bağımsız değişkenlerin doğrusal bileşimlerinin durağan olduğu gözlemlenebilir. Bu durumda $y_t \sim I(0)$ ve $(\beta x_{1t} + \beta x_{2t}) \sim I(0)$ olduğu için elde edilen hata terimi $e_t \sim I(0)$ olabilir. Böylelikle hata terimi ve bağımlı değişken arasında uzun dönemli ilişki gözlemlenebilir.

Yine ikiden fazla sayıda değişkenin yer aldığı bir modelde, bağımlı değişkenin bütünleşme derecesi, bağımsız değişkenlerin herhangi birisinin bütünleşme derecesi, bağımsız değişkenlerin herhangi birisinin bütünleşme derecesinden büyük olduğu takdirde

$$y_t \sim I(d), x_{1t} \sim I(d), x_{2t} \sim I(d-1)$$

koentegrasyon ilişkisi aranabilir.

Bağımsız değişkenlerin bütünleşme derecesi bağımlı değişkenlerin bütünleşme derecesinden büyük olduğunda, değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi arayabilmek için, en az iki açıklayıcı değişkenin bütünleşme derecesinin eşit olması gerekir veya hiçbir bağımsız değişkenin bütünleşme derecesi bağımlı değişkeninkinden büyük olmamalıdır.

$$y_t \sim I(1), x_{1t} \sim I(2), x_{2t} \sim I(2)$$

olduğunda bağımsız değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi bulunursa, yani $(\beta x_{1t} + \beta x_{2t}) \sim I(1)$ ise hata terimi potansiyel olarak bağımlı değişken ile uzun dönemde birlikte hareket edebilir (Charemza ve Deadman, 1992:143).

2. Aşama: Değişkenlerin düzey değerleri ile regresyon ilişkisi araştırılır ve hata teriminin durağanlığı test edilir:

$$y_t = \alpha + \beta x_t + e_t \quad (30)$$

Hata teriminin durağanlığını tespit etmek üzere DF veya ADF testlerinden istifade edilmektedir. Hata teriminin durağan olup olmadığına karar verirken DF

veya ADF testlerinde kullanılan kritik değerler kullanılamaz. Çünkü tahmin edilen hata terimleri koentegre sayısına bağlıdır. Bunun yerine Engle-Yoo tarafından geliştirilen 50, 100, 250 ve 500 gözlem için bulunan kritik değerler kullanılmalıdır (Bozkurt, a.g.e:114). Hata teriminin de durağan olduğuna karar verilirse üçüncü aşamaya geçilmektedir.

3. Aşama: Bu aşamada aynı mertebeden durağan değişkenlerin tahmininden elde edilen ve durağan olduğu saptanan hata terimi aşağıdaki hata düzeltme modelinde yerine konacaktır:

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \alpha_y(y_{t-1} - \beta_1 x_{t-1}) + \sum \alpha_{11}(i) \Delta y_{t-i} + \sum \alpha_{12}(i) \Delta x_{t-i} + \varepsilon_{yt} \quad (31)$$

$$\Delta x_t = \alpha_2 + \alpha_x(y_{t-1} - \beta_1 x_{t-1}) + \sum \alpha_{21}(i) \Delta y_{t-i} + \sum \alpha_{22}(i) \Delta x_{t-i} + \varepsilon_{xt} \quad (32)$$

Bu eşitliklerde β , ikinci aşamada ifade edilen eşitlikten gelen koentegrasyonu sağlayan vektör parametresidir. Demek ki eşitliğin sağ tarafında tüm değişkenlerin gecikmeli değerleri ve değişkenlerin düzey değerlerine ilişkin regresyondan gelen hata düzeltme terimi yer almaktadır. Yukarıdaki eşitliği hata düzeltme terimi ($\hat{e}_{t-1}$) ile tekrar yazacak olursak:

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \alpha_y \hat{e}_{t-1} + \sum \alpha_{11}(i) \Delta y_{t-i} + \sum \alpha_{12}(i) \Delta x_{t-i} + \varepsilon_{yt} \quad (33)$$

$$\Delta x_t = \alpha_2 + \alpha_x \hat{e}_{t-1} + \sum \alpha_{21}(i) \Delta y_{t-i} + \sum \alpha_{22}(i) \Delta x_{t-i} + \varepsilon_{xt} \quad (34)$$

Bu gösterim yaklaşık VAR modeline ilişkin bir gösterimdir. Denklemlerin katsayıları EKK ile elde edilir. ε_{yt} ve ε_{xt} beyaz gürültü sürecine sahip hata terimleridir. Modelde kısa ve uzun dönemli ilişkiler bir arada bulunmaktadır. Tüm değişkenler durağan olduğu için geleneksel VAR modeli gibi tahmin edilebilir (Bozkurt, a.g.e:115).

4. Aşama: Bu son aşamada modelin uygunluğunun testine ve sonuçların yorumlanmasına geçilmektedir. Öncelikle hata terimlerinin beyaz gürültü olup olmadığı incelenmektedir. Eğer hata terimleri korelasyonlu ise bazı değişkenler için gecikme uzunluğu artırılmaktadır. α_y ve α_x katsayıları uyarlama hızı katsayılarıdır. İlk eşitlikteki α_y katsayısı 0 olsun. Bu durumda $\alpha_{12}(i) = 0$ olur. Bir diğer deyişle, Δx_t ,

Δy_t 'nin granger nedeni değildir. Demek ki bu testte aynı zamanda nedensellik ilişkileri gözlenmektedir. Uyarılama hızı katsayılarından biri ya da her ikisi istatistiksel olarak anlamlı ise, bu değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisine işaret eder. Ayrıca anlamlı bulunan katsayının büyüklüğü ve yönü de önemlidir. Çünkü katsayı aynı zamanda kısa dönemdeki dengesizliğin uzun dönemde ne oranda düzeltileceğini ifade etmektedir. Katsayı pozitif ise dengeden uzaklaşmakta, negatif ise dengeye yaklaşmaktadır. Negatif yönlü ve değeri büyük bir katsayı sapmanın bir dönem sonra azalacağını göstermektedir (Bozkurt, a.g.e:115).

Engle-Granger yöntemi, hesaplanması ve uygulanması pratik bir yöntemdir. Ancak, bir takım eksiklikler ve güçlükler söz konusu olmaktadır. Sistemde yer alan her bir değişkene ilişkin farklı denklemler tahmin edildiğinde, değişkenin birine ilişkin eşitlikte koentegrasyon ilişkisine rastlanırken diğer değişkene ilişkin eşitlikte böyle bir ilişki gözlemlenmeyebilir. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkide bir belirsizlik yaratabilir. Sistemde ikiden fazla değişken olması durumunda bu sözü edilen güçlük yine karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, a.g.e:116).

Yöntemin farklı aşamalara sahip olması her bir aşamanın ayrı ayrı gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Testin birinci aşamasında, değişkenler arasındaki dinamik yapı göz ardı edildiği için, tahminlerin sistematik hatasız olması konusunda bir şüphe oluşabilmektedir. Birinci aşamada yapılacak herhangi bir hata ikinci aşamaya taşınmaktadır (Enders, a.g.e:377).

4.2.3.Granger Nedensellik Testi

Granger (1969), nedenselliği şu şekilde tanımlamıştır: “Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir”. Bu tanımlamanın doğruluğu test edildikten sonra ilişki $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilir. Bu test ile bir tahmin değil nedensellik çıkarsaması yapıldığı için değişkenler önceden durağanlaştırılmalıdır (Granger, 1988:554).

Granger nedenselliği, zaman serileri kullanılarak ileriye dönük tahminler yaparken oluşturulacak modeller açısından geçerliliği olan bir kavramdır. Bu

kavramın içerdiği ilişkinin sınanması bir zaman serisinin gelecekteki değerlerinin tahmininde kendi geçmiş değerleri yanında, bir başka değişkenin geçmiş değerlerinin katkısı olup olmadığı konusunda bilgi verecektir (Erlat, 1983:90).

Regresyon analizi, değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkileri ile uğraşmaktadır. Ancak,değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisi ifade etmez. Yani,mutlaka bağımsız değişken X'in sebep ve bağımlı değişken Y'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki değişken arasındaki sıkı bir ilişki, bir birlikteliğin ifadesidir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise, iktisat teorisi tarafından doğrulanmalıdır (Timur, a.g.e:111).

Bir örnek üzerinden yukarıda ifade ettiğimiz durumu açıklamamız gerekirse; zaman serisi verilerine dayalı bütçe açığı (BA) ve cari işlemler açığı (CA) değişkenleri arasında sıkı bir ilişki bulunsun. Bu sadece cari işlemler ve bütçe açığı değişkenleri arasında bir birliktelik olduğunu ifade eder. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise, iktisat teorisi ve nedensellik testi ile belirlenebilir. Bütçe açığımı cari işlemler açığını etkilemekte, cari işlemler açığı mı bütçe açığını etkilemekte, yoksa her ikisi de birbirini karşılıklı olarak etkilemektedirler? Ayrıca, dördüncü bir olasılık da iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olmaması durumudur. Kısacası,cari işlemler ile bütçe açığı arasında şu dört durum ortaya çıkabilir (Timur, a.g.e:111):

1. $BD \rightarrow CD$ (bütçe açığı cari işlemler açığını etkilemektedir)
2. $CD \rightarrow BD$ (cari işlemler açığı bütçe açığını etkilemektedir)
3. $BD \leftrightarrow CD$ (her ikisi de birbirini etkilemektedir)
4. $BD \neq CD$ (aralarında bir nedensellik yoktur)

Granger nedensellik testi, değişkenlerin bir sonraki değerinin kestirilmesine ilişkin bilginin yine bu değişkenlerin zaman serisi verilerinde bulunduğunu varsayan bir uygulamadır. Buna göre y ve z olmak üzere iki değişkenli bir sistem aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Gök, a.g.e:93):

$$Y_t = a_{10} + a_{11} y_{t-1} + a_{12} z_{t-1} + e_{1t} \quad (35)$$

$$Z_t = a_{20} + a_{21} y_{t-1} + a_{22} z_{t-1} + e_{2t} \quad (36)$$

Burada y_t , t dönemindeki y değişkenini, z_t ise t dönemindeki z değişkenini ifade etmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki ifade y değişkeninin, kendisinin ve z değişkeninin bir önceki değerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yukarıdaki ifade örneğine $a_{21} = 0$ hipotezinin t-testi ile sınanması mümkündür. İki denklemlili ρ gecikme sayılı modelde y_t, z_t 'nin sadece ve sadece $a_{21}(L)$ 'nin tüm katsayıları sıfıra eşit olunca Granger nedeni değildir. Dolayısıyla eğer y_t, z_t 'nin tahmin edilme performansını yükseltmiyorsa o zaman y_t, z_t 'nin Granger nedeni değildir. Granger nedenselliğinin belirlenmesinin direkt yolu aşağıdaki kısıtı test etmek için standart F testinin kullanılmasıdır:

$$a_{21}(1) = a_{21}(2) = a_{21}(3) = \dots = 0 \quad (37)$$

n sayıda değişkenin bulunduğu durumda $A_{ij}(L)$, j değişkenini n değişkeni üzerine gecikmeli değerlerini ifade etmektedir. Burada eğer $A_{ij}(L)$ çok terimlisinin tüm katsayıları sıfıra eşitlenebiliyorsa, j değişkeni i değişkenin Granger nedeni değildir. Dolayısıyla Granger nedensellik testinde $A_{ij}(L)$ çok terimlisinin bütün katsayılarının sıfıra eşit olduğu boş hipotezi bu katsayıların sıfıra eşit olmadığını ifade eden alternatif hipoteze karşı test edilir. Eğer boş hipotez reddedilirse, örneğin y'nin, z'nin Granger nedeni olmadığı boş hipotezi reddedilirse y, z'nin Granger nedeni denir. Bu da y değişkeninden z değişkenine doğru bir etkileşim olduğu yönünde istatistik bulgular edindiğimiz anlamına gelir (Gök, a.g.e:94).

4.3. Veriler

Türkiye için 1998:4-2011:4 dönemlerini kapsayan üçer aylık Bütçe Dengesi/Nominal GSYH ve Cari İşlemler Dengesi/Nominal GSYH verileri bu çalışmanın ampirik analizinde kullanılmıştır. Bu veriler TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilmiştir. Bu değerler sözü edilen dönemde pek çok kez negatif değerler olduğundan logaritmik hale dönüştürülmemiş ve GSYH'ya oranlanmıştır.

4.4.Ekonometrik Sonuçlar

Bu çalışmada, 1998 – 2011 dönemlerini kapsayan üç aylık verilerle, bütçe dengesi ile cari işlemler dengesinin GSYİH içindeki payını ifade eden yüzde değerlerden yola çıkarak; iki değişken arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler ele alınmıştır. Öncelikle çalışma kapsamında yer alan değişkenlerin durağan olup olmadığı ADF birim kök testi ile araştırılmıştır. Serilerin bütünleşme sıralarının belirlenmesinden sonra, bütçe dengesi ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiler Engle-Granger eşbütünleşme (koentegrasyon) analizi ile incelenmiştir. Eşbütünleşmiş ilişki var ise hata düzeltme modeli çerçevesinde kısa dönemli ilişkiler ele alınmış ve son olarak, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler Granger Nedensellik Testi yardımıyla test edilmiştir.

4.4.1.Birim Kök Testi

1998:1 ile 2011:4 dönemine ait üç aylık veriler kullanılarak yapılan analiz sonucunda değişkenlerin her ikisine ait yalın değerler ADF birim kök testi incelendiğinde, değişkenlerin Mc Kinnon kritik değerlerinin her iki değişken de de yüzdesel değerlerden mutlak değerce küçük olması nedeni ile yalın halde birim kök ihtiva ettiği ortaya çıkmaktadır. Birim kök ihtiva eden değişkenlerin birinci dereceden farklarının alınması durumunda, birim kökün ortadan kalktığı görülmektedir (Mc Kinnon kritik değeri eşik değerlerden büyük). Sonuçlar, birinci sıra farklarla ifade edilen değişkenlerin durağan olduğunu göstermiştir. Elde edilen bulgular, araştırma kapsamında yer alan değişkenler için bütünleşme sıralarının 1 C(1,1) olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 13: Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Verilerine Ait Birim Kök Analizi

	Uygun Gecikme Sayısı	ADF Değeri	McKinnon Kritik değeri (%1)	McKinnon Kritik değeri (%5)	McKinnon Kritik değeri (%10)
BÜTÇE DENGESİ	4	-1,259320	-3,565400	-2,919952	-2,597905
CARİ DENGE	7	-0,519060	-3,574446	-2,923780	-2,599925
ΔBÜTÇE DENGESİ	3	-3,772900	-3,565400	-2,919952	-2,597905
ΔCARİ DENGE	6	-4,671652	-3,574446	-2,923780	-2,599925

Aynı dereceden durağan olan bu serilere Engle- Granger yöntemi kullanılarak koentegrasyon testi yapılacaktır.

4.4.2.Koentegrasyon (Eşbütünleşme) Testi

Değişkenler arasındaki Engle–Granger (1987) eşbütünleşme testinin yapılabilmesi için, değişkenlerin aynı dereceden durağan olmaları gerekmektedir. Bu çalışmada değişkenlere yapılan ADF birim kök testi sonuçlarında serilerin hepsinin birinci dereceden fark durağan, diğer bir ifadeyle bütünleşme sıralarının 1 olduğu saptanmıştır.

Aynı dereceden durağan olan bu serilere Engle-Granger yöntemi kullanarak yapılacak olan eşbütünleşme testinde ilk olarak aşağıda ifade edilen modele ait parametreler en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiştir.

CD= cari işlemler dengesi, BD= bütçe dengesi olmak üzere;

$$CD = \alpha_0 + \alpha_1 BD + \varepsilon_t \quad (38)$$

Yukarıda ifade edilen regresyon eşitliğine ait tahmin sonuçları tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14: Regresyon Sonuçları

CD= $\alpha_0 + \alpha_1 \text{BD} + \varepsilon_t$	α_0	α_1
Katsayılar	-5,360298	-0,143504
t-Değeri	-8,972812	-4,293908
R²	0,254531	
D-W	0,966668	
F-İstatistik	18.43765	

Yukarıdaki analiz sonuçlarına göre bütçe dengesinde meydana gelen bir birimlik değişimin cari işlemler dengesini 0,14 düzeyinde azalttığı gözlemlenmektedir. Bu sonuç şunu ortaya koymaktadır; Türkiye ekonomisi için bütçe açıkları ile mücadele edilmedikçe cari açıklar önlenemeyecektir.

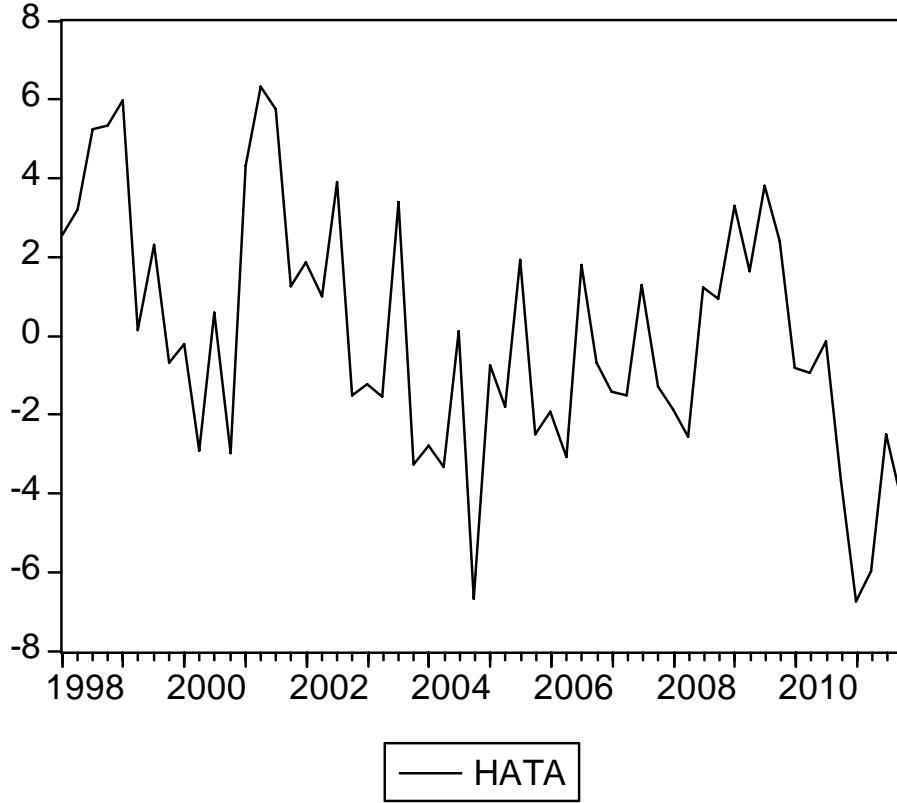
Değişkenlerin durağanlıkları analiz ettikten sonra hata teriminin ε_t durağan olup olmadığı ADF birim kök testi ile analiz edilecektir.

Tablo 15: Modeldeki Hata Teriminin Durağanlık Testi

Değişkenler	ADF Değeri	McKinnon Kritik Değer		
		%1	%5	%10
ε_t	-3,571510	-3,565430	-2,919952	-2,597905

ADF birim kök testine bakıldığında, tahmin elde edilen hata teriminin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu kabul edilir.

Şekil 3: 38 Nolu Modele Ait Hata Terimi

Hata teriminin de durağanlığı tespit edildikten sonra belirlediğimiz denklemin eşbütünleşik (koentegre) olduğu kabul edilir. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin mevcut olması, uzun dönem ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Modelden elde edilen hata terimi, modeldeki bağımlı değişkende kısa dönem değerleri ile uzun dönem değerleri arasında bir köprü rolü oynamaktadır. Hata düzeltme modeli de bu amaçla geliştirilmiştir.

En basit şekliyle ifade edilen hata düzeltme modeli aşağıda verilmiştir:

$$\Delta CD = \alpha_0 + \alpha_1 BD + \alpha_2 \varepsilon_{t-1} \quad (39)$$

Bu modelden elde edilen sonuçlar da aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 16: Hata Düzeltme Modeline Ait Regresyon Analizi Sonuçları

$\Delta CD = \alpha_0 + \alpha_1 BD + \alpha_2 \varepsilon_{t-1}$	α_0	α_1	α_2
Katsayılar	-0,100244	-0,061600	-0,357969
t- değeri	-0,282991	-1,807346	-2,819525
R²	0,138995		
D-W	2,118443		
F-İstatistik	4,197282		

1998-2011 dönemi için yapılan hata düzeltme modelini ele alacak olursak 1998-2011 yılları arasındaki hata düzeltme modelinde hata düzeltme terimine ait parametre -0,35 olarak hesaplanmıştır ve %1 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak sıfırdan farklıdır. O halde dışsal şoklar ile cari dengede meydana gelen dengesizliklerin %35'i yaklaşık 3 dönemde ortadan kalkmakta olup sistem yaklaşık olarak 9 ayda tekrar dengeye gelmektedir.

4.4.3.Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testine geçmeden önce, otoregresif modele ait gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme değerinin tayin edilmesinde kullanılan en önemli yöntem, VAR Analizinde Akaiki Bilgi Kriteri değerlerinin kıyaslanması yöntemidir. VAR yöntemine göre en iyi gecikme Akaiki bilgi kriteri ile 3 olarak hesaplanmıştır. Her iki değişkene göre karşılıklı olarak kurulan esas (H0) ve alternatif (H1) hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H_0 : değişkenler arasında tek taraflı olarak bir nedensellik yoktur.

H_1 : değişkenler arasında tek taraflı olarak bir nedensellik vardır.

Bu hipotezlerden hareketle ikili Granger nedensellik test sonuçları tablodaki gibidir:

Tablo 17: Değişkenler Arasındaki Nedensellik Testi Sonuçları

	F Değeri	P Değeri	Sonuç
Δ Bütçe Açığı Δ Cari İşlemler Açığının Nedeni Değildir*	6,49277	0,00096	RET
Δ Cari İşlemler Açığı Δ Bütçe Açığının Nedeni Değildir*	1,81384	0,15821	KABUL

*Esas hipotez (H0)

Dönem itibari ile yapılmış nedensellik analizinde 1998-2011 yılları arasında bütçe açığından cari işlemler açığına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında cari işlemler açığından bütçe açığına doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı saptanmıştır.

Sonuç

1980'li yılların başında ABD'de ortaya çıkan yüksek oranlı bütçe açıklarına cari işlemler dengesinde meydana gelen açıklar da eşlik edince ikiz açık tartışması gündeme gelmiştir. Literatürde İkiz Açıklar Hipotezi'ni tartışan iki görüş vardır. Bunlar Keynesyen Geleneksel Teori ve Ricardian Denkliği Hipotezi'dir. Keynesyen görüş, iki açık arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğunu kabul ederken, Ricardocu Görüş iki açık arasında bir ilişkinin olmadığını iddia etmektedir.

Bu çalışmada, bütçe ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkinin varlığından söz eden ikiz açıklar ilişkisinin geçerli olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır. İkiz Açıklar Hipotezi'ne göre bütçe açıkları, ülkedeki faiz oranlarını yükseltmekte, yükselen faiz oranları yabancı sermaye yatırımlarını cezbederek ve ulusal paraya olan talebi arttırarak, ulusal paranın değerlenmesini sağlamaktadır. Değerli hale gelen yerli para da ihracat aleyhine ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır.

Literatürde, ikiz açıklar ile ilgili yapılmış çalışmalardan bazıları Keynesyen görüşe destek verirken, bazıları ise Ricardian Denkliği hipotezi ile tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla bütçe ve cari işlem açıkları arasındaki ilişkinin var olup olmadığı hakkında yapılmış çalışmalarda bir görüş birliği söz konusu değildir. Araştırmalarda; çalışma yapılan ülkelere, incelenen dönemin farklılığına, kullanılan modele ve modelde kullanılan değişkenlere göre sonuçlar farklılık gösterebilmektedir.

Özellikle 1980'lerden sonra, bütçe açıkları ve cari açıklar ekonomik gündemin en önemli konuları arasında yer almıştır. Bütçe açıklarının, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde resesyona, işsizliğin, enflasyonun, yüksek faiz oranlarının, dış ticaret açıklarının ve ekonominin olumsuz işleyişinin başlıca nedeni olduğunu savunanların, bu düşünceyi ampirik bulgularla destekleyenlerin sayısı küçümsenmeyecek boyutlardadır. Bu sebeple İkiz Açık Hipotezi ve onun karşıt hipotezi olan Ricardocu Denklik Hipotezi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bir ülke için bu iki karşıt görüşün hangisinin geçerli olduğunun bilinmesi politika seçimi

için büyük önem taşımaktadır. Hükümetler ülkeleri için hangi hipotezin geçerli olduğunu bilip ona göre borçlanmaya gitmeye, bütçe açığı vermeye ya da vergi oranlarını artırmaya karar vermelidir. Bir karara varılırken de söz konusu iki hipotezin geçerli olup olmadığını test eden çalışmaların ulaştığı sonuçlar önem kazanmaktadır. Bütçe açıkları ve cari işlemler açıklarının önemli boyutlara vardığı Türkiye gibi bir ülkede İkiz Açıklar Hipotezi'nin geçerli olup olmadığının tespiti bu noktada büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada İkiz Açıklar Hipotezi'nin geçerliliğini test etmek için bütçe dengesi/Nominal GSMH ve cari işlemler dengesi/Nominal GSMH verileri kullanılarak iki değişkenli bir model oluşturulmuştur. Öncelikli olarak verilerin durağanlığını tespit etmek amacıyla birim kök analizi yapılmıştır. Aynı mertebeden durağan oldukları tespit edilen bu iki değişken arasında bir ilişkinin mevcut olduğu İki Aşamalı Engle-Granger Koentegrasyon Testi yardımıyla ortaya konulmuştur. Daha sonra Granger Nedensellik Testi uygulanarak iki değişken arasındaki ilişkinin yönü belirlenmiştir. Nedensellik testi sonuçlarına göre ilişkinin yönü bütçe açıklarından cari açılara doğrudur.

Çalışmada; Bachman (1992), Vamvakias (1999), Diboğlu (1994), Vyshnyak (2000), Eroğlu (1998), Kutlar ve Şimşek (2001), Akbostancı ve Tunç (2002), Yıldız (2006), Haug (1990), Kuştepe (2001), Darrat (1988), İslam (1998), Kulkarni ve Erickson (2001), Ata ve Yücel (2003), Utkulu (2004) ve Alkswani (2001) gibi literatürde önemli yer tutmuş analizcilerle benzer metotlar uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar açısından Türkiye verileri ile çalışan iktisatçıların analiz sonuçlarını mukayese edecek olursak bu çalışmaların içinden, Eroğlu (1998), Kutlar ve Şimşek (2001), Akbostancı ve Tunç (2002), Yıldız (2006) ile Geleneksel Yaklaşımı destekleyen aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Yani Türkiye'de bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir ilişki mevcuttur ve bu ilişkinin yönü bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına doğrudur.

Türkiye için yapılan analizde bütçe dengesinin cari işlemler dengesi üzerinde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuç Ricardocu görüşü reddederken, Geleneksel teoriyi desteklemektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde ikiz açık

hipotezi geçerlidir. İkiz Açık Hipotezi'nin kabul edilmesinin bir ekonomi için bazı önemli sonuçları vardır. İlk olarak, cari işlemler açığında bir azalma, mali ayarlamaları gerektirmektedir. Özellikle bütçe açığındaki azalma cari işlemler açığını ortadan kaldırmak için gerekli bir koşuldur.

Bütçe açıklarının azaltılması için de, mali disiplin anlayışı göz ardı edilmeden bir yandan vergi gelirlerini artırıcı, diğer yandan kamu harcamalarını azaltıcı önlemlere ihtiyaç vardır. Kamu gelirlerini artırmak için vergi oranları üretimi baltalamayacak şekilde revize edilmeli, kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadele içine girilmeli, vergi denetimi sıklaştırılmalı ve cezaları artırılmalı, kamu kesiminde aşırı istihdam önlenmelidir. Kamu harcamalarını azaltmak için ise, bu kesimdeki kayırma, savurganlık ve yolsuzluklar önlenmeli, fiyat mekanizmasını bozan mali yardım ve sübvansiyonlar azaltılmalı, saydamlık ve denetim artırılmalıdır.

Türkiye çok borçlu, yüksek reel faizlerle borçlanabilen ve doğrudan yabancı yatırım alamayan sıcak para girişlerine maruz kalan bir ülke olarak bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları konusunda dikkatli olmak durumundadır. Türkiye'de bu iki açığı azaltmadan uzun süreli makro ekonomik istikrarın sağlanması olanaklı görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Abell, John D. (1990), Twin Deficits During the 1980: An Emprical Investigation, *Journal of Macroeconomics*, Vol.12, s: 81-96.

Akat Asaf Savaş (2004), Ödemeler Dengesi Yazıları, *İstanbul Bilgi Üniversitesi*, Ağustos 2004, s: 7, <http://akat.bilgi.edu.tr/others/0408-disacik-2.pdf>
Erişim Tarihi: 05.05.2012

Akbostancı, Elif ve Gül İpek Tunç (2002), *Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance*, Middle East Technical University Economic Research Center <http://www.econ.metu.edu.tr/erc/2001series/0106.pdf>

Aklan Nejla (1999), Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemlerinin Etkinliği, *Maliye Yazıları*, Temmuz-Eylül 1999, s: 65.

Akman, Şen (1990), *Türk Ekonomisi ve Dış Ticaret Endeksindeki Son Gelişmeler*, Ankara

Aksoy, Şerafettin (1998), *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi

Aksu, Hayati ve Selim Başar (2005), İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Araştırılması, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 20, Eylül, s: 109-114

Akşid, Mehmet (2001), *Para Teorisi ve Politikası* (1. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları

Alkswani, A.M. (2000), Twin Deficit Phenomenon in Petroleum Economy: Evidence from Saudi Arabia. *Seventh Annual Conference, Economic Research Forum*, Amman

Altuğ, Figen (1999), *Kamu Bütçesi* (1. Baskı), Bursa: Ezgi Kitabevi

Ata, Ahmet Yılmaz ve Fatih Yücel (2003), “Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması, *Ç.Ü. SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:12, s: 1-13.

Atabey, Ayşegül (2005), *Dış Ticaret Ders Notları* (2. Baskı), Konya: Atlas Kitabevi

Ataç, Beyhan, İzzettin Önder ve Salih Turan (1997), *Maliye Politikası* (3. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi

Ay, A., Karaçor Z., Mucuk M. ve Erdoğan S. (2004), Bütçe Açığı - Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003), *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (12):75-82

Aykın Hasan (2006), *Türkiye’de İç Borçlanma ve Ekonomik Etkileri*, <http://www.mtk.gov.tr/eserler/tibee.doc> Erişim Tarihi: 11.04.2012

Bachman, Daniel David (1992), Why is the US Current Account Deficit so Large? Evidence From Vector Autoregressions, *Southern Economic Journal*, Vol.59, s: 232-240.

Bahmani-Oskooee, Mohsen (1989), Effects of the US Government Budget on its Current Account: An Empirical Inquiry, *Quarterly Review of Economics and Business*, Vol.29, No.4, Winter 1989, s: 76-91.

Barro, Robert J (1989), The Ricardian Approach to Budget Deficits, *Journal of Economic Perspectives*, 3 (2), 42

Berksoy, Turgay (6-8 Mayıs 1993), Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı, Türkiye’de Bütçe Harcamaları, *IX Türkiye Maliye Sempozyumu*, Adana

Bernheim, B. Douglas (1988), Budget Deficit and the Balance of Trade, *Tax policy and the Economy*, Vol. 2, Cambridge, s:1.

Bilgili, Emine ve Faik Bilgili (1998), Bütçe Açıklarının Cari İşlem Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama, *İktisat İşletme Finans Dergisi*, Yıl 13, 146. Sayının Eki, s: 4-16

Blejer, Mario I. ve Cheasty, Adrienne (2002), How To Measure The Fiscal Deficit, *Finance And Development*, September 2002, 41

Bozkurt, Hilal (2007), *Zaman Serileri Analizi*, Bursa: Ekin Kitabevi

Buchanan, James M. (2002), Anayasal İktisadın İlgi Alanı, Aktaran: Coşkun Can Aktan, *Anayasal İktisat İçinde*, Ankara: Siyasal Kitabevi

Buluş, Abdülkadir (2009), *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri* (3. Baskı), Konya: Tablet Kitabevi

Bulutoğlu, Kenan (2004), *Kamu Bütçesi Kamu Harcamaları Kamu Borçları* (1. Baskı), İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık

Calvo Guillermo A., Leiderman Leonardo and Carmen M. Reinhart (1996), Inflows of Capital to Developing Countries in The 1990's, *Journal of Economics Perspectives*, Volume 10, Number 2, Spring 1996, s: 128.

Charemza Wojciech ve Derek Deadman (1992), *New Directions in Econometric Practice, General to Specific Modelling, Cointegration and Vector Autoregression*, Aldershot: Edward Elgar Pub. Lim.

Coşkun, Gülay (1997), *Devlet Bütçesi*, Ankara: Turhan Kitabevi

Coşar, Nevin (1991), *Türkiye'de Bütçe Açıklarının Nedenleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çelebi, Esat (2001), *Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)*, http://dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_3/m00041.pdf Erişim Tarihi: 01.05.2012

Çelen, Mustafa (1999), *Ekonominin Genel Dengesi ve Kamu Kesimi Finansman Açıkları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul

Çınar, Gökçe (2005), *Avrupa Birliği Ülkelerinde Bütçe Açıkları*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri

Darrat, Ali F. (1988), Have Large Budget Deficit Caused Rising Trade Deficits?, *Southern Economic Journal*, Vol.54, s: 879-887.

Dewald, William G. ve Michael Ulan (1990), The Twin Deficits Illusion, *Cato Journal*, Vol.9,No.3, s: 689-707.

Dibooglu Selahattin (1997), Accounting for U.S. Current Account Deficits: An Empirical Investigation, *Applied Economics*, Vol. 29, 1997, s: 787.

Dileyici Dilek, Özkıvrak Özlem (2001), Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası, *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1, s: 113.

Dinler, Zeynel (2000), *İktisada Giriş* (5.Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi

Dücan, Engin (2008), *Türkiye Ekonomisinde Tasarruf-Yatırım Dengesizlikleri ve Üçüz Açıklar Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Egeli, Haluk (1997), *Türkiye'de Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Bütçeleme Sistemleri Açısından Ekonomik Etki ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Egeli, Haluk (2002), *Mali Açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2), 39

Eğilmez, Mahfi (2006), Üçüz Açık, *Radikal*, 30/05/2006

Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu (2002), *Ekonomi Politikası* (3. Baskı), İstanbul: Om Yayınevi

Ejder, H. Lütfü (2002), Kamu Açıkları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi ve Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*,4 (3), 189-207

Eker, Aytaç ve Meriç, Metin (1999), *Devlet Borçları (Kamu Kredisi)*, İzmir: Anadolu Matbaası

Enders, Walter (1995), *Applied Econometric Time Series*, New York: John Wiley and Sons. Inc.

Enders, Walter and Bong-Soo Lee (1990), Current Account and Budget Deficit: Twin or Distant Cousins?, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 72, No.3, s: 373-381.

Erdem, Ekrem ve D. Siverekli Esra (2001), Türkiye’de Kamu Açıklarının Yapısı ve Dağılımı, *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, Sayı 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 67-92.

Erlat, Haluk (1983), Nedensellik Sınamaları Üzerine, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 10(1), s: 65-96.

Evans, Paul (1988), Are Consumers Ricardian? Evidence for The United States, *The Journal of Political Economy*, Vol. 96, No.5

Feldstein, Martin (1986), The Budget Deficit and The Dollar, *NBER Working Paper*, No:1898.

Feldstein, Martin (1992), *The Budget Deficit and Trade Deficit Aren't Really Twins*, Cambridge: NBER Working Papers Series

Gök, Barış (2006), *İkili Açık Hipotezi ve Türkiye Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Gök, Barış ve Altay, Oğuzhan (2007), Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezi 1989-2005, *TİSK Akademi Dergisi*. (2)13 ss:186-196

Göktaş, Özlem (2005), *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, İstanbul: Beşir Kitabevi

Görgün, Sevim (1998), *Maliye Politikası Ders Notları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Granger, Clive (1988), Some Recent Developments in a Concept of Causality, *Journal of Econometrics*, 39(1), s: 199-211

Günaydın, İhsan (2004), Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği/The Tax-Spend Debate: The Case Of Turkey, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, s: 163-181.

Güneş, İsmail (2006), *Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Finansman Yöntemleri*, <http://idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.doc> Erişim Tarihi: 10.04.2012

Han, Ergül ve Ayten Aysen Kaya (2004), *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi

Haug, A. A. (1990), Ricardian Equivalence, Rational Expectations, and the Permanent Income Hypothesis, *Journal of Money, Credit and Banking*, Cilt: 22, No: 3 s: 305-326.

Hayek, A. Friedrich (1999), *Kölelik Yolu*, (Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan), Ankara: Liberte Yayınları.

Islam, M. (1998), Brazil’s Twin Deficits: An Empirical Examination, *Atlantik Economic Journal*, Vol.26, No.2, s: 121-128.

Karatay, Pelin (2008), *İkiz Açıklar Hipotezi Türkiye Uygulaması (1990-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Gazi Antep

Karluk, Rıdvan (2003), *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim)*, İstanbul: Beta Yayınları

Kaufman, Sylvia, Johann Scharler ve Georg Winkler (2002), The Austrian Current Account Deficit: Driven by Twin deficits or by Intertemporal Expenditure Allocation?, *Empirical Economics*, vol.27

Kazgan, Gülten (1997), *İktisadi Düşünce* (7. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi

Kazgan, Gülten (1985), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme* (1. Baskı), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi

Kearney, Colm ve Mehdi Monadjemi (1989), Fiscal Policy and Current Account Performance: International Evidence on the Twin Deficits, *Journal of Macroeconomics*, Vol.12, No.2, Spring 1990, s: 197-219.

Keleş, Ruşen ve Yavuz, Fehmi (1989), *Yerel Yönetimler* (2. Baskı), Ankara

Kepek, Yakup (1990), *Türkiye Ekonomisi* (5. Baskı), Ankara: Teori Yayınları

Kulkarni, K. ve E. L. Erickson (2001), Twin Deficit Revisited: Evidence from India, Pakistan and Mexico, *Journal of Applied Business Research*, Vol. 17, No. 2, s: 87-100.

Kustepeli, Y. R. (2001), An Empirical Investigation of the Feldstein Chain for Turkey, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2 No: 1

Kutlar Aziz ve Muammer Şimşek (2001), Türkiye’de Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri, *Ekonometrik Bir Yaklaşım:1984(4)-2000(2)*, *D.E.Ü. İİBF Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, s: 1-13.

Lucas, R.E ve Sargent T. H (1982), *After Keynesian Macroeconomics, Rational Expectations and Econometric Practice*, Minneapolis: The University of Minnesota Press

Maddala, G.S. (1992), *Introduction to Econometrics*, New York: Macmillan Publishing Company

Meriç, Metin (2006), *Borçlanmanın Konsolide Bütçe Kaynak Yapısı Üzerindeki Etkisi*, <http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler> Erişim Tarihi: 10.04.2012

Modigliani, Franko (1986), Government Debt, Government Spending, Private Sector Behaviour, *American Economic Review*, 76 Aktaran: Haluk Egeli

Orhan,Osman ve Erdoğan Seyfettin (2005), *Para Politikası*, İstanbul:Avacı Ofset,

Önder, İzzettin ve Kirmanoğlu, Hülya (14-18 Mayıs 1994), Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri, Kamu Kesimi Finansman Açıkları, *X.Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya

Özgüç, Eyüp (2010), *Türkiye’de Bütçe Açıkları, Nedenleri, Etkileri ve İç Borçlanma ile Nedensellik İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul

Parasız, İlker (1998), *Para Politikası Türkiye Uygulaması* (5. Baskı), Bursa: Ezgi Kitabevi

Rosenweig Jeffrey A. ve Ellis W. Tallman (1991), Fiscal Policy and Trade Adjustment: Are The Deficits Really Twins?, *Economic Inquiry*, Vol. 31, s: 580-594.

Saatcioğlu, Cem (2007), *Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye*, <http://www.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/61%20MAL%DD%20%C7%D6Z%DCM/18-61%20CEM%20SAAT%C7%DDO%D0LU.doc> Erişim Tarihi: 05.01.20012

Sabır, Hasan (2002), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ükelere Yönlendirici Politikalar, *Dış Ticaret Dergisi*, 26(2)

Savaş, Vural (1984), *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, İstanbul:Beta Yayınları

Sevüktekin, Mustafa ve Nargeleçekenler, Mehmet (2007), *Zaman Serileri Analizi*, İstanbul: Nobel Yayınları

Seyidoğlu, Halil (2007), *Uluslar arası İktisat*, İstanbul: Güzem Yayıncılık

Şen, Elif (2007), *İkiz Açıklar İlişkisi (Türkiye Analizi: 1983-2005 Dönemi)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli

Şen Hüseyin ve Sağbaş İsa (2004), *Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık

Şimşek, Muammer (2000), Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik Etkileri, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 16, s: 49-73.

Tanzi, Vito (1993), *Fiscal Deficit Measurement*, Washington: IMF Staff Papers

Tarı, Recep (2002), *Ekonometri*, Güncelleşmiş 2. Basım, Ankara: Alfa Yayınevi

Timur, Yasemin (2005), *Cari İşlemler Ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri

Tiryaki, Tolga (2002), *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*, <http://works.bepress.com/sttiryaki>

Tural, Aziz (1992), *Devlet Borçları*, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı

Tüğen, Kamil (1999), *Devlet Bütçesi* (2.Baskı), İzmir: Anadolu Matbaacılık

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve Türkiye Uygulaması*, Ankara

Utkulu, Utku (2003), Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 18 Sayı: 1

Uygur, Ercan (2001), *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No:2001/01, Ankara, 2001 <http://www.econturk.org/turkiye.htm>, Erişim Tarihi: 28.04.2012, s: 1-41.

Ünsal, Erdal (2007), *Makro İktisat*, Ankara: İmaj Yayıncılık

Vamvoukas, George A. (1990), The Twin Deficits Phenomenon: Evidence From Greece, *Applied Economics*, Vol. 31, s: 1093-1100.

Vyshnyak Olga (2000), *Twin Deficit Hypothesis: The Case Of Ukraine*, http://eerc.org/research/matheses/2000/Vyshnyak_Olga/body.pdf Erişim Tarihi: 11.04.2012

Yaldız, Elmas (2006), İkiz Açık Hipotezi ve Türkiye, *İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Bilimsel Çalışma Raporları Serisi*, İzmir

Yeldan, Erdinç (2005), Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Yapısal Nedenleri, *Çalışma ve Toplum Dergisi* 4: 47- 60

Yentürk, Nurhan (2003), Körlerin Yürüyüşü- Türkiye Ekonomisi 1990 Sonrası Krizler Aktaran: Buluş, Abdülkadir (2009), *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Konya:Tablet Kitabevi

Yılgör, Metehan (2008), OECD Ülkelerinde İkiz Açık Teorisinin Panel Veri Modelleri ile İncelenmesi, *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılmaz, Alper (1993), İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Örneğine Uygulanması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bilkent Üniversitesi

Yükseler, Zafer (1998), Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi, DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/makro/yukselez/odemeler.pdf>

Yükseler, Zafer (2009), *Türkiye 'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf

Zengin, Ahmet (2000), The Twin Deficits Hypothesis (The Turkish Case), <http://opf.slucz/vvr/akcel/turecko/pdf/Zengin.pdf>, Erişim Tarihi: 20.04.2012

Zietz, Joachim ve Donald K. Pemberton (1989), The US Budget and Trade Deficits: A Simultaneous Equation Model, *Southern Economic Journal*, Vol. 57, s: 23-34

http://www.alomaliye.com/aykut_aydin_faiz_disi.htm

www.bumko.gov.tr

www.evds.tcmb.gov.tr

www.tcmb.gov.tr/odemedenge/menuturkpdf.html

www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf

ÖZGEÇMİŞ

Mücahide Akpınar Küçüksucu 1988 yılında Konya’da doğdu. İlk öğrenimini Konya Rebi Karatekin İlköğretim Okulu’nda 2002 yılında birincilik derecesiyle tamamladı. Bu derece ile Koç Holding tarafından Bizden Haberler Dergisi’nin düzenlediği programla ödüllendirildi. Aynı yıl Selçuklu Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi’nde eğitime devam etti. Lise ikinci sınıfta Özel Güventaş Koleji’ne geçiş yaptı ve 2006 yılında bu liseden Onur Öğrencisi derecesiyle mezun oldu. 2006 yılında Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nü kazandı. Üniversite eğitiminin ikinci senesinde çift anadal programı ile İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü’ne kaydını yaptıran Küçüksucu, 2010 yılında İktisat Bölüm Birincisi ve Fakülte İkincisi derecesiyle İktisat ve Gazetecilik öğrenimlerini başarıyla tamamladı. 2010 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitime başlamıştır ve halen bu eğitime devam etmektedir.